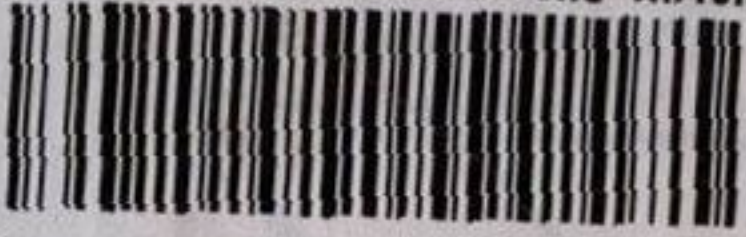

საქართველო-საბჭოეთი

პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა

K 93.240/3

სოციალიზმი

სოციალისტური კავშირის
საბჭოთა კავშირის კავშირის

619.213(922)

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ა. ლაზარაძე-ციციშვილი

საქმე-20000
ფურცლები

ბ რ ჯ რ მ ი

(ბრჯრმის რაიონის საკურორტო
რესურსები)

К 93.240
3

საქართველოს სსრ
საგეოდეზიანო გამომცემლობა
თბილისი
1955

შ ე ს ა ვ ა ლ ი

საქართველო ერთ-ერთი ულამაზესი კუთხეთაგანია. საოცრად მდიდარმა და უაღრესად მრავალფეროვანმა ბუნებამ უხსოვარი დროიდან გაუთქვა სახელი ჩვენს მხარეს.

საქართველოს ბუნების აღტაცებულ ქებას მრავლად შევხვდებით უცხოელ მოგზაურთა ნაწერებში, დაწყებული ძველი ბერძენი და რომაელი ისტორიკოსებით და დამთავრებული თანამედროვე ტურისტებით.

სწორედ ჩვენი ქვეყნის სილამაზე, მისი ბუნების მშვენიერება და სიდიდრე იყო მიზეზი იმ უამრავი შემოსევისა, რომლებსაც ქართველი ხალხის მტრები ზედიზედ ანხორციელებდნენ, რათა ეს მშვენიერი კუთხე ხელში ჩაეგდოთ და სამუდამოდ დაპატრონებოდნენ. მაგრამ ჩვენი ხალხი საუკუნეების მანძილზე თავდადებით იცავდა სამშობლოს და არა სთმობდა წინაპართა მიწა-წყალს.

იშვიათად თუ შეხვდება ადამიანი სამკურნალო კლიმატური პირობების ისეთ შესანიშნავ შეზავებას, მრავალფეროვნებას და სიუხვეს, როგორც საქართველოშია. აქ ერთმანეთს ენაცვლება ზღვისპირეთის რბილი სუბტროპიკული ჰავა და ალპური საძოვრებით გარშემორტყმული მაღალმთიანი ადგილები, წიწვიანი ტყის მასივებში ჩაფლული კურორტები და ამწვანებულ გაშლილ ველებზე მდებარე აგარაკები.

საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე ჩვენი ქვეყნის უმნიშვნელოვანესი სამკურნალო ადგილები, როგორცაა საყოველთაოდ განთქმული ბორჯომი, აბასთუმანი, წყალტუბო და სხვა, ბურჟუაზიისა და არისტოკრატის საკუთრებას შეადგენდა.

ისინი ამ სამკურნალო რესურსებს გამდიდრების თვალსაზრისით იყენებდნენ, მშრომელი ხალხი კი სავსებით მოკლებული იყო მკურნალობის ყოველგვარ შესაძლებლობას.

საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდს ბორჯომის უმშვენიერესი ხეობის კურორტებზე სიბინძურე და უწესრიგობა მეფობდა. არა ჩანდა არც პატრონი და არც გულშემატკივარი. დამსვენებლებს თან მოჰყავდათ ძროხები, ღორები, თხები და სხვა საქონელი.¹ კურორტებზე არ იყო კანალიზაცია და წყალსადენი. ასეთ უმწეო და პრიმიტიულ მდგომარეობაში ჩაიბარა საბჭოთა ხელისუფლებამ ჩვენი კურორტები.

საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების პირველივე წლებში დაიწყო კურორტების გეგმიანი მშენებლობა. კომუნისტურმა პარტიამ და საბჭოთა მთავრობამ ჩაატარეს მთელი რივი ღონისძიებები კურორტების განვითარებისა და კეთილმოწყობისათვის. 1922 წელს მიღებულ იქნა მეტად მნიშვნელოვანი დადგენილებები საქართველოს სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის კურორტების აღდგენის შესახებ (ასეთ კურორტებად იგულისხმებოდა ბორჯომი, აბასთუმანი, წყალტუბო)².

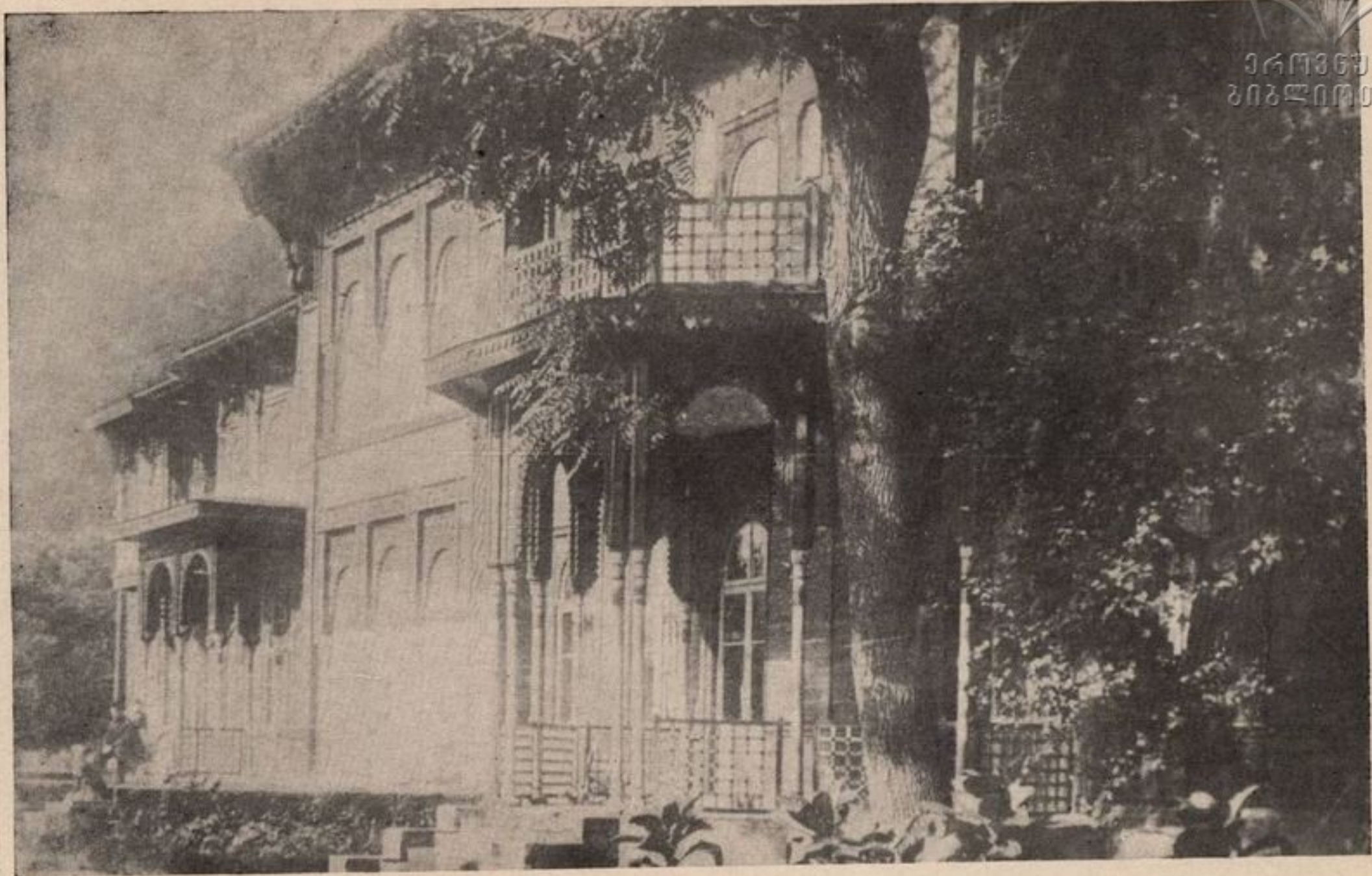
თბილისში 1925 წლის 2 ოქტომბერს სპეციალისტების თანდასწრებითა და მონაწილეობით მოწვეული იყო სპეციალური თათბირი, რომელზედაც განხილულ იქნა საქართველოს კურორტების მტკივნეული საკითხები. თათბირზე გამოსულმა ამხანაგებმა აღნიშნეს, რომ ჩვენში კურორტები, ამ სიტყვის მეცნიერული გაგებით, არ არსებობდნენ და თუ იყო სადმე ასეთი, იგი დიდ მთავრებსა და კერძო მესაკუთრეებს ეკუთვნოდა, ეს უკანასკნელნი კი მკურნალობის საქმეს თვითნებურად მართავდნენ. თათბირზე აღინიშნა, რომ არც ერთი კურორტი არ ყოფილა მეცნიერულად და სისტემატურად შესწავლილი. თათბირის შედეგად მიღებულ იქნა მთელი რივი დადგენილებები. პირველ რიგში კურორტებზე დაცული უნდა ყოფილიყო სანიტარულ-ჰიგიენური პირობები; გაყვა-

1) იხ. საქ. ცენტრალური ისტორ. არქივი ფ. № 289. საქ. № 989.
2) იხ. საქ. ცენტრალ. ისტორ. არქივი. ფ. № 289, საქმე № 230—989.

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ბორჯომი. საერთო ხედი.

ბორჯომი. საქართველოს სსრ კურორტთა მთავარ სამმართველოს № 1 სანატორიუმი.

ნილიყო და გაუმჯობესებელიყო გზები; მომზადებულიყო მუდმივი კადრები კურორტოლოგებისა. ბორჯომში უნდა გახსნილიყო ბალნეოლოგიური, გეოლოგიური და ფიზიოთერაპიული, ხოლო აბასთუმანში მეტეოროლოგიური, კლიმატური და ტუბერკულოზური ინსტიტუტები. აღნიშნული იყო აგრეთვე კურორტთა პროფილის დადგენის საჭიროება და სხვ.

1922—1925 წლების თათბირის მონაწილეთა სურვილები სინამდვილედ იქცა. მრავალმა მათგანმა საკუთარი თვალით იხილა ის, რისთვისაც იბრძოდა და ოცნებობდა.

ამჟამად საქართველოს კურორტები გაერთიანებულია საქართველოს სსრ ჯანმრთელობის დაცვის სამინისტროსთან არსებულ კურორტთა მთავარი სამმართველოს ხელმძღვანელობით.

საქართველოს კურორტების მშენებლობისა და კეთილმოწყობის საქმეში მკვეთრი გარდატეხა დაკავშირებულია საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის 1931 წლის 31 ოქტომბრის ისტორიულ დადგენილებასთან. ამ დადგენილებაში დასახულია ამიერკავკასიის კურორტების ზრდისა და განვითარების კონკრეტული გეგმა. პირველ რიგში უნდა კეთილმოწყობილიყო საქართველოს კურორტები—წყალტუბო, ბორჯომი და აბასთუმანი.

საბჭოთა საქართველოში წარმოიშვა ახალი მეცნიერული დისციპლინა—კურორტოლოგია. ამჟამად ამ დარგში მრავალი სხვადასხვა სპეციალისტი მუშაობს: ექიმი, კლიმატოლოგი, ქიმიკოსი, ფიზიკოსი, ბიოლოგი, გეოლოგი, ჰიდროგეოლოგი, ინჟინერ-არქიტექტორი, მებაღე, ეკონომისტი და კურორტოგრაფი. დღეს საკურორტო საქმე მყარ მეცნიერულ საფუძველზე დგას და კომპლექსურად შეისწავლება.

ბორჯომის რაიონის კურორტების და სამკურნალო ადგილების რეესურსების კადასტრი

ბორჯომის ხეობის კურორტები და სამკურნალო ადგილები წარმოადგენენ სხვადასხვა სიმაღლეზე მდებარე, უხვ და ნაირფეროვანი მინერალური წყლების შემცველ მთლიან კომპლექსს. კურორტთა ეს კომპლექსი აჯანსაღებს, შრომის უნარს, ხალისს და ენერგიას ჰმატებს მრავალი სხვადასხვა დაავადებით დასუსტებულ და დაღლილ ადამიანებს.

ბორჯომის ხეობა, ჭეშმარიტად, საბჭოთა კავშირის საუნჯედ ითვლება. მის შესახებ ბევრი რამ თქმულა, ბევრი რამ დაწერილა და ბევრიც გაკეთებულა, მაგრამ ახლო მომავალში გათვალისწინებულია ამ მრავალფეროვანი და დაუშრეტელი საკურორტო რესურსების უფრო რაციონალური და ეფექტური გამოყენება მშრომელი ხალხის საკეთილდღეოდ.

ამ ხეობაში არც თუ ისე დიდ ფართობზე—1.262,5 კვადრატულ კილომეტრ ტერიტორიაზე მოიპოვება მრავალი კლიმატური სადგური და სამკურნალო თვისების მქონე მინერალური წყალი:

1. ნახშირმჟავა-ჰიდროკარბონატულ-ნატრიუმისანი წყლები ბორჯომისა.

2. ნახშირმჟავა-რკინიანი - ჰიდროკარბონატულ - ნატრიუმისანი-კალციუმისანი წყლები წალვერის, ნეძვის, ვარდევანის, მიტარბის, წინუბანის, საკირესი.

3. ნახშირმჟავა-ქლორიდულ - ჰიდროკარბონატულ - ნატრიუმისანი წყლები ლიბანის, ტყემლოვანის, მაჭარწყალის.

4. თერმული სულფიდურ-ჰიდროკარბონატულ-ნატრიუმისანი

წყლები ციხისჯვრისა, აბანოსლელეს, დვირის, სადგერის,
ჭაჭარაქის და გვირგვინასი.

აღნიშნული ჯგუფების გარდა, ბორჯომის რაიონში მოიპო-
ვება სხვა მრავალი მინერალური წყალი, რომლებიც ჯერჯე-
რობით ნაკლებად არიან შესწავლილნი და ამიტომ ისინი
ზემომოყვანილ ჯგუფებში ვერ გავაერთიანეთ, რამდენადაც
დეტალურ შესწავლას საჭიროებენ. ასეთებია: რაცის კარბო-
ნატულ-სულფატურ-ნატრიუმთან-მაგნიუმთან წყალი; გუჯარე-
თის ქლორიდულ-ჰიდროკარბონატულ-კალციუმთან-მაგნიუ-
მიანი წყალი; რდზუის (ან ძუის) ჰიდროკარბონატულ-კალცი-
უმთან-მაგნიუმთან წყალი; რამნისხევის ჰიდროკარბონატულ-
ნატრიუმთან-კალციუმთან წყალი; ტიმოთეს უბნის რკინიან-
ჰიდროკარბონატულ-კალციუმთან-ნატრიუმთან წყალი და სხვ.
(იხ. ცხრილი მე-8 გვ.).

მინერალური წყლებით მკურნალობა საქართველოში უძვე-
ლეს დროიდანაა ცნობილი. აკადემიკოსი ივანე ჯავახი-
შვილი აღნიშნავს: „სამკურნალო წყლებით მკურნალობა
ძველ საქართველოში მიღებული და გავრცელებული იყო,
მაგრამ ჯერ-ჯერობით ამის შესახებ მხოლოდ მცირე ცნობები
მოგვეპოვება“...¹⁾

ძველად ბორჯომი, ანუ დაბა ნუა, ადმინისტრაციულად
ცალკე ოლქს წარმოადგენდა — „მტკვრის ხეობის“, ანუ
„ხეობის“ სახელწოდებით. ამ ოლქს, დღევანდელი ბორჯომის
რაიონის ადგილმდებარეობასთან შედარებით, გაცილებით
დიდი ტერიტორია ეკავა. ვახუშტი ბატონიონის სიტყვით,
მტკვრის ხეობას შეადგენდა: „ხეობა—საშუალ სარმანისა და
შავწყალისა აღმოსავლეთად, საშუალ ლიკანისა და ნეძვისა
დასავლეთად მტკვრისა“.²⁾

მე-18 საუკუნის პირველ ნახევარში, ვახუშტის სიტყვით, ამ

1) ივ. ჯავახიშვილი—ბალნეოლოგიური და ინჰალაციური მკურნალობა
საქართველოში. 1935 წ. თბილისი.

2) ვახუშტი ბატონიშვილი—აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. (საქარ-
თველოს გეოგრაფია), თამარ ლომოურის და ნიკო ბერძენიშვილის რედაქ-
ციით, თბილისი. 1941 წ., გვ. 59.

ნახშირმჟავა-ჰიდროკარბონატულ- ნატრიუმის წყლები	ნახშირმჟავა-რკინიან-ჰიდროკარ- ბონატულ-ნატრიუმის-კალციუ- მის წყლები
ბორჯომი	წალკარი
წყარო № 1 (ეკატერინესი)	
$\text{CO}_2 1,2 \text{ M}_{6,1} \frac{\text{HCO}_3 86}{\text{Na } 87} t^\circ - 30$ <p style="text-align: center;">D—28,7* ლ. დ/ლ</p>	$\text{CO}_2 1,3 \text{ Fe}_{0,017} \text{ M}_{4,5} \frac{\text{HCO}_3 86}{\text{Na } 55 \text{ Ca } 31}$ <p style="text-align: center;">—11 D—70,0 ლ. დ/ლ</p>
წყარო № 2 (ეკატერინესი)	ნეძვი
$\text{CO}_2 1,5 \text{ M}_{6,4} \frac{\text{HCO}_3 86}{\text{Na } 86} t^\circ - 23$ <p style="text-align: center;">D—11,7 ლ. დ/ლ</p>	$\text{CO}_2 1,3 \text{ Fe}_{0,011} \text{ M}_{1,0} \frac{\text{HCO}_3 99}{\text{Ca } 58 \text{ Na } 21}$ <p style="text-align: center;">t°—12 D—5,0 ლ. დ/ლ</p>
წყარო № 13	3 არდევიანი
$\text{CO}_2 1,6 \text{ M}_{6,3} \frac{\text{HCO}_3 85}{\text{Na } 85} t^\circ - 20$ <p style="text-align: center;">D—4,0 ლ. დ/ლ</p>	$\text{CO}_2 1,9 \text{ Fe}_{0,012} \text{ M}_{5,2} \frac{\text{HCO}_3 98}{\text{Na } 66 \text{ Ca } 20}$ <p style="text-align: center;">t°—12 D—12,300 ლ. დ/ლ</p>
წყარო № 21	მიტარბი
$\text{CO}_2 1,2 \text{ M}_{6,3} \frac{\text{HCO}_3 85}{\text{Na } 85} t^\circ - 18$ <p style="text-align: center;">D—14,45 ლ. დ/ლ</p>	$\text{CO}_2 1,2 \text{ Fe}_{0,013} \text{ M}_{0,22} \frac{\text{HCO}_3 93}{\text{Ca } 62 \text{ Na } 22}$ <p style="text-align: center;">t°—18 D—10,0 ლ. დ/ლ</p>
წყარო № 37	წინუბანი
$\text{CO}_2 1,0 \text{ M}_{5,9} \frac{\text{HCO}_3 86}{\text{Na } 85} t^\circ - 19$ <p style="text-align: center;">D—55,4 ლ. დ/ლ</p>	$\text{CO}_2 1,7 \text{ Fe}_{0,011} \text{ M}_{3,0} \frac{\text{HCO}_3 100}{\text{Na } 50 \text{ Ca } 40}$ <p style="text-align: center;">t°—10 D—1,65 ლ. დ/ლ</p>
წყარო № 41	საკირე
$\text{CO}_2 1,1 \text{ M}_{6,4} \frac{\text{HCO}_3 85}{\text{Na } 86} t^\circ - 32$ <p style="text-align: center;">D—59,0 ლ. დ/ლ</p>	$\text{CO}_2 1,2 \text{ Fe}_{0,01} \text{ M}_{1,2} \frac{\text{HCO}_3 81}{\text{Ca } 40 \text{ Na } 40}$ <p style="text-align: center;">t°—10 D—1,4 ლ. დ/ლ</p>
ლიჯანის ბურღი № 1	
$\text{CO}_2 1,5 \text{ M}_{7,0} \frac{\text{HCO}_3 85}{\text{Na } 87} t^\circ - 19,6$ <p style="text-align: center;">D—30,0 ლ. დ/ლ</p>	

*) დებიტი ნაჩვენებია ათას ლიტრებში.

ნახშირმჟავა-ქლორიდულ-ჰიდრო-
კარბონატულ-ნატრიუმთან-კალციუ-
მიანი წყლები

თერმალურ-სულფიდურ-ჰიდრო-
კარბონატულ-ნატრიუმთან
წყლები

ლიბანი

ცხისჯვარი

CO₂ 1,3 M_{3,8} $\frac{Cl 57 HCO_3 48}{Na 51 Ca 30}$
t°-20 D-3,97 ლ. დ/ლ

H₂S 0,007 M_{0,17} $\frac{HCO_3 69}{Na 78}$
t°-37,5 D-400,0 ლ. დ/ლ

მაჭარი წყალი

აბანოს ღელე

CO₂ 1,3 M_{6,8} $\frac{HCO_3 49 Cl 47}{Na 47 Ca 36}$
t°-11 D-20,0 ლ. დ/ლ

H₂S 0,004 M_{0,4} $\frac{HCO_3 55 SO_4 40}{Na 69 Ca 29}$
t°-22 D-300,0 ლ. დ/ლ

ტყემლოვანი

დვირი

CO₂ 1,1 M_{7,4} $\frac{Cl 53 HCO_3 39}{Na 76}$
t°-11,2 D-5,0 ლ. დ/ლ

H₂S 0,002 M_{0,3} $\frac{HCO_3 80 SO_4 35}{Na 70}$
t°-27 D-200,0 ლ. დ/ლ

სადგერი

H₂S 0,002 M_{0,5} $\frac{Cl 92}{Na 63 Ca 32}$
t°-24 D-3,60 ლ. დ/ლ

ჭაჭარაქი

H₂S 0,0045 M_{0,15} $\frac{HCO_3 77 SO_4 24}{Na 94}$
t°-20 D-5,0 ლ. დ/ლ

გვირგვიბა

H₂S 0,002 M_{0,2} $\frac{HCO_3 71}{Na 54 Ca 46}$
t°-21 D-90,0 ლ. დ/ლ

ხეობაში კიდევ ყოფილა ნასოფლარები: „არა არიან დაბანო-
ანუ აგარანი, რომელსა შინა არა იდგეს ეკლესია თლილის
ქვისა, უგუმბათონი, მცირენი და დიდნი და მით იცნობების
ნასოფლარნი“.1)

ბორჯომის რაიონში სისტემატური არქეოლოგიური გა-
თხრები არ ჩატარებულა, მაგრამ იმ მთელი რიგი არქეოლო-
გიური გათხრების დროს, რომლებიც 1911 წლიდან 1941
წლამდე პროფესორებს ვინოგრადოვ-ნიკიტინს,
ე. თაყაიშვილს და გ. ნიორაძეს უწარმოებიათ, აღ-
მოჩენილა შუა საუკუნეებისათვის დამახასიათებელი მეტად
საინტერესო ძეგლები.2)

1913 წლის იანვარში სამთო ინჟინერმა ა. მ. კონშინმა,
რომელიც ეკატერინეს წყაროსთან საკაპტაჟო მუშაობას
აწარმოებდა, მარშინის სიღრმეზე აღმოაჩინა პრიმიტიულად
თლილი ქვისაგან გაკეთებული ექვსი აბაზანის ნაშთი იატა-
კისა და ზოგიერთი შერჩენილი კედლის სახით.3) ეს იმის
მაჩვენებელია, რომ ბორჯომის მინერალური წყლების აბაზა-
ნებით უსარგებლიათ ძველ დროშიც. პროფესორი ვინო-
გრადოვ-ნიკიტინი აღნიშნულ აბაზანებს ჩვენი
წელთაღრიცხვის პირველ საუკუნეს აკუთვნებს. ამიტომ უსა-
ბუთოდ უნდა ჩაითვალოს ის მოსაზრება, თითქოს ბორჯომის
მინერალური წყლები მხოლოდ 1825 წლიდან არის ცნობილი
და თითქოს პირველად იგი აღმოაჩინეს გორში მობინადრე
გრენადერებმა, რომლებიც ბორჯომში ხის მასალას და შეშას
ამზადებდნენ.

საინტერესოა ისიც, თუ როდის და საიდან დაერქვა „ნუა“-ს
ბორჯომი. ფაქტია, რომ ბორჯომი ქართული სიტყვაა და იგი
ნუას მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარში ეწოდა. თუ რატომ

1) ვახუშტი ბატონიშვილი—აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. თბილისი.
1941 წ. გვ. 83—84.

2) საქ. სახელმწ. მუზეუმის „მოამბე“. ტ. XIII. გ. ნიორაძე—„არქეო-
ლოგიური დაზვერვები მტკვრის ხეობაში“. გვ. 173, 186, 197.

3) Описание работ по барражу, Екатерининского источника в
Боржоми, произведен. горн. инжен. А. М. Коншиным в 1912-13 г.
Грозный. 1913 г. гв. 1—14.

დაერქვა ძველ ნუას ეს სახელი, ამის შესახებ ჯერჯერობდით მეტად მცირე მასალები არსებობს. არის მოსაზრება, თითქოს ეს ადგილი ყოფილა „ბურჯი ომებისა“, აქედან წარმოიშვა „ბორჯომი“. სხვა ცნობების მიხედვით, ბორჯომის ხეობის შემოსასვლელში, ტაშისკართან, ციხე ყოფილა აგებული „ბორჯომის“ სახელწოდებით¹⁾, მაგრამ ჩვენი აზრით, ბორჯომის სახელის ასეთი განმარტება არ უნდა იყოს სწორი და დაზუსტებას მოითხოვს.

მე-10 საუკუნის ქართული წყაროები მიგვითითებენ ბორჯომის ხეობის ტერიტორიაზე არსებულ ძველი ქართული კულტურის ორ დიდებულ ძეგლზე—ნეძვისა და კვირიკე წმინდის მონასტრებზე.

ბორჯომის ხეობის თვითეულ მწვერვალსა და თხემზე დღემდე მდგარი ციხეები, კოშკები თუ მონასტრები იმის მაჩვენებელია, რომ აქ მრავალრიცხოვანი მოსახლეობა ყოფილა, მაგრამ ჯერ მონგოლების შემოსევამ და შემდეგ—მე-16 საუკუნეში ოსმალეთის მიერ სამცხე-საათაბაგოს დაპყრობამ აქ ცხოვრება თითქმის მთლიანად მოსპო. თეიმურაზ I-ის სიტყვით, აოხრებულ იქმნა „მაშულნი, სოფელნი, დაბანი და აგარაკნი“.

ბორჯომის ხეობა უწინ სავსე ყოფილა ბალ-ვენახებით და ხელოვნების საუცხოო ძეგლებით, რომელთა ნაშთები დღესაც ანცვიფრებენ მოგზაურებს თავიანთი სიძველითა და დიდებულებით.

1672 წელს ბორჯომის ხეობის ნანგრევებს ფრანგ მოგზაურ შარდენზე დიდი შთაბეჭდილება მოუხდენია. იგი სწერს: „უსკერიდან (აწყურიდან) ორ ეჯზე გადასასვლელი მთაა, რომელიც ჰყოფს აქ სპარსეთს ოსმალეთისაგან. გადავიარეთ ეს მთა და მალე სიგრძეზე ჩავყევით. მთაზე ბევრი სოფელია გაშენებული, ძირს მომდინარეობს მტკვარი, რამდენიმე ადგილას მოსჩანს კოშკების, ციხეების და ეკლესიების ნანგრევები. ეს არის ნაშთი საქართველოს დიდებისა და ოსმალეთ-სპარსე-

¹⁾ ბორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის მასალები.

ლების მძვინვარებისა... ერთი სიტყვით ეს არის ერთი უმჯობესი ნიერესი მხარე.1)

1735 წელს ბორჯომის ხეობის მოსახლეობამ საშინელი დღეები განიცადა. შაჰ-თამაზმა ერთიანად გადასწვა ბორჯომის მშვენიერი ხეობა, ვიდრე სერამდე. ბორჯომმა დამპყრობელმა 600 კომლი აპყარა და სპარსეთში გადაასახლა.

1771 წელს ბორჯომის ხეობა ინახულა მეორე მოგზაურმა—აკადემიკოსმა გილდენშტეტმა, რომელმაც ამ ხეობაში ათეული იავარქმნილი სოფელი და ეკლესია შეამჩნია...2)

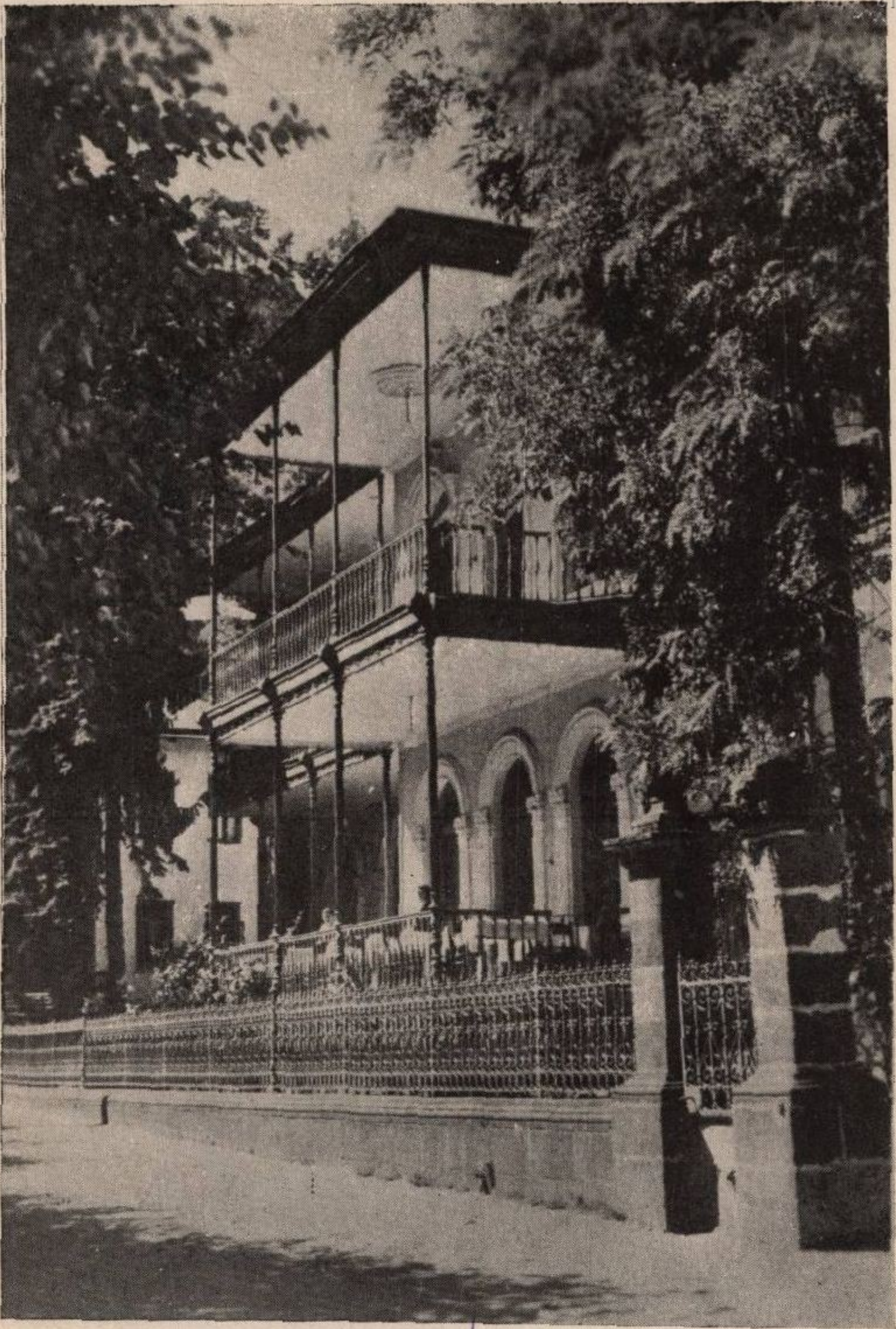
ამდენი უბედურების შემდეგ ბორჯომი უდაბნოს დაემსგავსა, მოსახლეობის განადგურებასთან ერთად, რა თქმა უნდა, მინერალური წყლებიც დავიწყებას მიეცა. წყაროები უღრახმა ტყეებმა დაფარა და 1801 წლისათვის, როცა საქართველო რუსეთს შეუერთდა, ბორჯომის მრავალრიცხოვანი ძველი მოსახლეობიდან იქ ავალიშვილების ყმათა ერთი კომლის მეტი აღარავინ დარჩენილა.

აღბათ, ამიტომ დარჩა შეუმჩნეველი ბორჯომის მინერალური წყლები უცხო მოგზაურების და თვით ვახუშტი ბაგრატიონისათვისაც, რომლებიც იხსენიებენ ციხისჯვრის, აბასთუმნის თერმულ მინერალურ წყლებს და ბორჯომის მინერალური წყლების შესახებ კი, სამწუხაროდ, არაფერს ამბობენ.

ვახუშტი ბაგრატიონი ასე ახასიათებს სადგერისა და მტკვრის ხეობის იმ ნაწილს, რომელსაც ჩვენი შრომა ეხება: „გომარეთამდე შავ წყალსა და თორის წყალს უწოდებენ აწ სადგერის ხეობას... არს უვენახო... ნაყოფიერი მთითა, ნადირითა და პირუტყვითა... ამ ადგილას კაცნი ყოფილან მბრძოლნი ძლიერნი, აწცა არიან მხნენი... მტკვრის კიდეთა ზედა, სამხრით არს პეტრეს ციხე ფრიად მაგარი და შეუვალი მტრისაგან,—პირისპირ ციხისა მიერთვის მტკვარს ჩრდი-

1) ჟან შარდენი—მოგზაურობა საქართველოში 1672 წელს. თარგმანა ვასილ ბარნოვისა. 1935 წ. თბილისი, გვ. 57.

2) Иоган Гильденштет — Путешествие по Грузии и Имеретии. С. Петербург. 1809 г.

ბორჯომი. საქართველოს სსრ კურორტთა მთავარ
სამმართველოს № 2 სანატორიუმი.

საქართველოს
გეგმვის

ბორჯომი. საქართველოს სსრ კურორტთა მთავარ სამმართველოს № 3 სანატორიუმი.

ლოდამ ლიკანის ხევი... არს ესე მტკვრის ხეობა ვენახი-
ანი, ხილიანი, ვიწრო, მაგარი და შეუვალი მტრისაგან, კაცნი
ჰაეროვანნი, ტანოვანნი, მთანი ნადირიანნი, ნადოვან-ფიჭო-
ვანი, ირემი, თხა, არჩვი და სხვა ნადირნი მრავალნი“.¹⁾

აი, იმდროინდელი ბორჯომის ხეობის ფლორა და ფაუნა!
1829 წელს, როცა რუსეთი თურქეთის წინააღმდეგ სა-
მხედრო ოპერაციებს აწარმოებდა, პასკევიჩის და ერმოლო-
ვის დროის პოლკის კომანდირი მურავიოვ - ყარსკი
ბორჯომში ყოფნის დროს დიდად მოხიბლულა ამ
ხეობის ბუნებით, რასაც თავის მოგონებებში აღნიშნავს, მაგ-
რამ ბორჯომის მინერალური წყლები მისთვისაც შეუმჩნეველი
დარჩენილა.²⁾

1830 წელს ბორჯომის ხეობაში იმოგზაურა დიუბუა დე-
მონპერიმ, რომელიც ამბობს: „ამოდ ეძებთ აქ ნიშანს
ძველი კულტურისას, ნაყოფს მოღვაწისა და შრომის მოყვა-
რული მოსახლეობისა, ყველაფერი გავერანდა“.

საქართველოდან ღვინის გასატანად მაშინდელმა მმართვე-
ლებმა საჭიროდ სცნეს შუშის ჩამომსხმელი ქარხნის დაარსება.
ამ საქმისათვის მოიწვიეს სპეციალისტი ივანე ლევაშოვი.
ლევაშოვი 1828 წელს ჩამოვიდა საქართველოში, დაათვა-
ლიერა ბევრი ადგილი და ყველაზე ხელსაყრელად ბორჯომის
ხეობა ჩათვალა... მოეწონა ადგილმდებარეობა, კლიმატური
პირობები, კარგი ღირსების ქვიშა, თიხა და მდიდარი ტყე.
1830 წელს ბორჯომში ჩარხის წყალზე აშენდა შუშის ჩამომ-
სხმელი ქარხანა, მაგრამ რამდენიმე თვის შემდეგ ლევაშოვს
ჯერ თანაშემწე მოუკვდა, მალე თვითონაც გარდაიცვალა.
მათი საქმე სხვამ ვერ განაგრძო, რის გამოც ეს კარგი წამო-
წყება მარცხით დამთავრდა. მხოლოდ სამოცდაშვიდი წლის
შემდეგ, ე. ი. 1897 წელს ბორჯომში იმავე ჩარხის წყალზე
ხელახლა აშენდა შუშის ჩამომსხმელი ქარხანა.

1890 წელს ბორჯომის პარკში აშენდა მინერალური წყლის

1) ვახუშტი ბატონიშვილი—აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. თბილი-
სი. 1941 წ. გვ. 59, 83.

2) «Русский архив», 1894 г. вып. I, ст. 392—393.

ჩამომსხმელი ქარხანა. იგი ამჟამადაც არსებობს. წლის ოქტომბრის რევოლუციამდე ეს ქარხანა დიდ მთავარ მიხეილ რომანოვს ეკუთვნოდა. თებერვლის რევოლუციის შემდეგ (1919 წლიდან 1921 წლამდე) ქარხანა მენშევიკურმა მთავრობამ იჯარით გასცა კერძო მეწარმე ქებაძეზე.¹⁾

1921 წლიდან, საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ, ქარხანა გადაეცა ჯერ ბორჯომის მამულის კომბინატს, შემდეგ ბორჯომის მინერალური წყლების სამმართველოს, საქართველოს მთავარ საკურორტო სამმართველოს და ბოლოს საქართველოს კვების მრეწველობის სამინისტროს მინერალური წყლების ტრესტს, რომელსაც ამჟამადაც ეკუთვნის.

ბორჯომის რაიონის ფიზიკურ-გეოგრაფიული და კლიმატური დახასიათება

ბორჯომის ხეობის კურორტების ჯგუფი მდებარეობს მესხეთ-ჯავახეთის და თრიალეთის ქედების ჩრდილო ფერდობებზე. კურორტები მოქცეულია მდინარე მტკვრის და მისი მარჯვენა შენაკადების—ბორჯომულას და გუჯარეთის წყლის ხეობაში. ჩრდილოეთიდან რაიონს საზღვრავს 1800—2000 მ სიმაღლის გვირგვინას ქედი, სამხრეთიდან 2500—2700 მ სიმაღლის თორის ქედი. ხეობა დასავლეთიდან შემოსაზღვრულია 2.000—2500 მ სიმაღლის მერიდიანულად გაწოლილი კოდინის ქედით. ნაწილი რაიონისა სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან ჩრდილო-აღმოსავლეთისაკენ გაკვეთილია მდინარე მტკვრის ხეობით. ეს მხარე სამხრეთ-დასავლეთიდან ჩრდილო-აღმოსავლეთისაკენაა დაქანებული. იგი დასერილია მდინარე ბორჯომულასა და გუჯარეთის წყლებით, რომლებიც მთელ რიგ წყალგამყოფ ქედებს ქმნიან. ამ ქედებს შორის აღსანიშნავია თრიალეთის ქედის სამხრეთი შტო—ხულევის საირმოს, ლიბანის კეჩხობის, კურსების ქედები და დაბის სერი. აღნიშნული ქედების სიმაღლე ზღვის დონიდან 2500—2600 მეტრამდე აღწევს, მაგრამ მუდმივი თოვლის ზონას ვერ აღწევს.

¹⁾ «Правда Грузии». № 95, 1921 г. 28 июня.

რელიეფის წარმოშობა დაკავშირებულია მესამეული ეროვნულ-გეოგრაფიული და მის შემდგომ დროის გეოლოგიურ პროცესებთან. მთები აგებულია პალეოცენის, ეოცენის და ოლიგოცენის დროინდელი დანალექი და ტუფოგენური ქანებით. ამ მხარეში დიდი ადგილი უკავია ვულკანურ ქანებსაც, რომლებიც ლავის სახით არიან გაფენილი და ქმნიან სხვადასხვა სიმაღლის პლატოებს, როგორცაა ბაკურიანის, ცემის, ბორჯომის და მზეთამზის პლატოები.

ვულკანური ქანების წარმოშობას უკავშირებენ კოდიანის, წითელი მთის, დიდი თონეთის და საირმის ქედის ამჟამად ჩამქრალ ვულკანებს.

რაიონისათვის დამახასიათებელია ფართოდ გაშლილი ჰიდროგრაფიული ქსელი, რომლის მთავარ არტერიას წარმოადგენს მდინარე მტკვარი თავის შენაკადებით—ბორჯომულათი და გუჯარეთის წყლით.

მტკვარი კურორტის ტერიტორიას ორ ნაწილად სჭრის. ამ რაიონში მტკვრის დამახასიათებელი ჰიდრომეტრიული მონაცემები ასეთია: საშუალო წლიური ხარჯი შეადგენს 100 კუბ. მეტრს წამში.

გუჯარეთის წყალს აქვს სიგანედური მიმართულება. იგი წყალუხვია და უკავია რაიონის $\frac{3}{4}$ ნაწილი. მისი წლიური ხარჯი საშუალოდ შეადგენს 5—6 კუბ. მეტრს წამში. მისი დინება სწრაფია. სათავეს ღებულობს მურყანის მთიდან. მიედინება აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ. მისი 9 შენაკადიდან წყალუხვობით გამოირჩევა ბაკურიანის წყალი, რომელიც იწყება ცხრა-წყაროს სერიდან, მიედინება ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ და კურორტ წაღვერთან უერთდება გუჯარეთის წყალს. სხვა შენაკადებიდან აღსანიშნავია წაღვერის, დაბის და მიტარბის წყლები. ეს შენაკადები წყალმცირენი არიან. უხვწყლიანობა ახასიათებთ მხოლოდ თავსხმა წვიმების და თოვლდნობის დროს. რკინიგზის სატვირთო სადგურ ბორჯომთან გუჯარეთის წყალი მარჯვენა მხრიდან უერთდება მდინარე მტკვარს.

მდინარე ბორჯომულა იწყება კოდიანის მთიდან,

მიემართება ჩრდილო-აღმოსავლეთით და ბორჯომ-ბაღდათის
ჩავლით უერთდება მტკვარს, აგრეთვე, მარჯვენა მხრიდან. მი-
სი დინება სწრაფია, კალაპოტი ვიწრო, ნაპირები ციცაბო და
ჩამოკვეთილი. ბორჯომულას წლიური საშუალო ხარჯი შეად-
გენს 1,6—3,6 კუბ. მეტრს წამში. საკოჭავთან ბორჯომულას
წყლიდან გაყვანილია ხელოვნური არხი, რომელიც მიედინება
ქვევით, გაუვლის სოფელ ტბას, სადგერს და ბორჯომ-პლატო-
დან წყალვარდნილის სახით ეშვება ბორჯომ-ბაღში, რომლის
ძალითაც 1899 წელს, პირველად მთელს რუსეთში, ამუშავდა
300 ცხენისძალიანი ჰიდროელექტროსადგური.

ზემოხსენებული მდინარეების და ხეობების საშუალებით
წარმოებს ბორჯომის რაიონის ვენტილაცია.

მცენარეული საფარი. ბორჯომ-ბაკურიანის ტერი-
ტორიის უდიდესი ნაწილი—70% უკავია მწვანე ნარგავებს,
რომლებიც კლიმატის დამცველ და წყლის მომწესრიგებელ
ფაქტორებად გვევლინებიან. რაიონის უდიდესი ნაწილი და-
ფარულია კოლხეთის ტიპის ტყეებით. სუბალპურ ზონაში,
რომელიც ტყის გავრცელების ზედა საზღვარს წარმოადგენს,
მცენარეულობა ჰკარგავს მასივის ხასიათს და იღებს პარკუ-
ლი ტყის სახეს. 2300—2500 მეტრის სიმაღლიდან ტყე ადგილს
უთმობს ალპურ საძოვრებს. ტყის მასივებში გაბატონებული
ადგილი უკავია წიწვიან ხეებს: ფიჭვს, ნაძვს და სოჭს. ფოთ-
ლოვანი მცენარეებიდან გავრცელებულია: წიფელა, რცხილა,
მუხა, არყის ხე, მურყანი, თელა, ვერხვი და სხვ.

რაიონის კლიმატური პირობები ხელს უწყობენ მცენა-
რეული სამოსელის სწრაფ ზრდას. ტყის მასივების შუაგულში
ხშირად ვხვდებით ლამაზ მინდვრებს, რომლებიც დამსვენე-
ბელთათვის შესანიშნავ სასეირნო ადგილებს წარმოადგენს.

კლიმატი.¹⁾ ბორჯომის რაიონის კლიმატური პირობები
იქმნება ადგილობრივი ფიზიკურ-გეოგრაფიული პროცესების
და ამ რაიონისათვის დამახასიათებელი 'საერთო ატმოსფერუ-
ლი ცირკულაციის ურთიერთმოქმედების ბაზაზე, რაც და-

1) ჩვენი შრომის ამ ნაწილში გამოვიყენეთ დოც. გ. ჭირაქაძის გამო-
კვლევანი.

კავშირებულია განედის 40—42°-ზე გაბატონებულ ცირკულა-
ციასთან.

კ 93.240

კლიმატის ფორმირება რაიონში წარმოებს ადგილობრივი
ფაქტორების ზეგავლენით. იგი დაკავშირებულია მხარის
კლიმატური პროცესების ზონალურ ცვალებადობასთან და
განპირობებულია: მზის მაღალი დაძაბულობისა და ნათების
დიდი ხანგრძლიობით, მეტეოროლოგიური ელემენტების ნორ-
მალური მსვლელობით, დღე-ღამის განმავლობაში ადგილობ-
რივ მთა-ხეობათა სუსტი ქარების მუდმივი მოქმედებით,
ზომიერი სინოტივით გაშლილ ადგილებში და მომატებული
სინოტივით დაბლობებსა და ხეობებში, 1/2—1 მეტრის სიმაღ-
ლის მყარი თოვლის საბურველით 3—5 თვემდე, ნალექების
პროცესების გაძლიერებით გაზაფხულსა და ზაფხულში, გრი-
ლი ზაფხულით და ცივი ზამთრით.

კლიმატური ელემენტების ნორმალური გადახრა წარმოებს
საქართველოში პოლარული და არქტიკული ჰაერის მასების
შემოჭრის შედეგად. ეს პირობები სცვლიან ამინდის ნორმა-
ლურ მსვლელობას. ჰაერის მასების აღნიშნულ შემოჭრებს
დასავლეთიდან მოსდევს მოღრუბულობის ზრდა, ნალექები
(ხშირად თავსხმა წვიმების სახით), დასავლეთი მიმართულე-
ბის ქარების გაძლიერება და ტემპერატურის დაცემა. შედა-
რებით ნაკლებ გავლენას ახდენს შემოჭრები აღმოსავლეთი-
დან და ტალღური აღრევები სამხრეთში, რომლებიც, მართა-
ლია, შედარებით ნაკლები ინტენსივობით, მაგრამ მაინც
იწვევს ამინდის პირობების გაუარესებას.

აღმოსავლეთის ქარები ამ რაიონში მშრალი, თბილი და
დაღმავალი ხასიათისაა, ხოლო დასავლეთის ქარები შებრუნე-
ბითი ხასიათისაა, რაც იწვევს კონდენსაციის პირობების გაძ-
ლიერებას.

ატმოსფერული ნორმალური პირობების დარღვევები უფრო
ხშირია გაზაფხულზე, რის შედეგადაც კლიმატი ამ პერიოდში
შედარებით ცვალებადია.

ბორჯომი

ბორჯომი საქართველოს ყველაზე ცნობილ ბალნეოკლიმატურ კურორტს წარმოადგენს: მისი სახელი განთქმულია როგორც საბჭოთა კავშირში, ისე საზღვარგარეთ.

კურორტი ბორჯომი მდებარეობს თრიალეთის და ვახანის მთების ლამაზ, დაბურულ, მუდმივ მწვანე ქედებზე, მდინარე მტკვრისა და მისი შენაკადების—ბორჯომულას, გუჯარეთის წყლის ხეობაში, ზღვის დონიდან 800 მეტრის სიმაღლეზე. ჩრდილოეთი განედის $41^{\circ} 50'$ -სა და აღმოსავლეთი სიგრძედის $43^{\circ} 24'$ -ზე.

ბორჯომი გაშლილია 612,6 ჰექტარ ტერიტორიაზე. ამ ტერიტორიის მნიშვნელოვანი ნაწილი უკავია პარკებს, ტყე-პარკებს, ტყეს, ლამაზ პლატოებს. აქედან ორჯონიკიძის სახელობის (მინერალური წყლების) პარკს, რომელიც გაშენებულია 1850 წელს, უკავია 5 ჰექტარი ტერიტორია; ოქტომბრის რევოლუციის სახელობის პარკს, რომელიც გაშენებულია 1880 წელს ექიმ რემერტის მიერ, უკავია 5,4 ჰექტარი; ბორჯომ-პლატოს, ანუ 26 კომისრების პარკს უჭირავს 136 ჰექტარი; სადგერის ტყე-პარკს—124 ჰექტარი; თორის პლატოს—15 ჰექტარი; ლიკანის პარკს—47,5 ჰექტარი ტერიტორია. ბორჯომში 10,660 მცხოვრებია. (1951 წ. მონაცემებით). მათი მომეტებული ნაწილი მუშაობს რაიონის საწარმოებში, ადმინისტრაციულ და კულტსაგანმანათლებლო დაწესებულებებში, აგრეთვე საკურორტო დაწესებულებებში.

ეს უაღრესად მომხიბლავი კუთხე, თავისი მრავალფეროვანი ტერასისებური რელიეფით, მოქცეულია ასწლოვანი, მუდამ მწვანე ხეებით შემოსილ მთებსა და მდინარეთა ნაპირებზე, რაც კურორტ ბორჯომს განსაკუთრებულ კლიმატურ და სანჰიგიენურ პირობებს უქმნის.

ბორჯომი თბილისიდან დაშორებულია 149 კილომეტრით, ხოლო მოსკოვიდან—3,247 კილომეტრით. იგი დაკავშირებულია მათთან პირდაპირი რკინიგზით.

ბორჯომიდან იწყება ვიწროლიანდაგიანი რკინიგზის ხაზი ბორჯომი—ბაკურიანი. მისი სიგრძე 37 კილომეტრს აღწევს.

ვიწრო ლიანდაგზე მატარებელი ხვეული გზით თანდათანობით
მაღლა ადის, გაივლის ზღვის დონიდან 1050 მეტრის სიმაღ-
ლეზე მდებარე კურორტ წალვერს; შემდეგ 1114 მეტრის
სიმაღლეზე—ცემს, 1360 მეტრის სიმაღლეზე—ლიბანს, 1370
მეტრის სიმაღლეზე—პატარა ცემს, ხოლო 1654 მეტრის
სიმაღლეზე მიაღწევს საბოლოო სადგურს—ბაკურიანს. ამ
ვიწროლიანდაგიან რკინიგზაზე პირველად გაიარა მატარე-
ბელმა 1902 წლის 2 იანვარს.

ბორჯომის კლიმატი მეტეოროლოგიურბ. სადგურ-
რის მრავალწლიანი დაკვირვებებით, თბილი, რბილი და შედარ-
ებით ნოტიოა. აქ ტემპერატურა არ განიცდის მკვეთრ მერყე-
ობას, რაც ხელსაყრელ პირობას ქმნის კურორტის მთელი
წლით გამოყენებისათვის. საშუალო წლიური ტემპერატურა
არის 8,9°. მხოლოდ დეკემბერში, იანვარში და თებერვალში
იწევს 0°-ზე ქვევით, ისიც ღამით, დღისით იგი 0°-ზე ზევითაა.
ყველაზე ცხელი თვეებია ივლისი და აგვისტო. წელიწადში
ნათელი დღეების რიცხვი არის 80, ნახევრად ნათელის—170,
ღრუბლიანის—110. მზის ნათების ხანგრძლიობა წლის განმავ-
ლობაში ღია პლატოზე 2000 საათს უდრის, ხოლო ვიწრო
ხეობაში—1800. საშუალო ნალექიანობა წელიწადში—580 მმ.
წვიმიანი დღეების რიცხვი წელიწადში 135-ია, საშუალო
წლიური სინოტივე—78%. წლის ყველაზე მშრალ პერიოდად
ითვლება ზაფხული და შემოდგომა. ბორჯომში გაბატონე-
ბულია მთა-ხეობათა, ანუ მთა-ბარის ქარები. დღისით ქარი
ქრის მთიდან ხეობისაკენ, ღამით კი პირიქით, რის შედეგა-
დაც დღისით ჰაერი გრილდება, ხოლო ღამით ხეობის ვენტი-
ლაცია წარმოებს. ბორჯომში ძლიერი ქარები არ იცის. აქ
ქარების სიჩქარე წამში 1—1 1/2 მეტრს არ აღემატება, საშუა-
ლოდ კი წელიწადში უდრის წამში 1 მეტრს. ბარომეტრული
წნევა არის საშუალოდ 695 მმ.

შესწავლილია აგრეთვე ბორჯომის მიკროკლიმატი. დაკვირ-
ვებებმა დაგვარწმუნა, რომ ბორჯომში ყველგან ერთნაირი
კლიმატი არ არის, სახელდობრ, მდინარე ბორჯომულას
ვიწრო ხეობაში მეტი სინოტივეა, ვიდრე მტკვრის ხეობაში.

ხოლო ამ უკანასკნელში უფრო მეტია, ვიდრე სადგურის პლატოზე, სადაც ყველაზე უკეთესი კლიმატური პირობები არსებობს. მიკროკლიმატური პირობების მრავალფეროვნება, რაც დამახასიათებელია ბორჯომის რაიონისათვის, უფრო ამდიდრებს საკურორტო ზონას და ზრდის მის სამკურნალო რესურსებს.

1888 წელს ბორჯომში სახელოსნო სკოლასთან მოაწყვეს მეტეოროლოგიური სადგური, რომელიც მუშაობდა 1900 წლამდე; ამ წელს იგი გადაიტანეს ბორჯომ-პლატოზე, სადაც 1912 წლიდან 1916 წლამდე მუშაობდა, შემდეგ ეს სადგური გადაიტანეს ორჯონიკიძის სახელობის პარკში, სადაც მინერალური წყლებია. აქ სადგური მუშაობდა 1916 წლიდან 1947 წლამდე. 1947 წლიდან მეტეოროლოგიური სადგური გადატანილ იქნა 1-ლი სანატორიუმის ტერიტორიაზე, სადაც დღემდე იმყოფება.

ბორჯომის მინერალური წყლების შესახებ პირველი ცნობები გვხვდება კარპოვიჩის 1825 წლის საქართველოს მედიკურ-ტოპოგრაფიულ აღწერაში. აქ ნათქვამია, რომ საქართველოში მრავლად არის მინერალური წყლები, მაგრამ მათი გამოყენება შეუძლებელია ლეკების და ყაჩაღების ხშირი თავდასხმების გამო.

სწორედ ასეთი საშიში აღგილი იყო ბორჯომი.

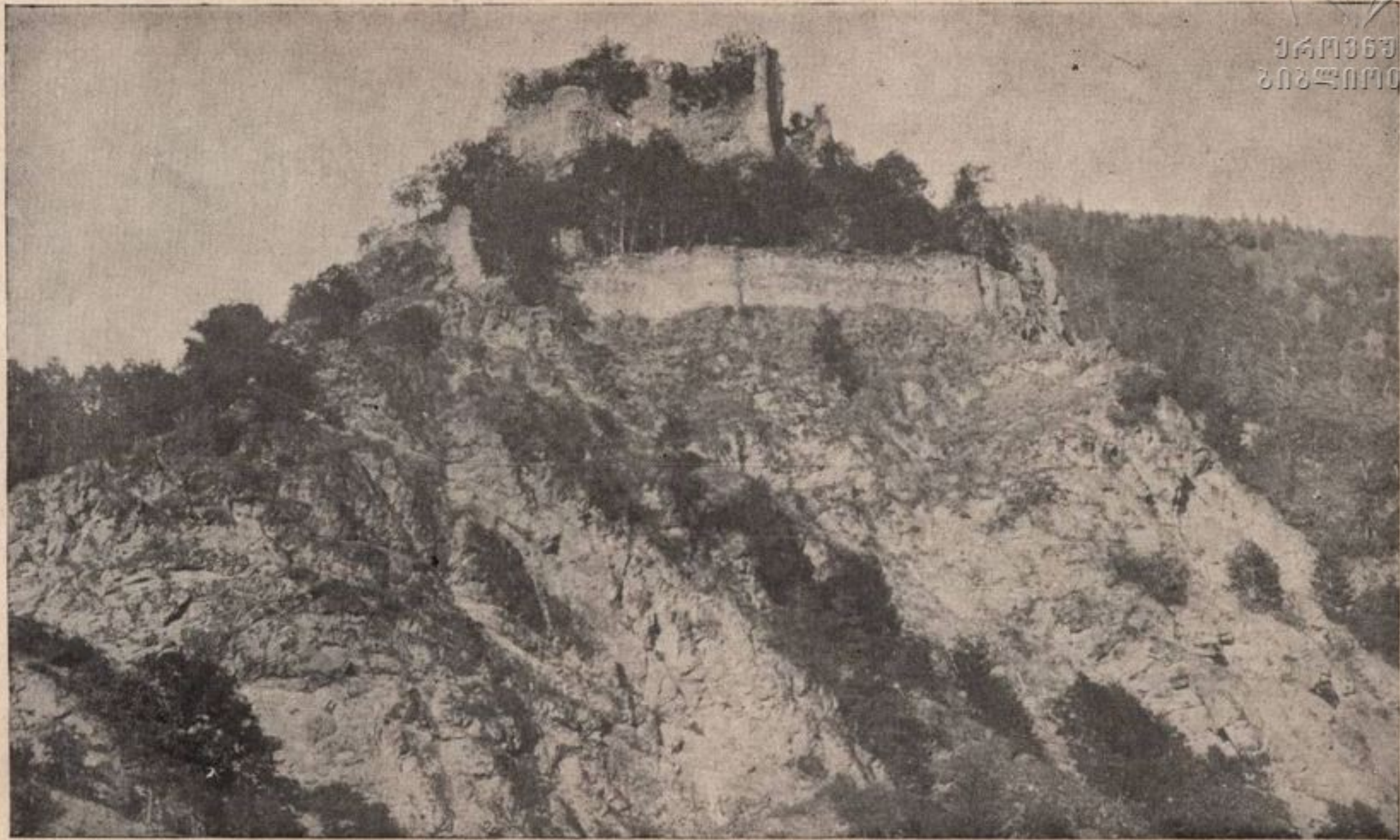
1829 წელს ქალაქ გორში მდგარ ხერსონის გრენადერთა პოლკის უფროსის პ. პოპოვის ყურამდე მიაღწია ბორჯომის მინერალური წყლების ქებამ. პ. პოპოვი გაძლიერებული რაზმის თანხლებით წავიდა ბორჯომში სამკურნალოდ. იმ აღგილას, სადაც ამჟამად ეკატერინეს სახელობის (№ 1) წყაროა, მან ააგებინა პატარა ფიცრული, შემოავლებინა ქვების ზღუდე და მიიღო სრულიად პრიმიტიული წესით რამდენიმე აბაზანა, რის შედეგადაც იგი განიკურნა ქრონიკული სნეულებისაგან.

1837 წელს ეს პოლკი გადაკეთდა ქართულ გრენადერთა პოლკად. ამავე წელს ბორჯომის მინერალური წყლების რაიონი გადაეცა ამ პოლკს საექსპლოატაციოდ. აქედან იწყება

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ბორჯომი. 26 კომისრების სახელობის პლატო.

ბორჯომი. პეტრეს ციხე.

ბორჯომის გაშენება და გზების გაყვანა. პოლკის ექიმად მუშაობდა ამიროვი, რომელმაც ჩაატარა პირველი დაკვირვება ბორჯომის მინერალური წყლის სასმელად გამოყენებისათვის.

1838 წელს ბორჯომში მინერალურ წყლებთან გამართეს ორი ფიცრული ბარაკი.

1841 წელს ბორჯომი ინახულა კავკასიის მთავარმართებელმა ევგენი გოლოვინმა და მისმა ავადმყოფმა ქალიშვილმა ეკატერინემ. ბორჯომის მინერალურმა წყალმა განკურნა ეკატერინე. გოლოვინმა გასცა განკარგულება დაეწყო ბორჯომის მინერალური წყლების შესწავლა და კურორტის მშენებლობა. მართლაც, მდინარე ბორჯომულას აუოლებით გაიშინდა ტყისაგან გზა, მტკვარზე გაკეთდა ბორანი, აიგო ორი ხის კაპიტალური სახლი—ერთი 6 ოთახიანი, მეორე—4 ოთახიანი; მოაწყეს აბაზანები და სხვ. ზემო წყაროს დაერქვა ევგენი გოლოვინის ასულის საპატივცემოდ „ეკატერინეს წყარო“, ხოლო მეორეს ეწოდა თვით მთავარმართებლის „ევგენის“ სახელი.¹⁾

40-ანი წლების ბორჯომში აქ ყოფილა ჩამოსულთათვის ბინები; ამას ადასტურებს ჩვენი თანამემამულისა და საზოგადო მოღვაწის „Закавказский вестник“-ის რედაქტორის, ზაქარია მიხეილის-ძე ფალავანდიშვილის კერძო წერილი. იგი წერდა: „იმ სოფლის მახლობლად, სადაც მე ათ დღეს ვცხოვრობდი, არის ბორჯომის ხეობა, განთქმული მინერალური წყლებითა, რომლებმაც განკურნა კავკასიის მთავარმართებლის გოლოვინის ქალიშვილი და თვით მთავარმართებელი ე. გოლოვინი. იქვეა ნინო ალექსანდრეს ასული ჭავჭავაძე-გრიბოედოვისა, მანანა ორბელიანი თავისი ასულით ელენე ერისთავით... მინდოდა ხელახლა ავსულიყავი ბორჯომში, მაგრამ ისინიც კარვებში ცხოვრობენ.“²⁾

1) ბორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის მასალები.

2) ამ უცნობ მასალაზე მიმითითა ისტორიკოსმა მაქსიმე ბერძნიშვილმა, რისთვისაც დიდ მადლობას მოვახსენებ.

ამ წერილიდან აშკარად ჩანს, რომ ორმოციან წლებში ბორჯომის მოაგარაკენი ისევ კარვებში ცხოვრობდნენ.

1844 წლიდან ე. გოლოვინის ნაცვლად მთავარმართებლად დანიშნეს მ. ს. ვორონცოვი.

1847 წელს კავკასიის მთავარმართებელმა მ. ს. ვორონცოვმა ბორჯომის მინერალური წყლების მართვა მიანდო თავის კარის ექიმს ერასტი ანდრეევსკის, ხოლო ამიერკავკასიის მხარის სახელმწიფო ქონების საბჭოს წევრად და ექსპედიციის მმართველად დანიშნა ა. მ. ფადეევი. ანდრეი ფადეევი მთელი ცხრამეტი წელიწადი მსახურობდა საქართველოში და იგი თავის მოგონებებში მეტად საინტერესო ცნობებს გვაწვდის კურორტ ბორჯომის შესახებ.

სხვათა შორის, ფადეევი, რომელიც 1847 წელს ბორჯომში ისვენებდა, გულისტკივილით აღნიშნავდა, რომ მთელი წლების განმავლობაში ბორჯომს ყურადღება არ ექცევა და საზოგადოების სასარგებლოდ არაფერი გაკეთებულა, რომ ყველა მაშინდელი მმართველი, მათ შორის ექიმი ანდრეევსკიც, თვითნებურად ატრიალებდა საქმეს და ბორჯომის მინერალური წყლების კეთილმოწყობისათვის არავინ ზრუნავდა. ფადეევი ეჭვსაც კი გამოსთქვამდა, რომ ასე უპატრონოდ მიგდებული მხარე, ოდესმე მისთვის საჭირო პროგრესს მიაღწევდა.¹⁾

1850 წელს მტკვარზე გაიღო ხის ხიდი და დაწესდა საფოსტო კავშირი თბილისსა და ბორჯომს შორის. ამავე წელს ბორჯომში, გარდა არსებული 4 აბაზანისა, ააგეს 7 აბაზანა, პლატოზე კი გააშენეს მოზრდილი პარკი.

1851 წელს, დიდი ხნის დავის შემდეგ, ვორონცოვმა ბორჯომის მამულის მეპატრონეებად სცნო ავალიშვილები და ეს მამული მათგან სულ მცირე ფასში შეისყიდა.

ქართული ლიტერატურის სახელოვანი წარმომადგენელი გრიგოლ ორბელიანი აღტაცებული იყო ბორჯომის ხეობის სიმშვენიერით. გ. ორბელიანი იგონებს 1829 წელს,

1) Воспоминания Андрея Михайловича Фадеева, ч. II, стр. 34—43. Одесса. 1893 г. (ამ მასალაზე მიგვითითა ი. გრიშაშვილმა)

როცა იგი პირველად ეწვია ბორჯომს. აი, რას წერს იგი 1854 წელს თავის ძმას ილიას: „ბორჯომიდან დაბრუნებულხარ; აბა რა ნახე, მიაშბე და?—ან ჩემზე რას ამბობენ?—მაგრამ ბორჯომი ჩემია; მე გამიწევია მანდ ლაზხათები მაშინ, როდესაც სახლების მაგიერ გვედგა კარვები; მუზიკის ნაცვლად ჰგალობდნენ ბულბულები; სადაც არ იყო გზა და ჩვენც ვიშალებოდით ჭალაკებში, ბუჩქებში... ეჰ, ქეიფი იყო და წავიდა ისე, ვითარცა წავა ყოველივე ამა სოფელში“..¹⁾

1854 წელს ბორჯომიდან პირველად იქნა გატანილი მინერალური წყალი 1300 ბოთლის რაოდენობით.

მთავარმართებელი მ. ვორონცოვი გაწვეულ იქნა საქართველოდან 1854 წელს, ვორონცოვთან ერთად გაემგზავრა მისი ექიმი ანდრეევსკიც. ამას დაემატა ომიანობაც, რის გამოც ბორჯომი მთელი ათი წლით დავიწყებას მიეცა.²⁾

1858 წელს ბორჯომის მინერალური წყლები გადაეცა განსაკუთრებულ სახაზინო მმართველობას. ამ დროის ბორჯომის ნათელ სურათს გვიხატავს გრიგოლ ორბელიანის მეორე წერილი, რომელიც მიწერილია 1858 წლის 31 ივლისს ბარბარე საგინაშვილისადმი. გრიგოლ ორბელიანის ამ წერილიდან ირკვევა, რომ მაშინ ბორჯომში სულ რაღაც ათიოდე კაცი ისვენებდა. აღსანიშნავია, რომ ყველა ეს დამსვენებელი მხოლოდ წარჩინებულ წოდებას ეკუთვნოდა. უფრო საინტერესოა გ. ორბელიანის წერილის ის ადგილი, სადაც იგი მკურნალობის „თავისებურ“ რეჟიმს აგვიწერს. ჩვენ ამ წერილს, როგორც ეპოქის დამახასიათებელ დოკუმენტს, მთლიანად მოვიყვანთ: „...ვიყავი ბორჯომშიაცა ჩვენს ბატონთან (იგულისხმება მთავარმართებელი ა. ბარიატინსკი—ა. ლ.-ც). განცხრომით და სიამოვნებით ატარებენ დროსა. აქაურ მეფად არიან ლიზა (იგულისხმება დ. ორბელიანის ასული, მეუღლე ა. ბარიატინსკისა—ა. ლ.-ც). და კაბლერის (გენერალი) ცოლი... აქ სცხოვრობენ ჩვენი კატო (კატო—

¹⁾ გრიგოლ ორბელიანის წერილები, აკ. გაწერილიას რედაქციით. ტ. II. 1937 წ. გვ. 13-14.

²⁾ ბორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის მასალები.

ეკატერინე ბარათაშვილი, დაი ნიკოლოზ ბარათაშვილი, მეუღლე რევაზ ერისთავისა—ა. ლ.- ც), ორნი ჩვენნი არქი- ელნი, ერისთავის ფილოსოფის სახლობა (იგულისხმება გენე- რალი დასენატორი გ. ი. ერისთავი—ა. ლ.- ც.), მთავარმართე- ბელის ამაღლა, ჩვენი ალექსანდრე მარშალი, კონსტანტინე თარხანოვი, კონსტანტინე დადიანი და სხვანი. მაგრამ ბევრნი კი არ არიან“... „დილით მეექვსე საათზე,—განაგრძობს ორბე- ლიანი,—პუბლიკა გროვდება წყალთან; დადიან, ჰსმენ, ბანა- ობენ, კურკურობენ, რვას საათზე ჩაი—ან მთავარმართებელ- თან და ანუ ვისაც ვისთან უნდა; პირველს საათზე სადილი იქ, სადაც მოეწონებათ; ხუთს საათზე სეირნობა ცხენებით, ეკიპაჟებით; გარეშემო ბორჯომისა მრავალი ადგილია, მშვენი- ერი სანახავი, ეკლესიები, ციხეები, სასახლეები და ამ სეირნო- ბის დროსა ამათ სანახავად მიდიან ათს ანუ თხუთმეტს ვერ- სტზე,—რვას საათზე გაიშლება სადმე ვახშამი ლაზათიანად, შემდეგ მცირე ხანს იარალაში და ბოლოს მეათეს საათზე ძილი,—მშვენიერი ჰაერი, წყალი, ტყის ჩრდილი, ცოტაოდენი კურკურობაც, მართლაც კაცსა გულით სულით განასვენებს. ბარიატინსკის ძმამ—ვლადიმერმა იყიდა ბორჯომში მეტად ლამაზი ადგილი და დაარქვა სახელი თავის ცოლისა— ელისაბედისა, აქ აპირებს სახლისა და ბაღის აშენებას,—ეჰი, სიმდიდრევე, ქვეყნის ღმერთო!!“¹⁾

ამ წერილიდან ნათლად ჩანს ბორჯომის დამსვენებელთა ვინაობა, რაოდენობა და მკურნალობის რეჟიმი.

1862 წლის ბოლოს, კავკასიის მთავარმართებელად დაი- ნიშნა მ. ნ. რომანოვი. მან ბორჯომი გადააქცია თავის საზაფ- ხულო სამყოფლად.

1868 წელს ძველი ხის ხიდის ნაცვლად ბორჯომში მდინა- რე მტკვარზე ააგეს რკინის ახალი ხიდი.

1869 წლიდან ბორჯომში დაარსდა მინერალური წყლების მმართველის თანამდებობა. ამ თანამდებობაზე მ. ნ. რომა- ნოვმა დანიშნა მედიცინის დოქტორი ა. რემერტი. რემერტის

¹⁾ იხ. გრიგოლ ორბელიანის წერილები, აკ. გაწერელის რედაქციით, ტ. II, 1937 წ., გვ. 247—251.

რჩევით, 1880 წელს ბორჯომში გაშენდა მეორე პარკი, რომელიც მელსაც ამჟამად ოქტომბრის სახელობის პარკი ეწოდება (ბორჯომ-ბაღის სადგურთან).

1871 წელს ბორჯომში ჩავიდა ალექსანდრე II. მან ბორჯომის უმდიდრესი მამული—69,881 დესეტინა ფართობი აჩუქა თავის ძმას მ. ნ. რომანოვს, რომელიც 1862 წლიდან კავკასიის მთავარმართებლად ითვლებოდა. ამ მთავარმა ბორჯომის მინერალური წყლები და გარშემორტყმული ტყეები თავისი კომერციული მიზნებისათვის გამოიყენა. სხვათა შორის, ამითაც აიხსნება მაშინდელი ბორჯომის, როგორც კურორტის, ჩამორჩენა...

ბორჯომი იზიდავდა რუსეთის გამოჩენილ მოღვაწეებსაც. ბორჯომის მინერალური წყლებით და ბუნებით დიდად მოხიბლული იყო რუსი კომპოზიტორი პ. ჩაიკოვსკი, რომელიც 1887 წლის ზაფხულში ორი თვის განმავლობაში ბორჯომში ისვენებდა. აღტაცებული კომპოზიტორი ბორჯომიდან ასეთ წერილს უგზავნის თავის ერთ-ერთ მეგობარს „...აი, უკვე ორი კვირაა, რაც ბორჯომში ვიმყოფები, ეს ერთ-ერთი უმშვენიერესი ადგილია, რომელიც კი ოდესმე მინახავს. აქ ყველაფერი იმდენად მომხიბლავია, რომ მე სავსებით შევიყვარე ბორჯომი. ყოველ ფეხის გადადგმაზე იმდენ სილამაზეს წავაწყდები ხოლმე, რომ აღტაცებისაგან სიხარულის ცრემლებს ვაფრქვევ. ყველა ამ ღირსებებთან ერთად ბორჯომს ერთი მიმზიდველი ძალაც გააჩნია, ეს არის აქაური მინერალური წყლები, რომლებიც ძალიან ჩამოჰგავს საფრანგეთის ვიშის წყალს. ჩემის აზრით, ბორჯომი მთელ მსოფლიოში ერთ-ერთი შესანიშნავი კუთხეა—მშვენიერი და ღვთიური.“¹⁾

ჩვენი დიდი პოეტი აკაკი წერეთელი, რომელიც ხშირი სტუმარი იყო ბორჯომის ხეობისა, ერთ თავის ლექსში იგონებს ბორჯომის მძიმე ისტორიულ წარსულს და გამოხატავს მისი უკეთესი მომავლის მტკიცე რწმენას.

¹⁾ Чайковский в Тбилиси («Заря Востока». 1940 г. № 103).

ბორჯომი

ქალაქიდან მეც ბორჯომში
ჩამოვედი საზაფხულოდ,
წარამარა ვეხეტები
უსულოთა და უგულოდ.

მხოლოდ ჩემი გასართობი
არის შავი ბორჯომელა,
მის ჩუხჩუხზე ნაპირ-ნაპირ
რომ ავყვები ნელა-ნელა,

მივალ, სადაც მას შეერთვის
ჩახრუხა და ჩახრიალა.
თითქოს ციდან გადმონაქანს
თან მოჰქონდეს 'მხო და ძალა

საგულისხმო მშვენებაა
და დიადი აქ ბუნება,
მაგრამ ჩემს გულს დაწყლულეზულს
სულ სხვა რამეს ეუბნება:

ძირს რომ შავი ქვა აგდია
და მალლიდან სცემს ჩანჩქერი,
სწორედ ისე თავს ესხმოდა
საქართველოს გარე მტერი,

მაგრამ იდგა შეუცვლელად
შეურყევლად, ვითა სალი,
მრავალტანჯულს ეხატვოდა
თვალწინ წმინდა მომავალი,

და ამბობდა: სჯობს გავუძლოთ
ამ უსხლეტელ გასაჭირსა...
„ჭირსა შინა გამაგრება
ისე უნდა ვით ქვიტკირსა“.

1908 წ.

ბორჯომის რაიონის საერთო გეოლოგიური გამოკვლევებო წარმოებდა ეპიზოდურად, მრავალი სპეციალისტის მიერ. პირველი გამოკვლევა 1872 წელს აკადემიკოსმა ა. ბ. ი. ხ. შ. ა. ჩაატარა.

1873 წელს ბორჯომში მყოფმა ინჟინერმა ფ. კ. ნ. კ. შ. კ. შ. ა. შეამჩნია, რომ ეკატერინეს და ევგენის წყაროების მოწყობა არ იყო სრულყოფილი, რის გამოც ბევრი წყალი იკარგებოდა. მანვე გამოსთქვა აზრი ამ წყაროების უფრო ღრმა ფენებიდან ამოყვანის შესაძლებლობის შესახებ.

1886 წელს ს. ო. რ. ო. კ. ი. ნ. შ. ა. და ს. ი. მ. ო. ნ. ო. ვ. ი. შ. ა. გამოიკვლიეს ბორჯომის რაიონი.

მინერალური წყლების ხშირმა ამღვრევამ, დებიტის ცვალებადობამ და ამ წყლებზე მოთხოვნილების გაზრდამ მაშინდელი მმართველები იმ დასკვნამდე მიიყვანა, რომ ამ ორი წყაროს საკაპტაჟო მოწყობილობა აუცილებლად უნდა გადაკეთებულიყო. ეს სამუშაო მიახდეს ინჟინერ ა. კ. ო. ნ. შ. ი. ნ. შ. ი. გი აქ მუშაობდა 1891—1892 წლებში და თავისი სამუშაო 1913 წელს დაასრულა.

გეოლოგიური გამოკვლევები გრძელდებოდა 1915 წელსაც კ. ნ. ფ. ო. ხ. ტ. ისა და ა. ი. ზ. ა. ტ. ვ. არნიცკის მიერ.

1923 წელს ო. ბ. რ. უ. ჩ. ე. ვ. ის მიერ ჩატარებულ იქნა ყველაზე სერიოზული მუშაობა რაიონის გეოლოგიის დასაზუსტებლად.

1927—1935 წლებში პროფესორი ა. ო. გ. ი. ლ. ვ. ისა და ა. ო. ვ. ჩ. ი. ნ. ი. კ. ო. ვ. ის ხელმძღვანელობით ჩატარდა ბორჯომის მინერალური წყლის საბადოს დეტალური ძიება.

ამავე პერიოდს დაემთხვა პროფ. ბ. ფ. მ. ე. ფ. ე. რ. ტ. ის მიერ აჭარა-თრიალეთის ნაოჭა სისტემის რეგიონალური გეოლოგიური კვლევა.

მრავალი წლის მანძილზე ჩატარებული საკვლევო-სამეცნიერო მუშაობის შედეგად (პროფ. ო. ბ. რ. უ. ჩ. ე. ვ. ის, პროფ. მ. ე. ფ. ე. რ. ტ. ის, პროფ. ო. გ. ი. ლ. ვ. ის, პროფ. ო. ვ. ჩ. ი. ნ. ი. კ. ო. ვ. ის, პროფ. პ. გამყრე-

ლიძე, დოც. ს. ჩიხელიძე, ინჟინერი ა. მელივა და სხვები
გამორკვეულია, რომ:

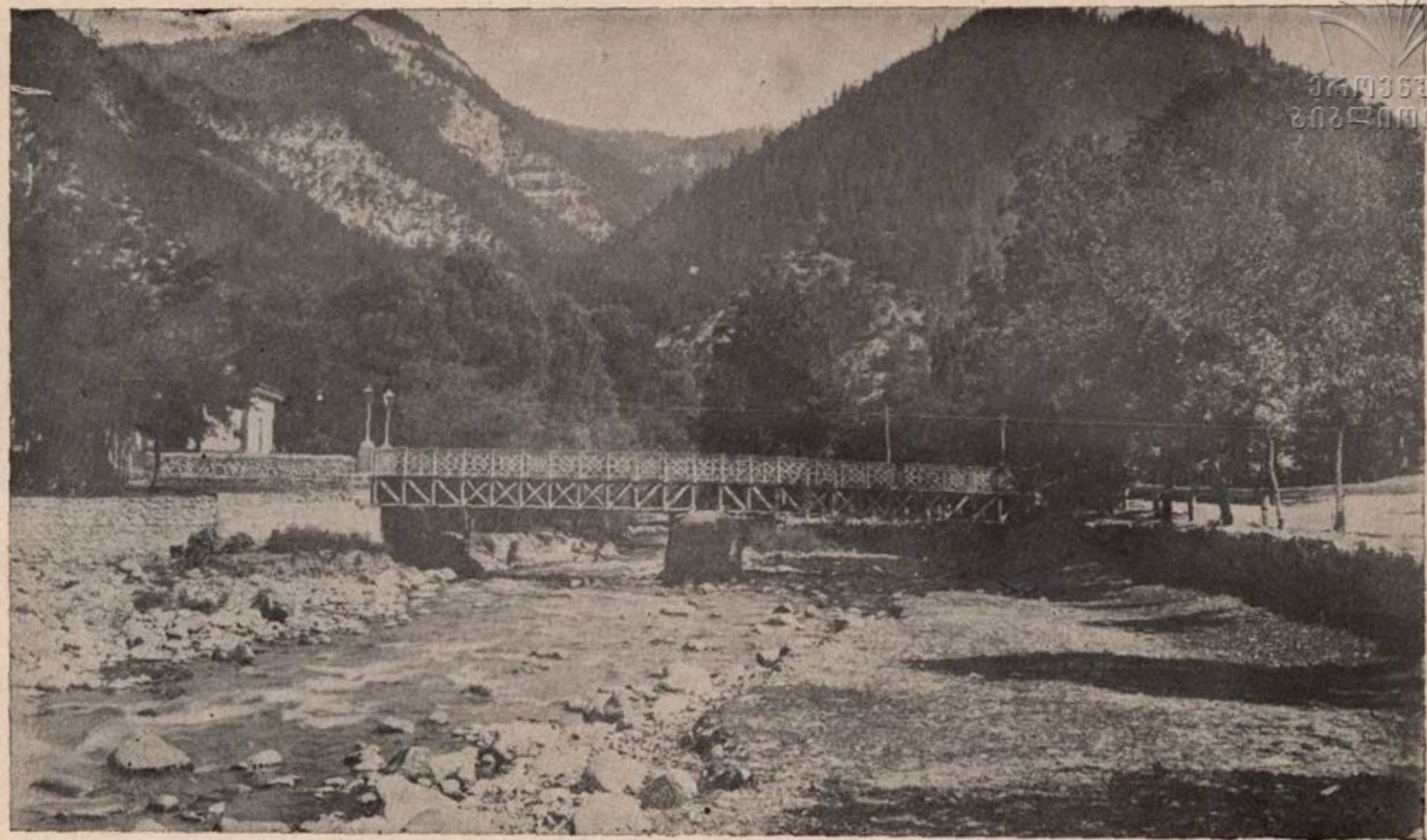
1. ბორჯომის მინერალური წყლების გამოსავალის რაიონში გავრცელებულა ე. წ. „ფლიშის“ ნალექები. ამ ნალექებისაგან აგებულია ის ნაოჭი, რომელიც ბორჯომის ანტიკლინის სახელწოდებით არის ცნობილი. ანტიკლინის ღერძის მიმართულება ჩრდილო-დასავლეთურია.

2. „ფლიშის“ ნალექები წარმოდგენილია ფიქლების, ქვიშაქვების, კირქვიანი ქვიშაქვების და მერგელების მოზიგეობით; შიგადაშიგ მაგმური ქანებიც გვხვდება (მაგალითად, მინერალური წყლების პარკის შესასვლელთან). ბორჯომის მიდამოებში ყველაზე უფრო ახალგაზრდა ნალექების ჯგუფს მიეკუთვნება ანდეზიტების განფენი (მაგალითად, ბორჯომ-პლატოზე). ბორჯომის ანტიკლინი გართულებულია მეორადი ნაოჭებით, წყვეტებით, შეცოცებებით და ნასხლეტებით.

3. ანტიკლინის ღერძულ ზოლში აშლილობის ინტენსივობის გამო მრავლად არის მინერალური წყლის ბუნებრივი და ხელოვნური გამოსავალი.

1928-50 წლებში ჩატარებული საძიებო-საკვლევო სამუშაოებით დადასტურებულია: ბორჯომულას, გუჯარეთის წყლისა და მტკვრის ხეობებში, აგრეთვე ლიკანში, ანტიკლინის ღერძის ზოლში მინერალური წყლის ერთიანი ნაკადის ცირკულაცია. ზოგიერთი ბურღილის საშუალებით მიღებულია თვითდენადი წყაროები. მინერალურ წყალს ახასიათებს წნევიანობა. ნახშირმჟავა გაზს (CO_2) გარკვეული როლი აქვს ბურღილების მოქმედებაში. ამ საკითხზე ინჟინერი ა. მელივას მიერ ჩატარებული ცდების შედეგები მოხსენებულია კურორტოლოგიის ინსტიტუტის სამეცნიერო საბჭოს სხდომაზე (1949 წ.).

4. ბორჯომის მინერალური წყალი მიეკუთვნება ნახშირმჟავა-ჰიდროკარბონატულ-ნატრიუმისანი წყლების ჯგუფს. წყლის საერთო მინერალიზაცია 6—7 გ/ლ აღწევს. წყლის ტემპერატურა 18—36 გრადუსამდეა. წყალში გახსნილი თავი-

ქართული
ფოტოგრაფია

ბორჯომი. ლეონის ხიდი მდინარე ბორჯომულაზე.

მედიანარე
ბორჯომის რაიონი

ბორჯომი. მედიანარე ბორჯომულა ზამთარში.

სუფალი ნახშირმჟავა გაზის რაოდენობა სხვადასხვა წყაროებში სხვადასხვაა (0,8—1,5 გ/ლ). კურლოვის ფორმულის მიხედვით, იგი ასე გამოიხატება:

$$\text{CO}_2 1,4 \text{ M}_7 \frac{\text{HCO}_3 87}{\text{Na } 88} \text{ t}^0 - 32$$

5. ბორჯომში 1951 წლისათვის მინერალური წყლის 7 მთავარი და 3 დერივატული წყაროა. 1928 წლამდე იქ ცნობილი იყო ორი გამოსავალი—ეკატერინეს (№ 1) და ევგენის (№ 2) წყაროები. მათი დებიტი 80.000—90.000 ლიტრს აღწევდა დღე-ღამეში. ჩატარებულმა საძიებო სამუშაოებმა (ბურღილები № 8, 14, 15) დამატებით მოგვცა 90.000 ლიტრამდე წყალი დღე-ღამეში. შემდეგში ბურღილების გაყვანით მინერალური წყლის საერთო დებიტი 400.000 ლიტრამდე ავიდა (1935 წ.).

1953 წელს, იმ დროისათვის შესაფერ ტექნიკურ დონეზე დაკაპტაჟებულ იქნა ბურღილები № 13, 21, 37, 40, 41.

1936—39 წ. წ. ლიკანში სრულიად საკავშირო პროფესიული კავშირების ცენტრალური საბჭოს ლიკანის სანატორიუმის გვერდით ბურღილის საშუალებით გამოვლინებულ იქნა ბორჯომის ტიპის მინერალური წყალი.

6. უკანასკნელ წლებში საძიებო სამუშაოები ბორჯომში არ წარმოებდა, სამაგიეროდ შეისწავლებოდა მინერალური წყლების რეჟიმი. ამ სამუშაოების შედეგად გამოირკვა, რომ მინერალური წყლის საერთო დებიტი თანდათანობით კლებულობს და ნაცვლად 400.000 ლიტრისა დღე-ღამეში (1935 წ.) 1951 წლისათვის უდრის 170.000 ლიტრს დღე-ღამეში (ლიკანის ბურღილის დებიტის ჩათვლელად). ლიკანის ბურღილი ამავე პერიოდში ხასიათდება დებიტის კლებადობით. ხანდახან ის სრულიად სწყვეტდა მოქმედებას.

7. გამორკვეულია, რომ ბორჯომის მინერალური წყლები სანიტარულ-ბაქტერიოლოგიური თვალსაზრისით სუფთაა.

8. საქართველოს მინისტრთა საბჭოს მიერ დამტკიცებულია ბორჯომის მინერალური წყლების სამთო-სანიტარული დაცვის ზონები. მკაცრი რეჟიმის ზონაში მოქცეულია ის უბნები, სადაც მოქმედებს ბუნებრივი და ხელოვნური წყაროები (№ 1—ეკატერინეს, № 2—ევგენის, № 13, № 21, № 37, № 41 და ლიკანის ბურღილი № 1).

9. ბორჯომის მინერალური წყალი ძირითადად გამოიყენება ბოთლებში ჩამოსასხმელად, აგრეთვე ბალნეოკურნალობისათვის. ამ მიზნით გამოყენებულია წყარო № 1 (ეკატერინესი) და ბურღილი № 41. ხოლო წყარო № 2 (ევგენის) და ბურღილი № 37 კი გამოიყენებულია მხოლოდ ბოთლებში ჩამოსასხმელად.

ბორჯომის მინერალური წყლის ჭიშია.

კურორტ ბორჯომის ძირითად სამკურნალო ფაქტორს მისი მინერალური წყალი წარმოადგენს.

ეს მინერალური წყალი თავისი ქიმიურ-ფიზიკური თვისებებით მიეკუთვნება ნახშირმჟავა-ჰიდროკარბონატულ-ნატრიუმთან წყლების ჯგუფს, მეტად იშვიათს თავისი შემადგენლობით. ამგვარი სტრუქტურის მინერალური წყალი მხოლოდ საფრანგეთში (ვიში) მოიპოვება.

ბორჯომის მინერალური წყლების ქიმიური შემადგენლობა შესწავლილია მრავალი ფარმაცევტისა და ქიმიკოსის მიერ.

1838 წელს, თბილისის სამხედრო ჰოსპიტლის აფთიაქარმა ვილემსმა პირველად გააკეთა ეკატერინეს, ანუ წყარო № 1-ის ქიმიური ანალიზი¹⁾.

1846 წელს პროვიზორმა კერსტენსმა პირველმა გააკეთა ბორჯომის ევგენის სახელობის, ანუ წყარო № 2-ის ქიმიური ანალიზი²⁾.

1) Абастуман, Боржом, Уравель—1852 г. Тифлис, стр. 34—58.
2) იქვე. გვ. 58—71.

ორივე ამ მკვლევარის ანალიზების შედეგების მიხედვით, ბორჯომის მინერალური წყლები ტუტე ნახშირმჟავა წყლების ჯგუფს მიეკუთვნება.

1867 წელს უფრო დეტალური ანალიზი ბორჯომის მინერალური წყლებისა გააკეთა ჰენრიხ სტრუვემ¹⁾.

ა. ა. შტაკმანის აზრით, რომელმაც ბორჯომის წყლები 1888 წელს შეისწავლა, ეკატერინეს და ევგენის წყაროების წყლის შემადგენელი ელემენტების რაოდენობა თითქმის ერთნაირია. ამ წყაროთა შორის განსხვავება იმაში მდგომარეობს, რომ ეკატერინეს, ანუ № 1 წყაროს წყალი, დედამიწის უფრო ღრმა ფენებიდან ამოდის. იგი მთავარ ტოტს წარმოადგენს, ეს მთავარი ტოტი გზაში იყოფა და მისი მეორეხარისხოვანი ტოტი გამოდის ცალკე, დედამიწის უფრო ზემო ფენებიდან და ქმნის ევგენის სახელობის, ანუ № 2 წყაროს. ეს უკანასკნელი ხასიათდება უფრო დაბალი— $22,6^{\circ}\text{C}$ ტემპერატურით და წყლის ნაკლები რაოდენობით—8.640 ლიტრი დღე-ღამეში, მაშინ, როცა № 1, ანუ ეკატერინეს სახელობის წყაროს წყლის ტემპერატურა 30°C , ხოლო წყლის რაოდენობა აღწევს 53.136 ლიტრს დღე-ღამეში. შტაკმანის დაკვირვებით, მინერალური წყლის რაოდენობის მომატებასთან დაკავშირებულია წყლის მაღალი ტემპერატურა. რაც შეეხება ორივე წყაროს წყლის მარილების რაოდენობას და მათ სხვა შემადგენელ ნაწილებს, ისინი სავსებით ეთანხმებიან საერთოდ მიღებულ ნორმას, მიჩნეულს ტუტე-ნახშირმჟავა წყლებისათვის (0,5—5,0-დღე).

ეკატერინეს სახელობის წყაროს წყლის მკვრივი ნაშთი უდრის 4,1554, ევგენისა კი 4,2719. შტაკმანი ასკვნის; 18 წლის მანძილზე ჩატარებული ანალიზების მონაცემებიდან ჩანს, რომ ამ წყაროების წყლის ტემპერატურა, დებიტი და მარილების მშრალი ნაშთი დიდ მერყეობას არ განიცდის და თითქმის მუდმივია. რაც შეეხება ორივე წყაროს მთავარ შემადგენელ ნაწილს—ტუტეს, № 1 წყაროს წყალში აღმო-

¹⁾ Струве Г. В.—Материалы для изучения минеральн. вод Кавказа. 1886 г. Тифлис.

ჩნდა Na_2O სახით 2,101 გ/ლიტრში, ხოლო № 2 წყაროში—2,151 გ/ლიტრში. შტაკმანის აზრით, ეს განსხვავებაც უმნიშვნელოა და იგი კვლევის აუცილებელი შეცდომის ფარგლებით აიხსნება.¹⁾

1892—1902 წ. წ. ფ. ფ. მოლდენჰაუერი იკვლევდა ბორჯომის მინერალურ წყალს. მანვე მიაქცია ყურადღება ამ წყლის პულსაციას, რაც გამოიხატებოდა პერიოდულ დუღილში და გაზის გამოყოფაში. მისი ანალიზის შედეგები არ განსხვავდება წინა ანალიზების მონაცემებიდან.²⁾

ბორჯომის მინერალური წყლის ანალიზი 1904 წელს გააკეთა ი. კუპცისმა, 1911 წელს — შაპოშნიკოვმა, 1913 წელს — კარსტენსმა, შემდეგში კი — პროფ. პ. მელიქიშვილმა და მ. შალამბერიძემ.

საქართველოს კურორტოლოგიის ინსტიტუტის მიერ ბორჯომში ჰიდროგეოლოგიური კვლევა-ძიებითი მუშაობის გაშლასთან დაკავშირებით, 1927 წელს იქ ჩამოყალიბდა კარგად მოწყობილი ფიზიკურ-ქიმიური ლაბორატორია (კრივოშია, ასტაშკინა და სხვ.). ამავე დროს საქართველოს კურორტოლოგიის ინსტიტუტის ფიზიკურ-ქიმიურ ლაბორატორიაში (რ. კუპცისი, ა. ვარშამოვა, ვ. ულუხანოვი, ს. გეგეჭკორი და სხვ.). წარმოებდა ბორჯომის მინერალური წყლის ქიმიური შემადგენლობის სისტემატური გამოკვლევები.

1940 წელს ეს წყალი გამოიკვლია ქიმიკოსმა კრასინცევამ (კურორტოლოგიის ცენტრალური ინსტიტუტი, მოსკოვა). ამჟამად ბორჯომში მუშაობს საკურორტო სამმართველოს საკონტროლო დაკვირვებითი ჰიდროგეოლოგიური სადგურის ქიმიური ლაბორატორია.

1828 წლიდან 1951 წლამდე ჩატარებული ანალიზების მიხედვით ირკვევა, რომ ბორჯომის მინერალური წყალი შემად-

1) А. А. Штакман—Боржомская и Цагверская минеральные воды. Тифлис, 1888 г. стр. 1—12.

2) Ф. Ф. Мольденгауер—Анализы минеральн. источников, находящихся в Боржоме. Тифлис. 1898 г.

გენლობას არ იცვლის. ყველაზე სრული ანალიზის მიხედვით, ბორჯომის მინერალური წყლის მთავარი შემადგენელი ელემენტები შემდეგია:

ბიკარბონატი— HCO_3	ალუმინი—Al
ნატრიუმი—Na	ბრომი—Br
ქლორი—Cl	ნიტრატი— NO_3
კალციუმი—Ca	სულფატი— SO_4
მაგნიუმი—Mg	ფოსფატი— HPO_4
კალიუმი—Ka	იოდი—J
ამონიუმი— NH_4	სილიციუმის მჟავა— H_2SiO_3
ორვალენტოვანი რკინა—Fe	მეტაბორის მჟავა— HBO_3

ბორჯომის მინერალური წყლის ჩამოსხმის დინამიკა

ბორჯომის მინერალური წყლის ჩამოსხმა, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, დაიწყო 1890 წელს, მაგრამ არქივის დაწვის მიზეზით, როგორც ჩამოსხმული წყლის საერთო რაოდენობის, ისე წლების მიხედვით მისი ჩამოსხმის სტატისტიკის დადგენა შეუძლებელია სათანადო ცნობების უქონლობის გამო. სხვადასხვა ავტორთა მიერ დაბეჭდილ ნაშრომებში ამის შესახებ აქა-იქ ზოგიერთ ცნობას ვხვდებით. ეს ცნობები რა თქმა უნდა, საკმარისი არ არის. ქიმიკოს ფ. მოლდენკა აუერს, რომელიც 10 წელიწადს მუშაობდა ბორჯომში, თავის წიგნში მოხსენებული აქვს 1890—1893 წლების ბორჯომის მინერალური წყლების ექსპორტი.

1890 წელს გაიტანეს	5.130 ბოთლი
1891 „ „	6.566 „
1892 „ „	61.543 „
1893 „ „	147.983 „

დოც. მ. მ. ტყემალაძე, თავის წიგნში „ბორჯომი“, ეხება სხვადასხვა წლებში ბორჯომის მინერალური წყლების ექსპორტის საკითხს. წიგნში მოყვანილი მონაცემებით ჩანს, როგორ თანდათან იზრდება წყლის გატანა:

1895	წელს გაიტანეს	319.225	ბოთლი
1913	„ „	9.010.800	„
1920	„ „	383.000	„
1925	„ „	3.601.000	„
1930	„ „	13.813.000	„
1935	„ „	18.500.000	„

საქართველოს მინერალური წყლების სამმართველოში არსებული მასალის მიხედვით, ბორჯომის მინერალური წყლის ჩამოსხმის დინამიკა ასეთია:

1936	წელს ჩამოსხმულ იქნა	13.096.000	ბოთლი
1937	„ „	11.581.000	„
1938	„ „	9.042.000	„
1939	„ „	11.696.500	„
1940	„ „	11.595.500	„
1941	„ „	7.895.400	„
1942	„ „	3.810.500	„
1943	„ „	2.400.500	„
1944	„ „	1.498.800	„
1945	„ „	2.038.400	„
1946	„ „	5.307.600	„
1947	„ „	5.935.600	„
1948	„ „	6.468.300	„
1949	„ „	12.781.700	„
1950	„ „	14.542.200	„

ქალაქ ბორჯომის მოსახლეობა სასმელად ხმარობს სამი წყაროს წყალს. სახელდობრ: სადგერის, გოგიას ციხის და პირველი სანატორიუმის ხევის წყაროს წყალს. წყალმიწოდება წარმოებს ცენტრალური წყალსადენის საშუალებით.

სადგერის სასმელი წყლის წყაროს დებიტი მერყევია. ასევე მერყევია დანარჩენი წყაროების დებიტიც. გოგიას ციხის წყაროს დებიტი იცვლება დაახლოებით 120.000—300.000 ლიტრამდე დღე-ღამეში. პირველი სანატორიუმის წყაროს დებიტი მერყეობს 15.000—50.000 ლიტრამდე დღე-ღამეში.

აღნიშნული წყაროები დაკაბტაუებულია პრიზიტიული წესით. ხოლო მათი მილგაყვანილობის ცუდი ტექნიკური მდგომარეობის გამო, წყალი ხშირად ჭუჭყიანდება. ამიტომ ზემოხსენებული წყაროების წყლის გამოყენება სისტემატური ქლორიზაციის პირობებში წარმოებს. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ კურორტის ცენტრში მოქცეულია როგორც ბორჯომის წყლის ჩამომსხმელი ქარხანა, ისე ბაზარიც. ეს კი ხელს უშლის კურორტის ფარგლებში სათანადო სანიტარული პირობების დაცვას.

ბორჯომში მკურნალობის ჩვენებანი და წინააღმდეგჩვენებანი

1850 წლიდან დღემდე, ბორჯომის მინერალური წყლის კეთილმოქმედება ადამიანის ორგანიზმზე, 20-მდე სადისერტაციო შრომისა და 200-მდე კლინიკურ-ექსპერიმენტალური ხასიათის გამოკვლევის საგნად იქცა. ეს შრომები და გამოკვლევები ჩატარებულია როგორც საქართველოს, ისე რუსეთის სხვადასხვა კლინიკებში.

ბორჯომის მინერალური წყალი პირველად და შემდეგაც, მთელი წლების განმავლობაში, გამოყენებული ყოფილა აზაზანების სახით სხვადასხვა ქრონიკული დაავადების დროს. არც ერთ ისტორიულ წყაროში არაფერია ნათქვამი ბორჯომის მინერალური წყლის სასმელად გამოყენების შესახებ. როგორც ითქვა, ეს წყალი სასმელად პირველად გამოიყენა ექიმმა ს. ამიროვმა 1842 წელს.¹⁾ შემდეგ ბორჯომის მინერალური წყლის მოქმედება შეისწავლეს დიდმა კლინიციტმა გ. ზახარინმა, ექიმმა: ა. შჩერბაკოვმა, ს. ვაწაძემ, ი. ვიხო დცევმა, ა. ებერმანმა, პ. კოვალევსკიმ და სხვ.

¹⁾ Абастуман. Боржом. Уравель. 1852 г. Тифлис. С. Амиров — стр. 59—71.

1911 წელს პროფ. ა. ალადაშვილმა დასწერა სერტაციო შრომა ბორჯომის წყლის მოქმედებაზე. ეს ნაშრომი ძირითადად ემყარება გენიალური რუსი ფიზიოლოგის ი. პავლოვის მეთოდს. ავტორი ფიზიოლოგიურად რეფლექტორული გზით ხსნიდა ბორჯომის მინერალური წყლის შიგნით მიღების შედეგად გამოწვეული მოქმედების მექანიზმს.

მეცნიერულ-კლინიკური დაკვირვებანი ამჟამადაც გრძელდება. მიმდინარეობს ბორჯომის მინერალური წყლისა და ბორჯომის რაიონის კლიმატური პირობების მოქმედების შესწავლა ჯანმრთელსა და დაავადებულ ორგანიზმზე.

ბორჯომში მკურნალობა წარმოებს მთელი წლის განმავლობაში.

საქართველოს კურორტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის მიერ დამუშავებულია ბორჯომში მკურნალობის ჩვენებანი და წინააღმდეგჩვენებანი, რაც ქვემოთ მოგვყავს.

ჩვენებანი

კუჭ - ნაწლავის სისტემის დაავადებანი

1. ქრონიკული გასტრიტი ნორმალური ან მოძატებული მჟავობით, კუჭის ევაკუაციის მკვეთრი მოშლილობის გარეშე.
2. კუჭის სეკრეციის ფუნქციონალური მზარდი დარღვევა.
3. კუჭის და თორმეტგოჯა ნაწლავის ქრონიკული წყლულოვანი დაავადება გამწვავების გარეშე.
4. ნაწლავების ქრონიკული კოლიტი და ენტეროკოლიტი როგორც პირველადი ხასიათისა, ისე კუჭის დაავადების შედეგად.

ღვიძლისა და ნაღვლის გზები დაავადებანი

1. ნაღვლის ბუშტის და ნაღვლის გზების ქრონიკული ანთება.
2. ნაღვლის ბუშტის კენჭოვანი დაავადება ნაღვლის გზების დახურვის მოვლენების გარეშე.

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ბორჯომი. ფიზიოთერაპიული სამკურნალო.

ბორჯომის მინერალური წყლის ჩამომსხმელი ქარხანა

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ბორჯომი. მინერალური წყლის ჩამომსხმელი ქარხანა.

3. ქრონიკული ჰეპატიტი და ინფექციური სიყვითლის
გახანგრძლივებული ფორმები.

ნივთიერებათა ცვლის დაავადებანი

1. ნიკრისი (პოდაგრა) მწვავე შეტევების და სახსრების
დეფორმაციის გარეშე.
2. სიმსუქნე.
3. დიაბეტი მსუბუქი და საშუალო ხარისხისა.
4. ოქსალურია, შარდმჟავა დიათეზი.

თირკმლებისა და საშარდე გზების
დაავადებანი

1. თირკმლის ფიალების, შარდსაწვეთების და შარდის
ბუშტის ქრონიკული ანთება შარდის მჟავე რეაქციების დროს.

გულის და სისხლძარღვთა სისტემის
დაავადებანი

1. მიოკარდიოდისტროფია (ტოქსიკური, ინფექციური, ხივ-
თიერებათა ცვლის დარღვევის ან ენდოკრინული წარმოშობი-
სა) სისხლის მიმოქცევის უკმარისობის I, I—II ხარისხი (ლან-
გის მიხედვით).

2. კარდიოსკლეროზი, მიოკარდიული ან არტერიოსკლერო-
ზული. სისხლის მიმოქცევის უკმარისობის I, I—II ხარისხი
ანამნეზში გულის ანგინის შეტევების და მიოკარდიუმის
ინფარქტის გარეშე.

3. ჰიპერტონიული დაავადება I და II სტადიაში. ტვინისა
და გულის სისხლძარღვთა სკლეროზის მკვეთრად გამოხატუ-
ლი მოვლენების, გულის ანგინის და თირკმელთა ფუნქციებას
მნიშვნელოვანი მოშლილობის გარეშე.

სუნთქვის ორგანოების დაავადებანი

1. ზემო სასუნთქი გზების არატუბერკულოზური ხასიათის
დაავადებანი.

2. ბრონქიალური ასთმის და ფილტვების ემფიზემის მსუ-
ბუქი და საშუალო ფორმები.

ნერვული სისტემის დაავადებანი

1. ნერვული სისტემის ფუნქციონალური დაავადებანი, ვეგეტონევროზი, ნევრასთენიული რეაქცია.

წინააღმდეგჩვენებანი

1. ფოსფატურია,
2. აქილია,
3. გულ-სისხლძარღვთა სისტემის დაავადებანი დეკომპენსაციის სტადიაში—II და III ხარისხი,
4. ტუბერკულოზის ყველა ფორმა,
5. ყველა დაავადება, რომელიც წინააღმდეგჩვენებულია კურორტებზე მკურნალობისათვის.

კურორტ ბორჯომში არსებული სამკურნალო დაწესებულებანი

1. მთავარი საკურორტო სამმართველოს სანატორიუმი № 1—100 საწოლით,
2. მთავარი საკურორტო სამმართველოს სანატორიუმი № 2—100 საწოლით,
3. მთავარი საკურორტო სამმართველოს სანატორიუმი № 3—60 საწოლით,
4. პროფესიულ კავშირთა სრულიად საკავშირო ცენტრალური საბჭოს ლიკანის სანატორიუმი—500 საწოლით,
5. პროფესიულ კავშირთა სრულიად საკავშირო ცენტრალური საბჭოს ფირუზას სანატორიუმი—75 საწოლით,
6. პროფესიულ კავშირთა სრულიად საკავშირო ცენტრალური საბჭოს პლატოს დასასვენებელი სახლი—140 საწოლით,
7. ამიერკავკასიის სამხედრო ოლქის სანატორიუმი 100 საწოლით,
8. სამკურნალო კომისიის ლიკანის სანატორიუმი 60 საწოლით.

სულ 1135 საწოლი¹⁾

¹⁾ დაწვრილებითი ცნობები ამ სანატორიუმების შესახებ იხ. გვ. 43

ჯანმრთელობის დაცვის დაწესებულებათა ძველი

ბოროჯომში

საავადმყოფო 1—83 საწოლით, პოლიკლინიკა 1, ფიზიო-
თერაპიული სამკურნალო 1, ბავშვთა ამბულატორია 1, ქალთა
კონსულტაცია 1, საბავშვო ბაღი 5, საბავშვო ბაგა 4.

ამბულატორიულ ავადმყოფებს ემსახურება პოლიკლინიკა.
მათთვის სასტუმროში გამოყოფილია ოთახები—პანსიონატის
სახელწოდებით, ავადმყოფების კვება წარმოებს სანატორი-
უმებში, მათი სანდამუშავება—ფიზიოთერაპიულ ინსტიტუტ-
ში.

კურორტზე არის აეროსოლარეუმი და ტერენკური (ციხე-
რალური წყლების პარკში).

კურორტის გამტარიანობა 1946—1950 წლებში

1946 წ. ზაფხულში—	1830.	ზამთარში—	890;	სულ	2720 ავადმ.
1947 „ „ „	—1833.	„ „ „	— 895	„	2728 „
1948 „ „ „	—2915.	„ „ „	—1180	„	4095 „
1949 „ „ „	—2195.	„ „ „	—1180	„	3375 „
1950 „ „ „	—2890	„ „ „	—1200	„	4090 „

კურორტს ემსახურება ბიბლიოთეკა, სადაც ინახება 5.000
წიგნი. ქალაქს აქვს კლუბი, კინო. ამას გარდა თვითეულ
სანატორიუმში მოწყობილია მოძრავი კინო-დანადგარი და
მუშაობს კულტმუშაკი, რომელიც ხელმძღვანელობს სხვადა-
სხვა მარშრუტის ექსკურსიებს. ექსკურსიები ეწყობა შემდეგ
ადგილებში: ბელადის სამშობლო გორი, ვარძიის მონასტერი,
ტიმოთეს მონასტერი, აწყურის ციხე, პეტრეს ციხე, გოგიას
ციხე, თმოგვის ციხე, ასპინძის ციხე, ტაბაწყურის ტბა,
ლიკანის სასახლე, საკურორტო სამმართველოს № 1 სანატო-
რიუმი, ბაკურიანის მეღიათმომშენებელი მეურნეობა, ბაკუ-
რიანის მეთხილამურეთა ბაზა.

საკურორტო ფაქტორის ნამდვილი, მეცნიერულად დასაბუთებული, კომპლექსური კვლევა-ძიება მხოლოდ საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ დაიწყო. პირველი დღიდანვე ბორჯომის რაიონის კურორტებს განსაკუთრებული ყურადღება მიექცა. უნდა ითქვას, რომ ჩვენში არსებულ მინერალურ წყალთა შორის ყველაზე პირველად და ყველაზე უკეთესად ბორჯომის მინერალური წყლებია შესწავლილი.

1926 წლიდან ამ საქმეს ხელმძღვანელობს საქართველოს კურორტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტი. ამ მიზნით ბორჯომში მუდმივად მუშაობს სპეციალური ჰიდროგეოლოგიური ჯგუფი, რომელიც სწავლობს მინერალური წყლის რეჟიმს და აგრეთვე ფიზიკურ-ქიმიური ლაბორატორია, სადაც ჰიდროგეოლოგიურ რესურსებს სრულიად ახალი ფიზიკურ-ქიმიური მეთოდებით იკვლევენ.

მდინარე ბორჯომულას ხეობაში, გარდა ამ ორი ცნობილი წყაროსი (ეკატერინეს და ევგენის სახელობის) აღმოჩენილია მესამე წყაროც. მსგავსი მინერალური წყლები აღმოჩენილია აგრეთვე მტკვრის ხეობაში, გუჯარეთის წყლის ხეობაში, ლიკანში და სხვაგან. რაიონში აღმოჩენილია აგრეთვე სხვა ტიპის მრავალი მინერალური წყლებიც. ეს გარემოება ამ რაიონს შემდგომი განვითარებისათვის დიდ პერსპექტივებს უქმნის.

ყოფილი მთავრების სასახლეზე მშრომელი ხალხის დასასვენებელ სახლებად და კურორტიუმებად გადაკეთდა.

ტყუილად კი არა სწერდა პოეტ გ. ქუჩიშვილი:

ბორჯომო, უწინ გარემო შენი

დიდი მთავრების იყო მამულად,

სადაც განცხრომა ჰქონდათ მოლხენით,

სადაც მშრომელებს უბღვერდნენ მგლურად.

ქვემოთ ქრონოლოგიური თანმიმდევრობის დაცვით ჩამოთვლილი თვლით იმ მიღწევებს, რომლებიც ამ ხნის განმავლობაში მოპოვებულია ბორჯომის ხეობის კურორტების კეთილმოწყობის საქმეში.

1925 წელს ბორჯომში კურორტთა მთავარმა სამმართველომ ყოფილი „კავალერიის სასტუმრო“ გადააკეთა კომფორტაბელურად მოწყობილ ფიზიოთერაპიულ სამკურნალოდ. ეს სამკურნალო მომარაგებულია უახლესი სახის აპარატურით და მას მოეპოვება ყოველგვარი ფიზიოთერაპიული პროცედურების ჩატარების შესაძლებლობა.

ამავე წელს პროფესიულ კავშირთა სრულიად საქავშირო ცენტრალურმა საბჭომ ბორჯომ-პლატოზე, ლამაზ ადგილას ააშენა ორი ორსართულიანი შენობა დასასვენებელი სახლისათვის 140 საწოლით. ხოლო ერთი წლის შემდეგ, 1926 წელს, წალვერში ააგო ქვიტკირის ორი, დიდი და კაპიტალური შენობა 450 საწოლიანი სანატორიუმისათვის.

1927 წელს ლიბანში, ამიერკავკასიის რკინიგზის დამზღვევ საღაროთა სამმართველომ ააშენა 200 საწოლიანი სანატორიუმი ტუბერკულოზიან ავადმყოფთათვის. ეს სანატორიუმი ამ რაიონის ერთ-ერთ საუკეთესო კეთილმოწყობილ სანატორიუმად ითვლება.

1932 წელს ბორჯომში აშენდა დიდი და ლამაზი 240 ოთახიანი სასტუმრო „ბორჯომი“.

1933 წელს ბორჯომში დაარსდა სახელმწიფო ნაკრძალი, რომელიც მდებარეობს მდ. რე კავკასიონის აღმოსავლეთ კალთის ფერდობზე. ნაკრძალს ეჭირავს რაიონის ულამაზესი ფიჭვ-ნაძვნარით დაფარულ 14.500 ჰექტარი ტერიტორია. ნაკრძალში მოშენებულია კავკასიური ირემი, ჯიხვი, არჩვი და შველი.

1934 წელს ბაკურიანში საკურორტო სამმართველომ ააშენა სასტუმრო, რომელიც ამჟამად გამოყენებულია ბავშვთა სანატორიუმისათვის.

1937 წელს, ცემში ამიერკავკასიის რკინიგზის სამმართველომ ააგო 150 საწოლიანი სანატორიუმი, რომელიც გუჯარეთის სიობას გადაჰყურებს.

1931-40 წლებში ბორჯომ-ბაკურიანის ჯგუფის კურორტებზე დოცენტ გ. ჭირაქაძის მიერ ჩატარებულია მიკრო-კლიმატური დაკვირვებანი.

ბორჯომში გაყვანილია ახალი წყალსადენი, გაფართოებულია ძველი ჰიდროელექტროსადგური, გამწვანებულია ქუჩები.

1949 წლის 21 დეკემბერს, დიდი ბელადის სტალინის დაბადების დღესთან დაკავშირებით ამუშავდა ახალი მძლავრი ჰიდროელექტროსადგური—ჩითახევჭესი.

1951 წელს აშენდა ბორჯომ-ბაღის ახალი სადგური, გაკეთდა შტკვრის სანაპირო და სხვ.

პატარა ცემში შენდება დიდი კაპიტალური სახატორიუმი ბავშვებისათვის.

ბორჯომის მინერალურ წყლებზე და მის ლამაზ ბუნებაზე დაწერილია მრავალი მხატვრული ნაწარმოები.

ვის არ უგრძნია ბორჯომის მინერალური წყლების სამკურნალო ძალა, ვინ არ მოხიბლულა ბორჯომის ბუნების სილამაზით, აქ ყოფილან სამამულო ომის მონაწილენი, საზოგადო მოღვაწენი, შრომის გმირები, გმირი დედები, მუსიკოსები, მხატვრული სიტყვის ოსტატები. წარსულში აქ ისვენებდნენ: გრ. ორბელიანი, ილია ჭავჭავაძე, აკაკი წერეთელი, მაქსიმ გორკი, პ. ჩაიკოვსკი, ზ. ფალიაშვილი, დ. არაყიშვილი და სხვები.

აქ ისვენებდნენ ი. ბ. სტალინი, ს. ორჯონიკიძე და პარტიისა და მთავრობის სხვა ხელმძღვანელები.

მთელი ბორჯომის ხეობა გადაიქცა გამაჯანსაღებელ კერად, სადაც საბჭოთა კავშირის ყველა რესპუბლიკიდან ათასობით მშრომელი მოეშურება სამკურნალოდ და ჯან-ღონის აღსადგენად.

მკურნალობის და სამასაჟო კაბინეტები, ტერენკური. სანატორიუმი კურორტის ცენტრთან დაკავშირებულია ასფალტირებული გზატკეცილით.

საკურორტო სამმართველოს მეორე სანატორიუმი ბორჯომში. მდინარე ბორჯომულას ლამაზი ხეობის მარცხენა მხარეზე, ბორჯომ-ბაღის სადგურიდან 300 მეტრის დაშორებით 1½ ჰექტარ ტერიტორიაზე 30 ოთახიან სახლში, რომელიც აშენებულია 1907 წელს, მოთავსებულია ბორჯომის საკურორტო სამმართველოს მეორე სანატორიუმი 100 საწოლით. ეს სანატორიუმიც კეთილმოწყობილია და უზრუნველყოფილია სათანადო კომუნალური მეურნეობით.

სანატორიუმის პროფილია: საერთო თერაპიული.

იგი მუშაობს მთელი წლის განმავლობაში. მისი გამტარუნარიანობა თვეში 120 კაცს უდრის. მკურნალობის ხანგრძლიობა 26 დღეა.

სანატორიუმს აქვს: კლინიკური ლაბორატორიის, ფიზიოთერაპიის, რენტგენის, სამკურნალო ფიზკულტურის და ჩტომატოლოგიური კაბინეტები.

სანატორიუმი მდებარეობს კურორტის ცენტრში და მდინარე ბორჯომულას ნაპირებს გადაჰყურებს. სადგურთან დაკავშირებულია ასფალტირებული გზით.

საკურორტო სამმართველოს მესამე სანატორიუმი ბორჯომში. მდინარე ბორჯომულას ხეობის მარცხენა მხარეზე, ამაღლებულ ადგილას, რომელიც ცნობილია თორის პლატოს სახელწოდებით, სადგურიდან 1/2 კმ დაშორებით 1,5 ჰექტარ გამწვანებულ ტერიტორიაზე, ყოფილ ს. რომანოვის ორსართულიან, ხის კაპიტალურ შენობაში, რომელიც 1890 წელსაა აგებული და 11 ოთახს შეიცავს, მოთავსებულია ბორჯომის საკურორტო სამმართველოს მესამე სანატორიუმი 60 საწოლით. მას აქვს კომუნალური მომსახურებისათვის საჭირო ყველა საშუალება.

სანატორიუმის პროფილია: საჭმლის მომნელებელი ორგანოების დაავადებანი და ნივთიერებათა ცვლის მოშლილობანი. მკურნალობის ხანგრძლიობა 26 დღეა. სანატორიუმი მუშა-

ბორჯომი. პროფესიულ კავშირთა ცენტრალური საბჭოს
სანატორიუმი „ფირდაუს“.

საქართველოს
გეოგრაფიული

ბორჯომი. ამიერკავკასიის სამხედრო ოლქის სანატორიუმი.

ობს 1 ივნისიდან 9 ოქტომბრამდე. მისი გამტარუნარიანობა თვეში 80 ავადმყოფს უდრის.

სანატორიუმს აქვს კლინიკური და სტომატოლოგიური კაბინეტები. ცენტრთან დაკავშირებულია სამანქანო გზით.

პროფესიულ კავშირთა სრულიად საკავშირო ცენტრალური საბჭოს სანატორიუმი „ფირუზა“ ბორჯომში. მდინარე ბორჯომულას ხეობას მარჯვენა მხარეზე, მინერალური წყლების პარკის დასაწყისში, სადგურიდან $\frac{1}{2}$ კმ დაშორებით, 1060 კვ მეტრ ტერიტორიაზე 1892 წელს აგებული იქნა 37 ოთახისაგან შემდგარი ორსართულიანი კაპიტალური სახლი, რომელიც „ფირუზას“ სახელწოდებით არის ცნობილი. ამ შენობაში ამჟამად მოთავსებულია პროფესიულ კავშირთა სრულიად საკავშირო ცენტრალური საბჭოს 75 საწოლიანი სანატორიუმი; იგი მუშაობს 5 მაისიდან 2 დეკემბრამდე ორკვირიანი საგზურებით. მისი გამტარუნარიანობა უდრის 1,050 ავადმყოფს წელიწადში. სანატორიუმი უზრუნველყოფილია კომუნალური მომსახურებისათვის საჭირო საძუალეებებით.

სანატორიუმის პროფილია: საერთო თერაპიული (სრულასაკოვანათვის). სანატორიუმს აქვს: კლინიკურ-დიაგნოსტიკური ლაბორატორია, 2 რენტგენის კაბინეტი პორტატული აპარატით, ფიზიოთერაპიული, სამკურნალო ფიზკულტურის, სტომატოლოგიური, წყლით სამკურნალო და შესხურების კაბინეტები. ცენტრთან დაკავშირებულია კარგი ასფალტირებული გზით.

პროფესიულ კავშირთა სრულიად საკავშირო ცენტრალური საბჭოს ლიკანის სანატორიუმი. კურორტ ბორჯომში, მდინარე მტკვრის ხეობის მარცხენა მხარეზე, სადგურიდან $2 \frac{1}{2}$ კმ დაშორებით, 30 ჰექტარი ფიჭვნარით დაფარული ტერიტორიაზე, პროფესიულ კავშირთა სრულიად საკავშირო ცენტრალური საბჭოს მიერ 1936 წელს აგებულია კომფორტაბელურად მოწყობილი სანატორიუმი 500 საწოლით.

სანატორიუმი შედგება რამდენიმე შენობისაგან და მოიცავს ორ დიდ საძიებელ, 1 სამკურნალო და 3 საცხოვრებელ კორ-

პუსს თანამშრომელთათვის. სანატორიუმს აქვს ელექტრო-
სადგური, მექანიზებული სამრეცხაო, საქვაბე, სახგაძტარი,
გარაჟი, საბავშვო ბაღი, საბავშვო ბაგა, სკოლა, კინო, კლუბი,
ესტრადა, მაღაზია, საპარიკმახერო, აფთიაქი, წყალსადები,
კანალიზაცია, ფოსტა, შემნახველი სალარო, საძკითხველო
5.000 წიგნით, ჟურნალ-გაზეთების კიოსკი, სასადილო,
ყვავილნარი, სპორტული მოედნები და სხვ.

სანატორიუმის პროფილია: კუჭ-ნაწლავის ქრონიკული და-
ავადებანი. სანატორიუმი მუშაობს მთელი წელიწადი, მისი
გამტარუნარიანობა თვეში 500 კაცს უდრის. მკურნალობის
ხანგრძლიობა 28 დღეა.

სანატორიუმს აქვს: 2 კლინიკური ლაბორატორია, 2 ბიოქი-
მიური, საკვების, ფიზიოლოგიური, 3 რენტგენის კაბინეტი,
2 ფიზიოთერაპიული, 2 ელექტროკარდიოგრამის, კლინიკურ-
დიაგნოსტიკური, სისხლის გადასხმის, სტომატოლოგიური, სა-
ოპერაციო, შესახვევი, სამკურნალო ფიზკულტურის, რექტოს-
კოპიის კაბინეტები, სააბაზანო განყოფილება: წყლით, ტალა-
ხითა და პარაფინით მკურნალობისათვის.

სანატორიუმი ცენტრთან დაკავშირებულია ასფალტირე-
ბული გზით. მიმოსვლა წარმოებს მანქანებით.

სპეც-სამკურნალო სანატორიუმი ბორჯომში. მდინარე
მტკვრის ხეობის მარცხენა მხარეზე, სადგურიდან 2 კმ და-
შორებით, 47 ჰექტარ ტერიტორიაზე, რომლიდანაც 7 ჰექტარი
შესანიშნავ პარკს უკავია, 1893—1895 წლებში აგებულია
დიდი მთავრის მ. რომანოვის ყოფილი სასახლე.

ეს სასახლე ერთ-ერთ ღირსშესანიშნავ არქიტექტურულ
ნაგებობას წარმოადგენს. იგი აშენებულია ცნობილი არქიტექ-
ტორის ბენუას მიერ აღორძინების სტილზე და აგებულია ამ
მხარის ერთ-ერთ ულამაზეს კუთხეში. ამ სასახლის გარდა,
აქვე მახლობლად, აშენებულია 4 ჰექტარის შენობა დამსვენ-
ებელთათვის. შენობები როგორც შიგნიდან, ისე გარედან
გაფორმებულია დიდი გემოვნებით. აქ მოთავსებულია სპეც-
სამკურნალო სანატორიუმი 60 საწოლით, რომელიც მუშაობს
15 ივნისიდან 15 ნოემბრამდე.

სანატორიუმს აქვს ფიზიოთერაპიული კაბინეტი. სანატორიუმს ემსახურება ლიკანის პროფესიულ კავშირების სრულიად საკავშირო ცენტრალური საბჭოს სანატორიუმის ლაბორატორია. საგზურების ხანგრძლიობა 28 დღეს უდრის. სანატორიუმს აქვს დამხმარე მეურნეობა, მესაქონლეობის და მეფრინველეობის ფერმა. გამტარუნარიანობა 720 კაცს უდრის წელიწადში.

1926 და 1951 წლებში აქ ისვენებდა ამხანაგი სტალინი.

პროფესიულ კავშირთა სრულიად საკავშირო ცენტრალური საბჭოს პლატოს დასასვენებელი სახლი. თრიალეთის ქედის ტოტი, რომელიც სამხრეთისაკენ მიიძვრება, ზღვის დონიდან 1600—1800 მეტრის სიმაღლეზე ქმნის ბაკურიანის პლატოს, შემდეგ იგი თანდათანობით ვიწროვდება, დაბლა ეშვება და ზღვის დონიდან 1100—1200 მეტრის სიმაღლეზე ქმნის ცემის პლატოს, აქედან, იცვლის თავის მიმართულებას დასავლეთისაკენ, უფრო მეტად ვიწროვდება და ზღვის დონიდან 1000 მეტრის სიმაღლეზე ქმნის სადგერის, ანუ 26 კომისრების პლატოს. ეს უკანასკნელი მოქცეულია მდინარე ბორჯომულასა და გუჯარეთის წყალს შორის და ზემოდან დაჰყურებს მთელ ბორჯომს.

ბორჯომ-პლატოს, ანუ 26 კომისრების პლატოს, უკავია 136 ჰექტარი ტერიტორია, დაფარული ასწლოვანი ულრანი ტყით, რომელიც განსაკუთრებულ სიმყუდროვეს ქმნის. 1895—98 წლებში აქ აშენებული იყო რესტორახი, საბილიარდე, ესტრადა, ყვავილნარი, 2 შადრევანი. უწინ ბორჯომ-პლატო წარჩინებულთა დროსტარების საყვარელ ადგილს წარმოადგენდა.

საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ ეს ულამაზესი კუთხე მშრომელთა ჯანმრთელობის კერად გადაიქცა. 1925 წელს აქ აშენდა ორი ხის ორსართულიანი, 54 ოთახიანი კაპიტალური შენობა, სადაც ამჟამად საქართველოს პროფესიულ კავშირთა რესპუბლიკური საბჭოს 140 საწოლიანი დასასვენებელი სახლია მოთავსებული.

დასასვენებელი სახლის მუშაობა სეზონურია. იგი იხსნება პირველ ივნისს, იხურება 12 ოქტომბერს. დასვენების ხანგრძლიობა 15 დღეს უდრის, ხოლო გამტარუნარიანობა—1400 დამსვენებელს წელიწადში.

ამიერკავკასიის სამხედრო ოლქის სანატორიუმი ბორჯომში. მდინარე მტკვრის მარჯვენა მხარეზე, მაღალ ადგილას, დეკორატიული მცენარეებით დაფარულ ტერიტორიაზე აგებულია ორსართულიანი კაპიტალური შენობა, სადაც მოთავსებულია ამიერკავკასიის სამხედრო ოლქის 100 საწოლიანი სანატორიუმი. მას აქვს კომუნალური მომსახურებისათვის საჭირო ყველა საშუალება.

სანატორიუმის პროფილია: საჭმლის მომწოდებელი ორგანოების ქრონიკული დაავადებანი და ნივთიერებათა ცვლას მოშლილობანი. მუშაობს მთელ წელიწადს. აქვს ყველა კლინიკურ-დიაგნოსტიკური კაბინეტი.

ბორჯომის ფიზიოთერაპიული სამკურნალო სადგურიდან 1/2 კმ დაშორებით, მდინარე ბორჯომულას მარცხენა ნაპირზე, 1925 წელს კურორტთა მთავარმა სამმართველომ 1875 წ. აგებული „კავალერიის სასტუმრო“ გადააკეთა ერთსართულიან კაპიტალურ, კომფორტაბელურად მოწყობილ ფიზიოთერაპიულ სამკურნალოდ.

სამკურნალო შეიკავს 40 ოთახს. აქ მინერალური წყლის 24 სააბაზანოა. ინსტიტუტი მოქმედებს მთელი წლის განმავლობაში. მისი გამტარუნარიანობა უდრის 60.000 ავადმყოფს წელიწადში.

სამკურნალოს აქვს რენტგენის, ფიზიოთერაპიული, წყლით მკურნალობის კაბინეტები, რომლებშიც ტარდება: ინჰალაცია, მასაჟი, დიათერმია, დარსონვალი, ფრანკლინი, გალვანიზაცია, კვარცი, სოლუქსი, ულტრამაღალი სიხშირის დენით მკურნალობა (უვჩ), სტატიკური შხაბი, გინეკოლოგიური შესხურებანი და სხვ.

ბორჯომის ხეობის კურორტები
წალვერი

ბორჯომიდან 14 კმ დაშორებით, ტყეებით დაბურულ მთებს შორის, მდინარე ბაკურიანის და თორის, ანუ

გუჯარეთის წყლის შერთვის ადგილას, ზღვის დონიდან 1025 მეტრის სიმაღლეზე, ჩრდილოეთის განედის $43^{\circ} 29'$ და აღმოსავლეთის გრძედის $41^{\circ}—48'$ -ზე მდებარეობს მაღალი მთის კლიმატური კურორტი წალვერი.

წალვერი გაშლილია გუჯარეთის წყლის ორივე მხარეზე. იგი ყოველი მხრიდან დაცულია მაღალი მთებით და წიწვიანი ტყეებით. ასეთი მდებარეობა კურორტს განსაკუთრებულ კლიმატურსა და სანჰიგიენურ პირობებს უქმნის.

ზღვის დონიდან 1000—1050 მეტრის სიმაღლეზე გუჯარეთის წყალი შედარებით გაშლილ ვაკეზე გამოდის. ამ ვაკეზე გაშენებულია წალვერი. მას უკავია 18.000 ჰექტარი ტერიტორია, რომლიდანაც 14.000 ჰექტარი ტყითაა დაფარული.

აღმოსავლეთით წალვერს საზღვრავს გვირგვინას მთა, დასავლეთით—მზეთა-მზე, სამხრეთ-დასავლეთით—ცემის პლატო, ჩრდილოეთით—თორტიზას მთა.

კურორტზე 1928 წლიდან არსებობს მეტეოროლოგიური სადგური.

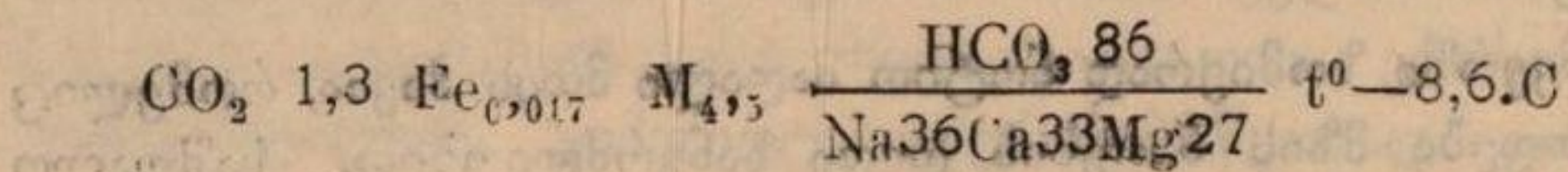
წალვერში ზომიერად ნოტიო მაღალი მთის ჰავაა, რომელიც ხასიათდება მზის ნათების დიდი ხანგრძლიობით. საშუალო წლიური ტემპერატურა უდრის $7,5^{\circ}$, ნალექების საშუალო წლიური ჯამი—583 მმ, შედარებითი სინოტივის საშუალო წლიური მაჩვენებელია 70%.

კარგი კლიმატური პირობების გარდა, წალვერს აქვს მეორე დიდი ღირსება. კურორტის ცენტრიდან $\frac{1}{2}$ კმ დაშორებით მუავე წყლების ღელეში გამოდის სამკურნალო მნიშვნელობის მქონე მინერალური წყალი.

წალვერის მინერალური წყაროების გამოსავლები მდებარეობენ წალვერის ანტიკლინის ჩრდილო ფრთაზე, სამ ერთმეორის გასწვრივ მდებარე ხევში. ანტიკლინის ჩრდილო ფრთა ძლიერ აშლილია. აქ განვითარებულია მეორადი ნაოჭები, წყვეტები, ინტენსიური ნაპრალიანობა და სხვ. წყაროების მიდამოებში წარმოდგენილია ტუფოგენური ქანები, ქვიშაქვები და ფიქალეზრები თიხები. მინერალური წყლის ცირ-

კულაცია ქვიშაქვების და ფიქალებრივი თიხების მორიგეობის ზოლში წარმოებს. მინერალური წყლის ზედაპირზე ამომყვან გზას უმთავრესად ნაპრალები წარმოადგენენ.

წალვერში ექვსი მინერალური წყარო არსებობს, მათგან ერთი ბუნებრივი წყაროა, ხოლო ხუთი ბურღილებს წარმოადგენს. წალვერის მინერალური წყაროები დაკაპტაჟებული არაა, ისინი საძიებო ბურღილებს წარმოადგენენ, მათი საცავი მიწები წყლის კოროზიული მოქმედების გამო ძლიერ დაზიანებულია. აღნიშნულის შედეგად წყლის რეალური დებიტის მხოლოდ მცირე ნაწილი ამოდის მიწის პირზე. წალვერის მინერალური წყაროების საერთო დებიტი 70—80 ათას ლიტრამდეა დღე-ღამეში. წყლის ტემპერატურა ცალკეული წყაროების მიხედვით არის 8—10°C. წალვერის მინერალური წყალი მიეკუთვნება ნახშირმჟავა-რკინიან-ჰიდროკარბონატულ ნატრიუმიან-კალციუმიან-მაგნიუმიანი წყლების ჯგუფს. კუროლის ფორმულით:

წალვერის მინერალური წყლის ჩამოსხმა და გამოყენება აბაზანებისათვის არ წარმოებს. ეს წყალი მხოლოდ სასარგებლო და სასიამოვნო სასმელ წყალს წარმოადგენს. იგი გამჭვირვალეა, გაზიანი და რკინის გემო აქვს.

წალვერის მინერალური წყლის და თვით კურორტის შესახებ მცირე ცნობები მოიპოვება. ამ ცნობებიდან ჩანს, რომ პირველად 1867 წლის 16 ივნისს კავკასიის სამედიცინო საზოგადოების სხდომაზე კურორტ ბორჯომის მთავარმა ექიმმა რემერტმა გააკეთა განცხადება წალვერის კლიმატის და მისი მინერალური წყლების შესახებ, ხოლო წალვერის მინერალური წყლების პირველი ქიმიური ანალიზი ჩაატარა ჰენრიხ სტრუვემ 1868 წელს.¹⁾

¹⁾ Генрих Струве—Материалы для изучения минеральных вод Кавказа. Отд. I. 1868 г. Тифлис. Стр. 6—7.

მხოლოდ ექიმ რემერტისა და ქიმიკოს სტრუვეს გამოკვლევების წებდებ მიექცა ყურადღება წალვერს. დამსვენებელთა რიცხვი იქ ყოველწლიურად მატულობდა.

1873 წელს წალვერი უკვე პოპულარული კურორტი იყო.

1897 წელს წალვერის მინერალური წყალი გამოიკვლია მოლდენჰაუერმა¹⁾, ხოლო 1909 წელს — ივანე კუპცისმა²⁾. ამავტორების მონაცემებით, წალვერის მინერალური წყალი მიეკუთვნება ნახშირმჟავა-რკინიან-კალციუმიანი წყლების ჯგუფს.

პროფ. ი. როძაევსკიმ, რკინის შემცველობის მიხედვით, წალვერის მინერალური წყალი ჟელეზნოვოდსკის დასხვა მსგავს წყლებზე მაღლა დააყენა³⁾.

უფრო დეტალური ქიმიური ანალიზები გაკეთებულია ჩვენს დროს—1927 და 1930 წლებში თბილისში—კურორტოლოგიის ინსტიტუტის ფიზიკურ-ქიმიურ ლაბორატორიაში და ბორჯომში (ბერუჩიანი, კრივოშია, ულუხანოვი).

მეცნიერულ-კვლევითი მუშაობა წალვერის მინერალური წყლების და კლიმატის კეთილმოქმედებაზე ჩაუტარებიათ ლ. ხასკინს, შ. ლორთქიფანიძეს, ა. მჭედლიშვილს, მ. ლეჟავას და სხვებს.

წალვერის ბავშვთა სანატორიუმი. კურორტ წალვერში, თორის ანუ გუჯარეთის წყლის მარცხენა მხარეზე, სადგურიდან 200—300 მეტრის დაშორებით, ამაღლებულ ფერდობზე, წიწვიანი და ფოთლოვანი დეკორატიული მცენარეებით დაფარულ 2 ჰექტარ ლამაზ ტერიტორიაზე მდებარეობს საქართველოს სსრ ჯანმრთელობის დაცვის საშინისტროს 100 საწოლიანი ბავშვთა სანატორიუმი.

სანატორიუმს უჭირავს 45 ოთახისაგან შემდგარი სამსართულიანი კაპიტალური შენობა, რომელიც აგებულია 1914 წელს.

1) Мольденгауер Ф.—Анализы минеральных источников, находящихся в Боржоме. Тифлис. 1898.

2) Купцис И.—Минеральные источники Боржома, 1909.

3) Родзаевский Ю.—Боржомские воды в Кавказском крае. Русская медицина. 1894 г. № 45.

სანატორიუმი უზრუნველყოფილია კომუნალური მომსახურების მთელი კომპლექსით. იგი სომატური ტიპისაა და განკუთვნილია 4-დან 7 წლამდე ასაკის ბავშვებისათვის, რომელთაც აქვთ ქრონიკული ბრონქოადენიტი, ლიმფადენიტი, მშრალი პლევრიტი, მეორადი ანემია, მალარია.

სანატორიუმი მუშაობს მთელი წელიწადი. მისი გამტარუნარიანობა უდრის 100 ბავშვს თვეში. დასვენების ხანგრძლიობა 28 დღეა.

სანატორიუმს აქვს: კლინიკური ლაბორატორია, შინაგან სნეულებათა და სტომატოლოგიური კაბინეტები.

ცენტრთან დაკავშირებულია სამანქანო გზით.

კეჩხოვის დასასვენებელი სახლი წალვერში. გუჯარეთის წყლის და ბაკურიანის წყლის წყალგამყოფ კეჩხოვის ქედზე, სადგურიდან 300—400 მეტრის დაშორებით, კეჩხოვის პარკის გულში, ფიჭვ-ნაძვნარით დაფარულ 5 ჰექტარ ტერიტორიაზე აშენებულია ხის 1—2 სართულიანი, არაკაპიტალური რამდენიმე სახლი. პარკის დასაწყისში 1926 წელს პროფსაბჭოს კურორტების და დასასვენებელი სახლების სამმართველომ ააგო ორი ოთხსართულიანი 75 ოთახიანი კაპიტალური კორპუსი, რომელშიც ამჟამად მოთავსებულია საქ. პროფესიულ კავშირთა რესპუბლიკური საბჭოს 450 საწოლიანი დასასვენებელი სახლი.

იგი კეთილმოწყობილია კომუნალური მომსახურებისათვის საჭირო ყველა საშუალებით. მას აქვს აფთიაქი, რენტგენის, ფიზიოთერაპიის, კლინიკური ლაბორატორიის, სტომატოლოგიის, ფიზკულტურის კაბინეტები, აეროსოლარიუმი, ბიბლიოთეკა 5.500 წიგნით და ესტრადა.

დასასვენებელ სახლს სამედიცინო პროფილი არა აქვს, მისი მუშაობა სეზონურია—1 ივნისიდან 27 ოქტომბრამდე. საგზურების ხანგრძლიობა 12 დღეს უდრის. საერთო დატვირთვა შეადგენს თვეში 900—1000 დამსვენებელს. ცენტრთან დაკავშირებულია სამანქანო გზით.

წაღვერი. პროფესიულ კავშირთა ცენტრალური საბჭოს დასასვენებელი სახლი.

ქრონოლოგი
გიგლიორთვა

ცემი. პროფესიულ კავშირთა ცენტრალური საბჭოს სანატორიუმი.

ც ე მ ი

ბორჯომიდან 18 კმ. დაშორებით ზღვის დონიდან 1.100—1.200 მეტრის სიმაღლეზე, ჩრდილოეთის განების $43^{\circ}28'$ და აღმოსავლეთის გრძედის $41^{\circ}48'$ -ზე მდებარეობს $1\frac{1}{2}$ —2 კილომეტრი სიგანის და 6,7—7 კილომეტრი სიგრძის ცემის პლატო.

ცემის პლატო ჩრდილოეთის მხრიდან გახსნილია. აღმოსავლეთით მას ჩამოუყვება ბაკურიანის წყალი. პლატო სამხრეთით მაღლდება ცხრაწყაროს სერის მიმართულებით. დასავლეთით მას ესაზღვრება ბორჯომის წყალი.

ცემის ამ გაშლილ პლატოზე გაშენებულია სოფელი, რომელიც ყანებითა და ტყითაა გარშემორტყმული. ტყის მასივებში მთავარი ადგილი უჭირავს: ფიჭვის, ნაძვის, სოჭს. იშვიათად გამოერევა: წიფელა, მუხა, რცხილა, პანტა და მაყალო.

სოფელ ცემში 416 მოსახლეა (1951 წ. მონაცემებით), ისინი მისდევენ სოფლის მეურნეობას, მებოსტნეობა-ძეცხოველეობას.

ცემის ლამაზი და მაღალი მდებარეობა, მთის მშრალი ჰავა, მზიანი დღეების დიდი ხანგრძლიობა, კარგი ვენტილაცია (გაშლილი ჰორიზონტის გამო), ტემპერატურის მცირე მერყეობა ქმნის შესანიშნავ კლიმატურ პირობებს, რაც დიდ პერსპექტივებს შლის ამ შესანიშნავი კურორტის შემდგომი გაფართოებისათვის.

ცემი თავისი მდებარეობით და კლიმატური პირობების კომპლექსით არ ჩამოუვარდება არც ერთ ცნობილ მაღალი მთის კლიმატურ კურორტს, მაგალითად, აბასთუმანს, დავოსს, ლეიზენს და სხვ.

ცემში 1902 წლიდან 1918 წლამდე არსებობდა მეტეოროლოგიური სადგური. შემდეგ ეს სადგური გაუქმდა. 1936 წლიდან იგი ხელახლა ამუშავდა.

საშუალო წლიური ტემპერატურა უდრის $7,4^{\circ}$ -ს. ნალექების საშუალო წლიური რაოდენობა 551 მმ, საშუალო წლიური შედარებითი სინოტივე—76%.

სოფელი ცემი მომარაგებულია სასმელი წყაროებით. ეს წყაროები პრიმიტიულად არის დაკაპტაჟებული...

ცემის სადგურთან ახლოს ორი სანატორიუმია: ერთი — ბავშვებისათვის, მეორე — სრულსაკოვანთათვის. ამ ორი სანატორიუმის გარდა, ცემში ზაფხულობით მრავალი პიონერთა ბანაკი, საბავშვო ბაღი და ბაგაა. აგრეთვე, აქ ისვენებს საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან ჩამოსული მრავალრიცხოვანი დამსვენებელი. ცემში არსებობს საექიმო პუნქტი. ამბულატორიულ ავადმყოფებს ემსახურება წალვერის და ბორჯომის პოლიკლინიკა. დასასვენებლად ჩამოსულთა აღრიცხვა არ წარმოებს და ამის გამო ძნელდება კურორტის საერთო დატვირთვის დადგენა. სოფელს აქვს სამკითხველო და მოძრავი კინო. მკურნალობა სეზონურია — 1 მაისიდან 1 დეკემბრამდე.

მკურნალობის ჩვენებანი: ტუბერკულოზის ქრონიკული დახურული ფორმები. მეორადი ანემია, მალარია.

ამ რაიონის ღირსშესანიშნაობათაგან უნდა აღინიშნოს ტიმოთეს უბნის მონასტერი, სოფელ მზეთა-მზეს გადასახედი, ბაკურიანი თავისი სათხილამურე ბაზით და მელიათმომშენებელი მეურნეობით; კოხტაგორა, რომლის კალთებზე 75 მეტრის სიმაღლის ტრამპლინია მოწყობილი, ცხრაწყაროს უღელტეხილი; ტაბაწყურის ტბა და სხვანი.

ცემის, როგორც კლიმატური კურორტის შესახებ, მეტად მცირე ცნობები მოიპოვება. არსებობს მხოლოდ ექიმ ე. ფედოროვის დაკვირვებათა შედეგები.¹⁾

ცემის რკინიგზის სანატორიუმში მომუშავე ექიმების დაკვირვებანიც ადასტურებენ ცემის, როგორც მაღალი მთის კლიმატური კურორტის კეთილმოქმედებას ტუბერკულოზით დაავადების შემთხვევაში.

¹⁾ Е. Г. Федоров—Горная климатическая станция Цеми. 1908 г. Тифлис.

ამიერკავკასიის რკინიგზის ცემის ბავშვთა სანატორიუმი.
სოფელ ცემში, გაშლილ პლატოზე, რკინიგზის სადგურთან
ოდნავ ამალლებულ, 3 ჰექტარ ტერიტორიაზე დგას ხის რამ-
დენიმე არაკაპიტალური შენობა. ეს იყო მოზრდილთა სანა-
ტორიუმი, აგებული ამიერკავკასიის რკინიგზის სამმართვე-
ლოს მიერ 1903 წელს. 1925 წლიდან დღემდე იგი განკუთვნი-
ლია 7-დან 12 წლამდე ასაკის ბავშვებისათვის.

სანატორიუმი შედგება რამდენიმე კორპუსისაგან. იგი 110
საწოლიანია. სანატორიუმის ორი კორპუსი განკუთვნილია
ბავშვების საწოლებისათვის, მესამეში კი მოთავსებულია
ამბულატორია, იზოლატორი და ადმინისტრაცია. სანატორი-
უმი კეთილმოწყობილია და უზრუნველყოფილია სათანადო
კომუნალური მეურნეობით. იგი მუშაობს პირველი აპრილი-
დან პირველ იანვრამდე. საგზურის ხანგრძლიობა ერთთვიანია.

სანატორიუმის პროფილი: ტუბერკულოზის დახურული
ფორმები და აქტიური ტუბერკულოზი ბაცილგამოყოფის
გარეშე.

სანატორიუმს აქვს: რენტგენის, ფიზიოთერაპიის, სტომა-
ტოლოგიის, სამკურნალო ფიზკულტურის კაბინეტები და
კლინიკური ლაბორატორია.

რაიონის ცენტრთან დაკავშირებულია რკინიგზით და კარგი
სამანქანო გზით.

პროფესიულ კავშირთა სრულიად საკავშირო ცენტ-
რალური საბჭოს ცემის სანატორიუმი. რკინიგზის სადგური-
დან 1 კმ დაშორებით, გაშლილ ჰორიზონტიახ, ლაბაზე
გადასახედიან 5 ჰექტარ ტერიტორიაზე, 1937 წელს ამიერ-
კავკასიის რკინიგზის სამმართველომ ააგო ორ-ორ სართუ-
ლიანი ქვიტკირის სამი დიდი კორპუსი. ამ შენობაში ამჟამად
მოთავსებულია პროფესიულ კავშირთა სრულიად საკავშირო
ცენტრალური საბჭოს 150 საწოლიანი სანატორიუმი—მოზრ-
დილთათვის.

სანატორიუმი მუშაობს 1 ივნისიდან 5 დეკემბრამდე. მისი
გამტარუნარიანობა უდრის 150 ავადმყოფს თვეში. 2 კორპუსი
50 ოთახით განკუთვნილია საწოლებისათვის. მესამე კორპუს-

ში მოთავსებულია მომსახურე პერსონალი. სანატორიუმის ეზოში რამდენიმე პატარა შენობაა დამხმარე მეურნეობისათვის. სანატორიუმიდან 100 მეტრის დაშორებით მყუდრო, მზიან ადგილას გაშენებულია აეროსოლარიუმი.

სანატორიუმის პროფილი: ტუბერკულოზის დახურული ფორმები.

სანატორიუმს აქვს: კლინიკური ლაბორატორია, საოპერაციო, პნევმოთორაქსის, რენტგენის, ფიზიოთერაპიის, სტომატოლოგიური კაბინეტები.

სანატორიუმი ცენტრთან დაკავშირებულია რკინიგზით და ასფალტიანი სამანქანო გზით.

ლიბანი

მდინარე ბორჯომულასა და ბაკურიანის წყალს შორის მდებარე წყალგამყოფ მოსწორებულ ვაკეზე, ბორჯომ-ბაკურიანის პლატოს სამხრეთით, ზღვის დონიდან 1360—1370 მეტრის სიმაღლეზე, ჩრდილოეთის განედის $41^{\circ}47'$ და აღმოსავლეთის გრძედის $43^{\circ}27'$ -ზე 70 ჰექტარ ტერიტორიაზე განლაგებულია პატარა ცემის და ლიბანის სანატორიუმები. ამ კურორტებზე მხოლოდ თითო-თითო სანატორიუმია.

ლიბანი მდებარეობს პლატოს შედარებით სწორ ნაწილში. მთელი ეს მიდამო გარშემორტყმულია ხშირი, მაღალი და დახურული ტყით, ეს კი ხელს უშლის ჰაერის სწორ ვენტილაციას და კურორტამდე საერთო ატმოსფერული დინების მიღწევას, რაც ლიბანის კლიმატის არადაამაკმაყოფილებელ ფაქტორად ითვლება. პატარა ცემი ამ მხრივ უკეთეს პირობებშია. აღსანიშნავია ამ ტერიტორიის იდეალურად გაშლილი ჰორიზონტი, მზიანი დღეები და მაღალი მთის ჰავა.

ლიბანში 1925 წლიდან 1933 წლამდე არსებობდა მეტეოროლოგიური სადგური, რომლის მონაცემებითაც შეიძლება მთელი ამ რაიონის კლიმატური კომპლექსის დახასიათება.

ლიბანში საშუალო წლიური ტემპერატურა უდრის 5.7° . მზის ნათების ხანგრძლიობა წელიწადში უდრის 2.358 საათს.

ნალექების საშუალო რაოდენობა წელიწადში 809 მმ, საშუალო წლიური შედარებითი სინოტივე—82%.

ლიბანის სანატორიუმი აგებულია 1927 წელს, ამიერკავკასიის რკინიგზის დამზღვევი სალაროების სამმართველოს მიერ; ამჟამად სანატორიუმი ეკუთვნის საქართველოს პროფესიულ კავშირთა რესპუბლიკური საბჭოს კურორტების, სანატორიუმების და დასასვენებელი სახლების სამმართველოს.

სანატორიუმს უკავია მწვანე მოლით, ფიჭვ-ნაძვნარით, ტყეპარკით დაფარული ტერიტორია. პარკის ცენტრში აშენებულია 75 ოთახიანი, სამსართულიანი ქვის კაპიტალური შენობა, თავისი აეროსოლარიუმით, ვერანდებით, ცენტრალური გათბობით, ელექტროსადგურით, წყალსადენით და სხვა დამხმარე სამომსახურო განყოფილებებით.

სანატორიუმი მუშაობს მთელი წლის განმავლობაში. მისი გამტარუნარიანობა უდრის 200 ავადმყოფს თვეში. ლიბანში ისვენებენ ტუბერკულოზის ღია ფორმით დაავადებულნი.

სანატორიუმს აქვს: კლინიკური და ბიოქიმიური ლაბორატორიები, რენტგენის, პნევმოთორაქსის, ქირურგიული, საოპერაციო, ყელ-ყურ-ცხვირის, სტომატოლოგიური, ფიზიოთერაპიული, სამკურნალო ფიზკულტურის კაბინეტები, აფთიაქი, ბიბლიოთეკა 2.500 წიგნით.

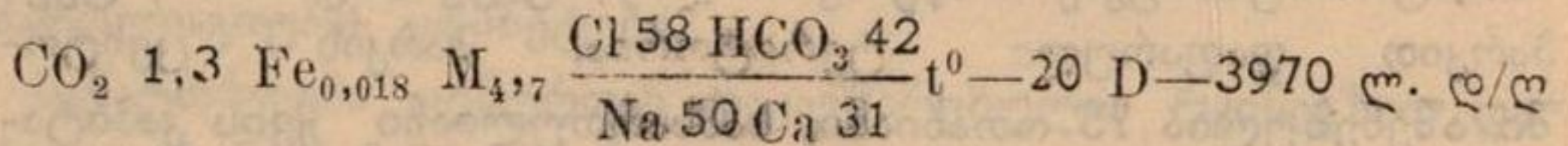
სანატორიუმს ემსახურება 150 მუშა-მოსამსახურე, რომელთათვისაც სანატორიუმის ტერიტორიაზე აგებულია რამდენიმე საცხოვრებელი სახლი, კლუბი, კინო.

სანატორიუმიდან 3 კმ დაშორებით, მდინარე ბორჯომულას ხეობაში მდებარეობს ლიბანის მინერალური წყლების გამოსავლები. მდინარის მარცხენა ნაპირზე რამდენიმე ადგილიდან გამოდის მინერალური წყალი; იგი მოყვითალო ჟანგისფერ კვალს სტოვებს. მინერალური წყლის მიდამოებში კირქვიანი ქვიშაქვები და ქვიშანარევი თიხებია განვითარებული. მინერალური წყლის გამოსავლები უმთავრესად ნაპრალებთან არის დაკავშირებული და 70—80 მეტრი სიგრძის ზოლის სახით წარმოდგენილი. ამ ზოლშია 5—6 წყარო.

ლიბანის მინერალური წყაროების საერთო დებიტად შეიძ-

ლება მივიღოთ დაახლოებით 20—25 ათასი ლიტრი დღე-ღამე-ში. წყლის ტემპერატურა წყაროების მიხედვით სხვადასხვაა. ის იცვლება 15-დან 20°-მდე. ასევეა საერთო მინერალიზაცია, რაც წყაროების მიხედვით იცვლება ლიტრ წყალში 2,0-დან—4,0 გრამამდე.

ლიბანის მინერალური წყალი მიეკუთვნება ნახშირმჟავარკინიან - ქლორიდულ - ჰიდროკარბონატულ - ნატრიუმიან - კალციუმიანი წყლების ჯგუფს კურლოვის ფორმულით:

მინერალურ წყალს კასრებით ეზიდებიან სანატორიუმში სასმელად. სანატორიუმი სარგებლობს აგრეთვე ცხრაწყაროდან გამოყვანილი მტკნარი სასმელი წყლით.

სანატორიუმი სადგურიდან დაშორებულია 1/2 კმ-ით. იგი იზოლირებულია. მას აქვს სანიტარული დაცვის ზონა.

პატარა ცემი

ბორჯომიდან 27 კმ დაშორებით, მდინარე ბაკურიანის წყლის მარცხენა ნაპირზე, 2 ჰექტარ გაშლილ, წიწვოვან ხეებით გარშემორტყმულ ლამაზ ტერიტორიაზე, ვიწროლიანდაგიანი რკინიგზის ბაქანთან, ზღვის დონიდან 1370 მეტრის სიმაღლეზე 1904 წელს აშენდა ორსართულიანი ხის კაპიტალური შენობა.

ამჟამად აქ მოთავსებულია საქ. სსრ განათლების საძიხისტროს 200 საწოლიანი ბავშვთა სკოლა-სანატორიუმი, რომელიც მთელი წელიწადი მუშაობს.

სანატორიუმში ისვენებენ და სწავლობენ ბავშვები 7-დან 14 წლის ასაკამდე.

სანატორიუმის პროფილია: ქრონიკული ტუბერკულოზი, ბრონქოადენიტი, ლიმფადენიტი, ტუბერკულოზის დახურული ფორმები, მეორადი ანემია და მალარია.

სანატორიუმს არა აქვს სამკურნალო დიაგნოსტიკური კაბინეტები და სათანადო მოწყობილობა, აგრეთვე არა

აქვს წყალსადენი და კანალიზაცია. ბავშვები სვამენ წყაროს
წყალს.

სანატორიუმ-რესპუბლიკის და რაიონის ცენტრთან და-
კავშირებულია რკინიგზით.

კურორტ პატარა ცემის შესახებ მცირე ცნობები მოიპო-
ვება.

1932 წელს, ზაფხულის თვეებში მთავარმა საკურორტო
სამმართველომ პატარა ცემში მიაღწინა სამეცნიერო-საკვლევო
ექსპედიცია პროფ. პ. ვ. ნანეიშვილის ხელმძღვანელობით
და ექიმების ალ. ყანჩელის, ი. რცხილაძის, ს. მაჩაბლის და
თ. მითაიშვილის მონაწილეობით.

მათ მოგვცეს მეტად საინტერესო მასალები ფიზიკურად
სუსტ ბავშვებზე პატარა ცემის კლიმატის კეთილმოქმედების
შესახებ.¹⁾

პატარა ცემის ბავშვთა სანატორიუმის ის ექიმებიც, რომ-
ლებიც წლობით მუშაობდნენ იქ, ადასტურებენ პატარა
ცემის, როგორც მაღალი მთის კლიმატური კურორტის,
კეთილმოქმედებას ტუბერკულოზით დაავადებულ ბავშვებზე.

საგულისხმო ლექსი აქვს დაწერილი პატარა ცემზე ჩვენს
სახელოვან პოეტს აკაკი წერეთელს. მგოსანი ლამაზი ბუნებას
წიაღში დასვენებას ძალიან დიდ მნიშვნელობას აძლევდა. აი
ეს ლექსიც:

პატარა ცემი

თუ სენი ვისმე შემოჰპარვია
და გულს ნაღველი ისრად სცემია,
მისთვის სამოთხე—სააგარაკოდ
და სამკურნალოდ მხოლოდ ცემია!
ჰაერი წმინდა, გრილი და რბილი,
სურნელ-კეთილად შეზავებული;
ირგვლივ ნაძვნარი—ქარბუქის ფარი,
შუა მინდორი აყვავებული.

¹⁾ „კურორტი ბორჯომი და ბორჯომის რაიონის კურორტები“. კურორ-
ტოლოგიის ინსტიტუტის შრომათა კრებული, № 1, 1936 წ. თბილისი.

მდინარე წყალი, ჩუხჩუხ-მღერალი,
ვით უკვდავების წყალი კამკამი,
და აიაზმად გადმონასხური
დილა-საღამოს ციური ნამი...

გამმსჭვალა მეც ამ სანახაობამ,
ბრძმედში გამავლო და გადამცვალა,
სული ამალღდა რა საზენაოდ,
ხორცს საამქვეყნოდ ემატა ძალა!

და ვსთქვი: ბუნებავ, ძლევამოსალო,
თვით ჯანიოსი შენ ხარ მკურნალი
და ხელის შემწყობ მხოლოდ მასალად
ექიმები და რეცეპტ-წამალი.

ბაკურიანი

ბორჯომიდან 37 კილომეტრის დაშორებით, ზღვის დონიდან 1655—1700 მეტრის სიმაღლეზე, ჩრდილოეთის განედის $43^{\circ}31'$ -ზე, აღმოსავლეთის გრძედის $41^{\circ}44'$ -ზე მდებარეობს მაღალი მთის კლიმატური კურორტი ბაკურიანი, რომელიც ვიწროლიანდაგიანი რკინიგზის საბოლოო სადგურს წარმოადგენს.

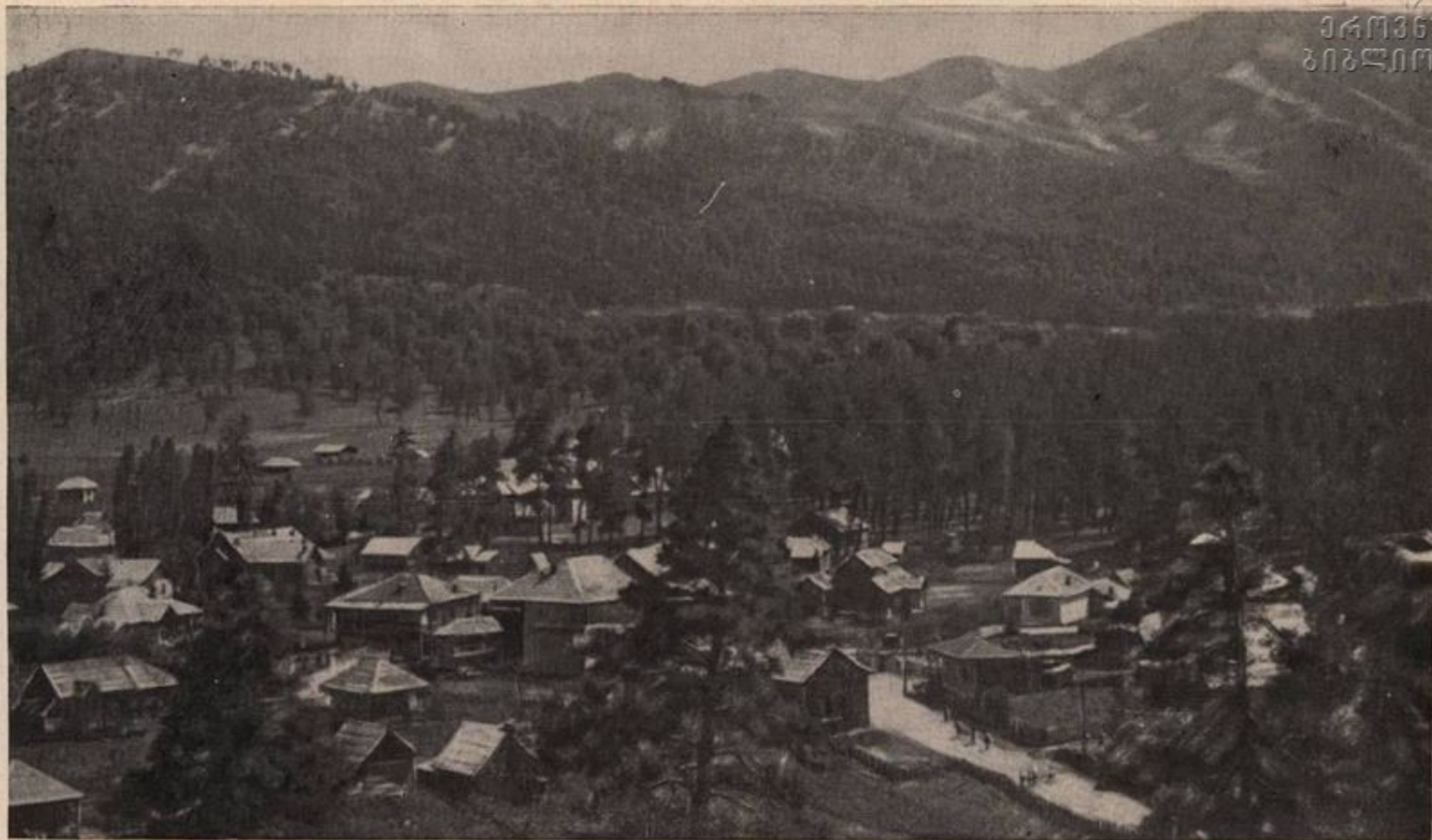
ბაკურიანის პლატო აგებულია კოხტა გორიდან წამოსული ლავური ნაკადებისაგან. ეს ნაკადები იწყება თრიალეთის ქედის კალთებიდან და მიემართება ჩრდილოეთისაკენ მდინარე მტკვრის ხეობამდე.

ბაკურიანის პლატო წარმოადგენს ფართო ჰორიზონტის მქონე, მაღალი მთებით გარშემორტყმულ და ქარებისაგან დაცულ ტაფობს. ამ ტაფობის სიგრძე 2—3 კმ აღწევს.

ბაკურიანს სამხრეთ-აღმოსავლეთით აკრავს კოხტა გორა, რომლის კალთები შემოსილია წიწვიანი ტყით, მისი მწვერვალი კი—ალპური მცენარეებით.

ლიბანი. პროფესიულ კავშირთა ცენტრალური საბჭოს სანატორიუმი.

ბაკურიანი. საერთო ხედი.

ამ მწვერვალთან ერთი საინტერესო ისტორიული ეპიზოდია დაკავშირებული—1245—1249 წლებში აქ მოხდა ქართველების პოლიტიკური შეთქმულება მონგოლთა წინააღმდეგ.

სამხრეთით ბაკურიანი შემოსაზღვრულია ცხრა-წყაროს ქედით, დასავლეთიდან კი ხულევისა და საირმოს ქედებით.

კურორტს შუაზე ჰყოფს მდინარე ბაკურიანის წყალი, რაც კიდევ უფრო ალამაზებს ისედაც ლამაზ მაღალი მთის კლიმატურ კურორტს.

მუდამ მწვანით დაფარული, უაღრესად მყუდრო, გაშლილი ჰორიზონტის მქონე და ულტრაიისფერი სხივებით მდიდარი კურორტი ბაკურიანი, სამწუხაროდ, მოუწყობელია.

კურორტის სამხრეთ-დასავლეთით 1905 წელს გააშენეს შესანიშნავი პარკი, რომელშიაც ყველა ჯიშის ალპური და სუბალპური მცენარე ხარობს.

აღსანიშნავია, რომ ბაკურიანიდან სამხრეთით 1 კილომეტრის დაშორებით, 60 ჰექტარ ტერიტორიაზე 1934 წელს მოეწყო ბაკურიანის ნადირთმომშენებელი საბჭოთა მეურნეობა, რომელიც აწარმოებს საექსპორტო მნიშვნელობის შავვერცხლოვანი ნორვეგიული და ქართული თეთრი მელიების და კვერნების მოშენებას. ამ მეურნეობის მოპირდაპირე მხარეზე, მდინარე ბაკურიანის მარჯვნივ მდებარე მთაზე მოწყობილია 75 მეტრის სიმაღლის ტრამპლინი მეთხილამურეთათვის. ბაკურიანში არსებობს 120 საწოლიანი ბაზა სპორტსმენთათვის. ზამთრობით აქ თავს იყრიან საბჭოთა კავშირის საუკეთესო მეთხილამურეები. ჩვენი ქვეყნის სხვადასხვა კუთხეებიდან საქართველოს ამ ულამაზესი მხარის დასათვალიერებლად მოისწრაფიან ათასობით ტურისტები და ექსკურსანტები.

ბაკურიანსა და მის ახლო მიდამოებში ბევრი საინტერესო ადგილია: ცხრა-წყარო, საიდანაც კარგ ამინდში იშლება თვალწარმტაცი სანახაობა, მოჩანს ჭაღარა კავკასიონის ბუმბერაზი მთის მწვერვალები: იალბუზი, უშბა, თეთნულდი, ყაზბეგი და სხვ.

ცხრა-წყაროდან 3—4 კმ დაშორებით ალპურ ზოხაში მთის მრავალნაირი და სურნელოვანი ყვავილებით შემოსილ

მთათა შორის მომწყვედელია ტაბაწყურის ტბა, რომლის სიგანე 4,3 კმ-ია, ხოლო სიგრძე 6,6 კმ. ეს ტბა მდიდარია საუკეთესო ჯიშის თევზით—კალმახით. უკანასკნელ წლებში სევანის ტბიდან იშხანისა და ლაღოგის ტბიდან მოტახილი კეფალის შეჭვარების შედეგად მიიღეს თევზის ახალი ჯიშის, რომელიც დღეს იმდენად მომრავლებულია, რომ დიდი რაოდენობით იგზავნება საბჭოთა კავშირის სხვადასხვა რესპუბლიკაში.

ბაკურიანში 1926 მცხოვრებია (1951 წ. მონაცემებით). მოსახლეობა ძირითადად მისდევს მესაქონლეობას და მებოსტნეობას.

კურორტ ბაკურიანში 1903 წლიდან არსებობს მეტეოროლოგიური სადგური. მისი მონაცემების შედეგად ირკვევა, რომ ბაკურიანის ჰავა მიეკუთვნება ზომიერად ნოტიო მაღალი მთის ჰავის ტიპს.

საშუალო წლიური ტემპერატურა არის 4,2°. მხოლოდ დეკემბერში, იანვარში, თებერვალში და მარტში იგი ეცემა 0°-ზე ქვევით. ყველაზე ცხელი თვეებია—ივლისი და აგვისტო. ტემპერატურა ამ თვეებში უდრის 14,8°. მზის ნათების ხანგრძლიობა წლის განმავლობაში 1975 საათს უდრის. საშუალო ნალექიანობა წელიწადში—739 მმ. საშუალო წლიური სინოტივე—75%. ბაკურიანში ძლიერი ქარები არ იცის. აქ ქარის სიჩქარე წამში 1—1,5 მეტრს არ აღემატება, საშუალოდ კი წელიწადში უდრის 1 მეტრს წამში.

1931 წელს ბაკურიანში ცხრა-წყაროდან გაიყვანეს სასმელი წყალი, მაგრამ წყაროები პრიმიტიულად არის დაკაბტაყებული. სასმელი წყლის დებიტი უდრის 12 ლიტრს წამში. სანიტარულ-ჰიგიენური თვალსაზრისით, კურორტისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს მდინარე ბაკურიანის წყალს.

ამჟამად შედგენილია კურორტის სამთო-სანიტარული ზონის დაცვის პროექტი, რომელიც ითვალისწინებს კურორტის სანიტარულ-ჰიგიენური პირობების ნორმალიზაციას.

კურორტზე მუშაობს საექიმო პუნქტი, აფთიაქი და ბავშვთა სანატორიუმი.

ბაკურიანში საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან საზაფხულოდ ჩამოდინან პიონერები, მოსწავლეები, სკოლამდელი ასაკის ბავშვები.

ბაკურიანში მუშაობს ტყის მეურნეობის სამმართველო, სანერგე სადგური, ამიერკავკასიის სამხედრო ოლქის მეცხოველეობის დამხმარე მეურნეობა და ნადირთმომშენებელი 800 მელიისათვის.

კურორტიდან არც ისე შორს მდებარეობს მრავალრიცხოვანი და უაღრესად მნიშვნელოვანი ისტორიული სიძველეები, რომელიც ხელოვნებისა და ხუროთმოძღვრების უნიკალურ ძეგლებს წარმოადგენენ. ასეთებია, მაგალითად, კლდე-ქალაქი ვარძია და უძველესი მონასტერი—ტიმოთეს უბანი.

კურორტი რესპუბლიკის ცენტრთან და რაიონთან დაკავშირებულია რკინიგზით, სამანქანო გზით და ფოსტა-ტელეგრაფით.

ბაკურიანის ბავშვთა სანატორიუმი. ბაკურიანის რკინიგზის სადგურთან ერთ-ერთ მომაღლო გორაკზე, მოსახლეობისაგან იზოლირებულ ადგილას, 1936 წელს აშენდა 3 სართულიანი ხის კაპიტალური სახლი სასტუმროსათვის. ამჟამად ამ შენობაში მოთავსებულია საკურორტო სამმართველოს 100 საწოლიანი ბავშვთა სანატორიუმი 7—14 წლის ასაკის ბავშვებისათვის.

ეს სანატორიუმი მუშაობს მთელი წლის განმავლობაში. სანატორიუმს აქვს: კლინიკური ლაბორატორია, დიაგნოსტიკური და სტომატოლოგიური კაბინეტები. პირველ სართულზე განლაგებულია კაბინეტები და სასადილო, II და III სართულზე—ბავშვების საძინებელი ოთახები და სამკითხველო 2400 წიგნით.

სანატორიუმის სამედიცინო პროფილს წარმოადგენს: ქრონიკული ბრონქოაღენიტი, ლიმფადენიტი, პლევრიტი და მეორადი ანემია.

სანატორიუმის გამტარუნარიანობა უდრის 100 ბავშვს თვეში. საწოლების რაოდენობა ზამთრის პერიოდში მცირ-

დღეა 80-მდე, ხოლო ზაფხულის პერიოდში დიდდღეებს
120-მდე, რაც საშუალოდ 100 საწოლს იძლევა თვეში.

ციხისჯვარი

ბაკურიანიდან 11 კმ, ხოლო ბორჯომიდან 48 კმ დაშორებით, მდინარე აშორას მარცხენა შენაკად „აბანოს წყლის“ ხევში ზღვის დონიდან 1803 მეტრის სიმაღლეზე, ჩრდილოეთის განედის $43^{\circ}27'$ და აღმოსავლეთის გრძედის $41^{\circ}44'$ -ზე 22 ჰექტარ წიწვიანი და ფოთლოვანი ხეებით შემოსილ ტერიტორიაზე მდებარეობს ციხისჯვარის აბანო.

აქ ხეობა აღმოსავლეთით გახსნილია, ჩრდილოეთით მას საზღვრავს საირმის ქედი, დასავლეთით—კოდინის მთები, სამხრეთით კი—ცხრა-წყაროს ქედის შტო—ციხისჯვარის მთა.

თორისა და ციხისჯვარის სახელები დიდი ხანია ცნობილნი არიან. ისინი იხსენებიან მრავალ საისტორიო წყაროში, მაგალითად, ქართლის ცხოვრებაში და სხვა ისტორიულ ქრონიკებში. ციხისჯვარის შესახებ ვრცელი ცნობები მოეპოვება ვახუშტი ბაგრატიონს, რომელიც მოგვითხრობს ციხისჯვარზე, მაგრამ არა სამკურნალო წყლებზე, არამედ როგორც გეოგრაფიულ ადგილზე. „...სადგერს ზეით, დასავლით, არს დაბა თორი, მას ზეით ციხისჯვარი და ციხე მის შავწყალსა ზედა დასავლეთისაკენ“... აქ იგულისხმება მდინარე ბორჯომულა, რომელიც ჩაუდის სოფელ ციხისჯვარს და რომლის ცენტრშიაც აღმართულია ძველი ციხის ნანგრევები, საიდანაც, ალბათ, წარმოიშვა სოფლის სახელწოდება.

ციხისჯვარს იხსენიებს ფრანგი მეცნიერი და მოგზაური დიუბუა დე მონპერიც, რომელმაც საქართველოში 1830 წელს იმოგზაურა.

1866 წელს ხაზინამ ციხისჯვარის მინერალური წყლები მოსაწყობად და საექსპლოატაციოდ იჯარით გასცა კერძო პირებზე. 1867 წელს მოიჯარადრეებმა მართლაც ააშენეს პრიმიტიული სააბაზანო.¹⁾

1) გადმომცა ადგილობრივმა მცხოვრებმა 71 წლის ონოფრე იაკობის ძე სევასტოვმა.

1880 წელს სააბაზანო გაფართოვდა და მის გვერდით აშენდა 40 ოთახიანი სასტუმრო. ეს შენობა 1918 წელს დაიწვა.

ამჟამად აქ დგას ხის ოთხი არაკაპიტალური შენობა. მთავარ სააბაზანო შენობაში აბაზანებისათვის გამართულია ოთხი ოთახი. ამავე შენობაში 8 საწოლიანი საერთო საცხოვრებელია და 4 საწოლიანი ოთახი ავადმყოფებისათვის.

კურორტის აბაზანათა გამტარუნარიანობა დღეში 150—200 ავადმყოფს უდრის.

კურორტს რომ სათანადო ფართობის საცხოვრებელი ბინები ჰქონოდა, შესაძლებელი იქნებოდა დღეში 400 ავადმყოფის გატარება. ავადმყოფებს მხოლოდ მკურნალობა და საცხოვრებელი ბინა ეძლევათ (კვების გარეშე).

სამკურნალო ჩვენებანი, რაც მოწოდებულია საქართველოს კურორტოლოგიის ინსტიტუტის მიერ, შემდეგია:

1. სახსრების ქრონიკული დაავადებანი, რევმატული, ინფექციური, ენდოკრინული.

2. გულისა და სისხლძარღვთა სისტემის დაავადებანი კომპენსაციის სტადიაში.

3. პერიფერიული ნერვული სისტემის დაავადებანი (ნევრიტი, ნევრალგია სხვადასხვა სახისა და წარმოშობისა).

4. ქრონიკული გინეკოლოგიური დაავადებანი (საშვილოსნოს, საკვერცხეების და მათი დანამატების ანთებითი პროცესები).

5. ნივთიერებათა ცვლის დაავადებანი (ნიკრისი).

6. კანის ზოგიერთი დაავადება (ფსორიაზი, ეგზემა).

სამკურნალო ადგილას არ არის კანალიზაცია და წყალსადენი, არ არის გამოყოფილი სანიტარული დაცვის ზონა. დამსვენებლები სვამენ წყაროს წყალს.

სამკურნალო აბანოები მოთავსებულია უადრესად ლამაზ პარკული ტიპის ტყეში, რომლის მიდამოები საუკეთესო სასეირნო და დასასვენებელ ადგილს წარმოადგენს.

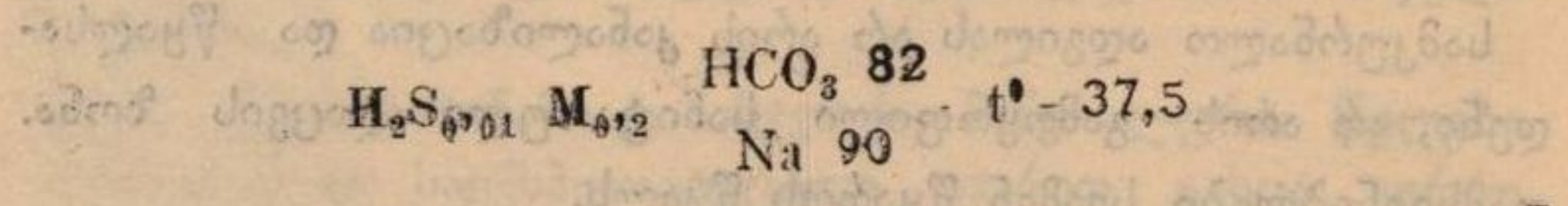
სამკურნალო ადგილიდან 2 კმ დაშორებით მდებარეობს სოფელი ციხისჯვარი, ხოლო 4 კილომეტრის დაშორებით — ქვის დამამუშავებელი ქარხანა ანდეზიტის სახელწოდებით.

ციხისჯვარში არსებობს მეტეოროლოგიური სადგური, რომელიც დაკვირვებას აწარმოებს მხოლოდ ნალექებზე. მათი საშუალო წლიური რაოდენობა აქ უდრის 746 მმ. კურორტის კლიმატის დახასიათება შეიძლება ბაკურიანის მეტეოროლოგიური სადგურის მონაცემებით.

ციხისჯვრის ჰავა მიეკუთვნება ზომიერად ნოტიო მაღალი მთის ჰავას.

ციხისჯვრის რაიონის ზოგადი გეოლოგიური აგებულება.
ციხისჯვრის მინერალური წყლების უბანში ძირითადი ქანის გამოსავალი არ არსებობს. მინერალური წყაროების გამოსავლები დაკავშირებულია მძლავრ ნაყართან, რომელიც დელუვიალურ და დელის დანალექ მასალას წარმოადგენს. აქ არსებობს მთელი რიგი მინერალური წყლის გამოსავლები — გრიფონების სახით. ყველაზე მძლავრი გრიფონი დაკაპტაჟებულია პრიმიტიული წესით. დანარჩენი გრიფონები დაუკაპტაჟებელია.

ციხისჯვრის მინერალურ წყართა საერთო დებიტი დღე-ღამეში დაახლოებით 800.000 ლიტრია. ციხისჯვრის მინერალური წყლის ტემპერატურა ცალკეულ გრიფონთა მიხედვით იცვლება 28—37,5° შორის. წყლის საერთო მინერალიზაცია 0,2 გრამია ლიტრში. ეს წყალი მიეკუთვნება თერმულ-გოგირდოვან-ჰიდროკარბონატულ-ნატრიუმიანი წყლების ჯგუფს. კურლოვის ფორმულა:

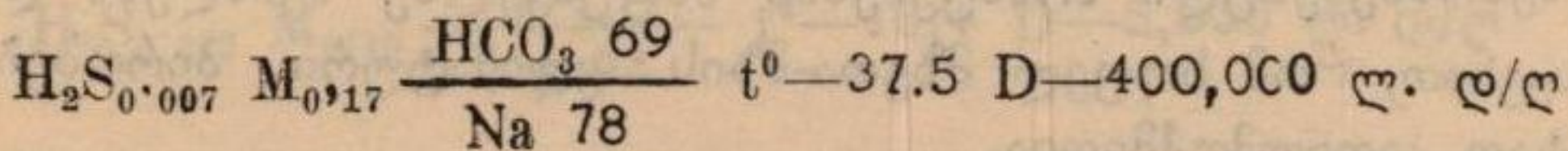
ციხისჯვრის მინერალური წყალი გამოყენებულია აბაზანებისათვის.

ციხისჯვრის მინერალური წყლის ქიმია. ციხისჯვრის ძირითად სამკურნალო ფაქტორს მისი თერმალური მინერალური

წყალი წარმოადგენს. იგი უხსოვარი დროიდან არის გამოყენებული აბაზანებისათვის და დიდი პოპულარობით სარგებლობს ადგილობრივ მოსახლეობაში, აგრეთვე საქართველოს სხვა კუთხეებშიც.

ციხისჯვრის მინერალური წყლების ქიმიური შემადგენლობა შესწავლილია მრავალი მკვლევარის მიერ.

1838 წელს, თბილისის სამხედრო ჰოსპიტლის აფთიაქარმა ვილემსმა გააკეთა პირველი ქიმიური ანალიზი ციხისჯვრის თერმალური წყლებისა. 1867 წელს ქიმიური ანალიზი გააკეთა ჰენრიხ სტრუვემ, 1932 წელს—კუპცისმა, წულაიამ, კობალაძემ და სხვ. უნდა აღინიშნოს, რომ შემომოყვანილი ქიმიკოსების მიერ სხვადასხვა წლების განმავლობაში ჩატარებული ქიმიური ანალიზების შედეგები ერთმანეთის მსგავსია. ირკვევა, რომ ციხისჯვრის წყლები მიეკუთვნება თერმალურ-სუსტ გოგირდოვან-ჰიდროკარბონატულ-ნატრიუმიანი წყლების ჯგუფს. მათი ფორმულა:

ციხისჯვარი მდიდარია მინერალური წყაროებით, შესანიშნავი კლიმატით, დიდი ფართობით. მას გააჩნია ყველა პირობა იმისათვის, რომ აქ გაშენდეს დიდი კურორტი, სადაც კომბინირებულად იქნება გამოყენებული ციხისჯვრის კლიმატურ-ბალნეოლოგიური რესურსები.

მზეთა-მზე

კურორტი წალვერიდან 2 კილომეტრის დაშორებით, ზღვის დონიდან 1200—1300 მეტრის სიმაღლეზე, ხევებით დასერილ და ფიჭვ-ნაძვნარით შემოსილ მთათა შორის, 445 ჰექტარ ტერიტორიაზე გაშლილია სოფელი მზეთა-მზე.

სოფელ მზეთა-მზეს გაშლილ ჰორიზონტიანი მდებარეობა აქვს, იგი ზემოდან გადაჰყურებს გუჯარეთის ხეობას, წალვერს და ტიმოთეს უბანს.

1940 წელს საქართველოს კურორტოლოგიის ინსტიტუტმა სოფელ მზეთა-მზეში გაგზავნა ექსპედიცია ექიმ მ. ი. ნოდისა და ჰიდრომეტეოროლოგ გ. ი. ჭირაქაძის მონაწილეობით.

დოცენტ ჭირაქაძის მონაცემებით, სოფელ მზეთა-მზის აღმოსავლეთით, დასავლეთით და სამხრეთ-დასავლეთით მდებარე გახსნილი მხარეები ქმნიან მზის ნათების შესანიშნავ პირობებს. ეს ადგილი ხასიათდება კარგი ვენტილაციითაც, რასაც ადგილობრივ ბაზაზე წარმოშობილი ატმოსფერული დინება იძლევა. მზეთა-მზე ხასიათდება სინოტივის დაბალი მაჩვენებლებით და ამავე დროს, პირდაპირი და გაფანტული რადიაციით, რაც ჰაერის გამჭვირვალების მაღალ მაჩვენებლებს გვაძლევს.

დოც. მ. ი. ნოდისამ ზაფხულის პერიოდში ავადმყოფებზე ჩატარებულ დაკვირვებათა შედეგად მიიღო გაუმჯობესება ლიმფური ჯირკვლების გადიდების, ქრონიკული ბრონქიტის, მალარიის, მეორადი ანემიის და მშრალი პლევრიტის დროს.

ზემოხსენებული მონაცემების საფუძველზე შეიძლება დავასკვნათ, რომ სოფელ მზეთა-მზის კლიმატური პირობები მეტად კეთილმოქმედია.

ლამაზი და გაშლილი ფართო ტერიტორია, მდიდარი ჩვეულებრივი წყაროს და მინერალური წყლებით, აგრეთვე სიახლოვე რკინიგზის სადგურთან ქმნის საუკეთესო პირობებს, რათა მზეთა-მზეში ახლო მომავალში გაშენდეს მაღალი მთის კლიმატური კურორტი, რომელიც საშუალებას მოგვცემს ფართოდ გავშალოთ სამკურნალო საქმე და გავადიდოთ დამსვენებელთა რიცხვი.

ახალდაბა

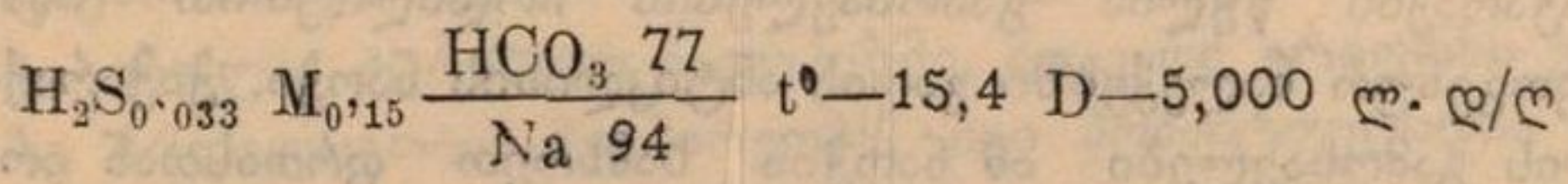
ახალდაბის სოფლის საბჭოს ტერიტორიაზე მინერალური წყალი გამოდის ოთხ სხვადასხვა ადგილას:

1. სოფელ ნეძვში (მდინარე ნეძურას მარცხენა მხარეზე),
2. სოფელ ჭაჭარაქში (მდინარე ნეძურას ორივე მხარეზე),
3. სავანის ხევში, ანუ სოფელ წითელ ხევში (მტკვრის მარცხენა მხარეს).

4. პატარა ახალდაბაში (მტკვრის მარცხენა მხარეს).

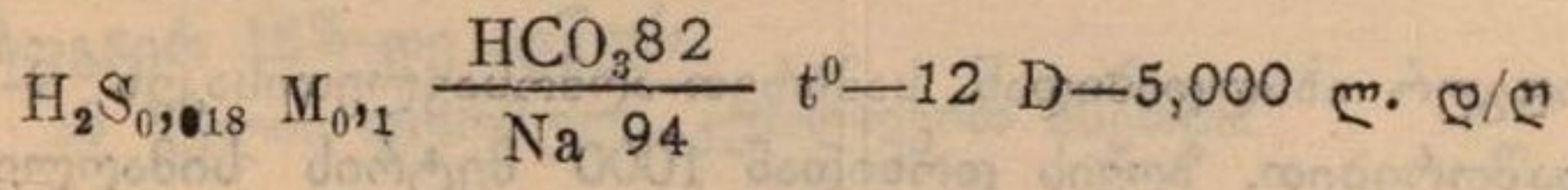
ახალდაბის საბჭომ კოლმეურნეთა სარგებლობისათვის ახალდაბიდან 5 კილომეტრის დაშორებით, სავანის ანუ წითელ ხევში, იმ ადგილას, სადაც გოგირდიანი ნელთბილი წყალი ამოდის, ააშენა ხის ოთხაბაზანიანი შენობა. მინერალურ წყალს აცხელებენ სააბაზანოს გვერდით და იგი მიღებით გადადის სააბაზანოში. ავადმყოფები მინერალურ წყალს სრულიად პრიმიტიულ პირობებში ხმარობენ.

რაიონში გავრცელებულია შუა ეოცენის ტუფოგენური ნალექები, რომელთა ნაპრალებს მოჰყვება ახალდაბის თერძული მინერალური წყლები. ჰიდროგეოლოგ ა. მ. ოვჩინიკოვის და ქიმიკოს ვ. ა. კრივოშიას გამოკვლევებით, ეს წყალი მცირე მინერალიზაციისაა, გოგირდწყალბადი აქ უფრო მეტია, ვიდრე სოფელ ჭაჭარაქის მინერალურ წყლებში. ამ წყლის ქიმიური ფორმულა კურლოვით ასეთია:

„პატარა ახალდაბის“ აბანო. მდინარე აბანოს წყლის მარჯვენა მხარეზე, სოფელ ახალდაბიდან 1—2 კმ-ის დაშორებით, ამოდის ცივი გოგირდიანი წყალი. წყაროს ამოშენებულია აქვს ცემენტის კედელი. სახსრების დაავადებით შეპყრობილი ავადმყოფები ამ მინერალურ წყალს იქვე ათბობენ, ცემენტის აბაზანაში ასხამენ და ასე პრიმიტიულად იღებენ აბაზანებს.

ა. მ. ოვჩინიკოვის და ვ. ა. კრივოშიას გამოკვლევებით, ეს წყალი მიეკუთვნება ჰიდროსულფიდურ - ჰიდროკარბონატულ-ნატრიუმიანი წყლების ჯგუფს. მისი ფორმულა კურლოვით:

სოფელ ახალდაბაში ყოველწლიურად ისვენებს 200—300 დამსვენებელი. 1951 წლის ზაფხულში აქ ისვენებდნენ ბავშვები პიონერთა 6 ბანაკში.

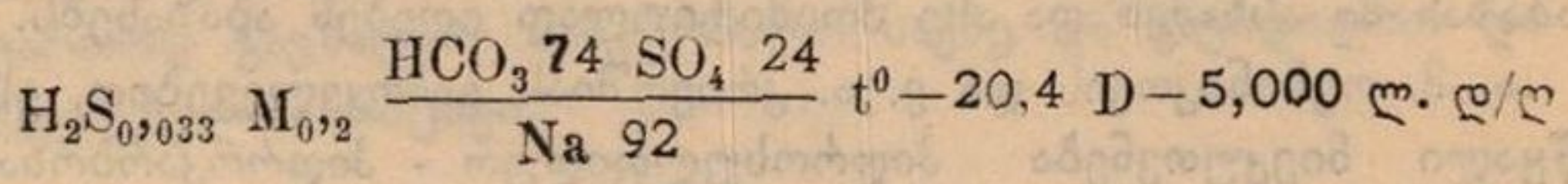
სოფელ ჭაჭარაქის აბანო

ახალდაბიდან 2 კილომეტრის დაშორებით, მდინარე ნეძურას ორივე ნაპირზე ამოდის ნელთბილი გოგირდიანი წყალი. ადგილობრივ მცხოვრებთა გადმოცემით, აქ ოდესღაც სააბაზანოები ყოფილა, რომელთა ნანგრევები დღესაც შესამჩნევია. ამ წყლით მკურნალობდნენ საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან ჩამოსული სახსართა ქრონიკული სნეულებით დაავადებული ავადმყოფები. ამჟამად ადგილობრივი მცხოვრებნი მდინარე ნეძურას მარჯვენა ნაპირზე მინერალურ წყალს ღია ცის ქვეშ ათბობენ, ხის ნაგებში ასხამენ და ყოველგვარი საექიმო მეთვალყურეობის გარეშე აბაზანებს იღებენ.

ჭაჭარაქის მინერალური წყლები გამოკვლეულია ჰიდროგეოლოგ ა. მ. ოვჩინიკოვის და ქიმიკოს ვ. ა. კრივოშიას მიერ.

ჭაჭარაქის წყლის გამოსავლების ჩრდილოეთით იმავე ტუფოგენურ ნალექებში გადის ანტიკლინის ნაოჭი. ჭაჭარაქის წყლის გამოსავლები ამ ნაოჭის სამხრეთ ფრთასთან არის დაკავშირებული. ტუფოგენური წყება აქაც გარდიგარდმო ნაპრალებითაა დასერილი.

ჭაჭარაქის მინერალური წყალი მიეკუთვნება ჰიდროსულფიდურ - ჰიდროკარბონატულ - სულფატურ - ნატრიუმის წყლების ჯგუფს. მისი ფორმულა კურლოვით ასეთია:

ნეძვი

სადგურ ახალდაბიდან სამხრეთ-აღმოსავლეთისაკენ 9—10 კმ დაშორებით, ზღვის დონიდან 1000 მეტრის სიმაღლეზე, მდინარე ნეძურას ხეობაში მდებარეობს ნეძვის მინერალური წყლების გამოსავლები. ეს წყალი ცივი და სასიამოვნო დასალევია. მიწის ზედაპირზე გამოსვლისას იგი სტოვებს ჟანგი-

სებრ ნალექს. ადგილობრივი მცხოვრებლები მას მუავე წყალს უწოდებენ და სასმელად ხმარობენ.

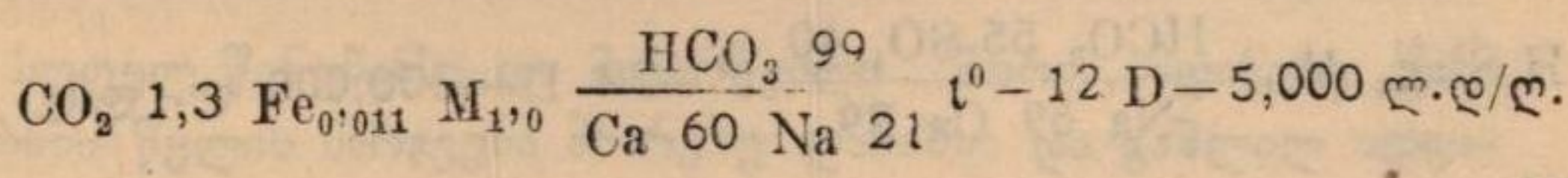
ნედვი უძველესი დროიდან არის ცნობილი. ქართლის ცხოვრებაში სწერია: „1060 წელს ბაგრატ IV გიორგი მთაწმინდელს მიუძღვნა „მშვენიერი ლავრანი შატბერდი კლარჯეთისა და ნედვი ქართლინაო“. ნედვში მონასტერი ააშენა ცნობილი ქართველი სასულიერო მოღვაწის გრიგოლ ხანძთელის მოწაფემ ქრისტეფორემ.

ნედვის მინერალური წყლის ანალიზი გაკეთებულია 1932 წელს ვ. ა. კრივოშიას და 1936 წელს—კურორტოლოგიის ინსტიტუტის ფიზიკურ-ქიმიურ ლაბორატორიაში ვ. ულუხანოვის მიერ. მათი მონაცემებით, ნედვის მინერალური წყალი მიეკუთვნება ნახშირმუავა-რკინიან-ჰიდროკარბონატულ-კალციუმიან-ნატრიუმიანი წყლების ჯგუფს.

ჰიდროგეოლოგიური მონაცემებით, მდინარე ნედურას მარცხენა მხარეზე მდებარე სამივე გრიფონის გამოსავალი დაკაპტაჟებულია ტერასულ ნალექებში. მთავარი გრიფონი ყველაზე ჩრდილოეთით მდებარეობს, იგი პრიმიტიულადაა დაკაპტაჟებული. № 1 გრიფონის წყლის ტემპერატურა უდრის 11,8°C, № 2-ის—13,4°C, № 3-ის—12,8°C. უეჭველია, რომ ეს მინერალური წყლები განზავებულია ზედაპირული და ნიადაგის მტკნარი წყლებით. ამითვეა გამოწვეული ამ მინერალური წყლების დაბალი საერთო მინერალიზაცია. უეჭველია ისიც, რომ „ძირითადი“ ნაკადის წყალი თავისუფალ ნახშირმუავა გაზსაც მეტი რაოდენობით შეიცავს, ვიდრე ალუვიურ ნალექებში განზავებული წყალი, რომელშიც იგი ლიტრში 1,3 გრამამდე აღწევს.

ნედვის მინერალური წყალი ჰიდროკარბონატულ-კალციუმიანი წყლების ჯგუფს ეკუთვნის, მასში ჰიდროკარბონატი ზოგჯერ 15%-დე აღწევს.

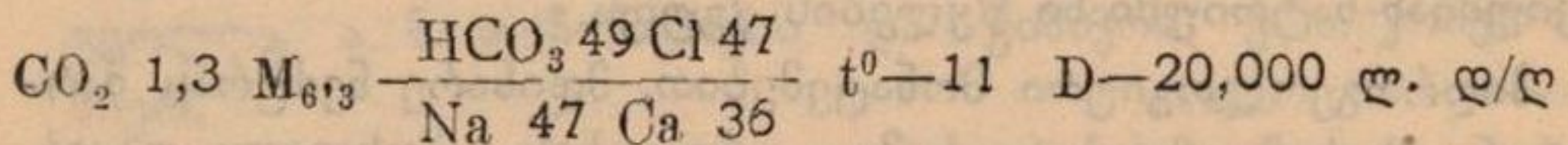
ამ წყლის ფორმულა კურლოვით ასეთია:

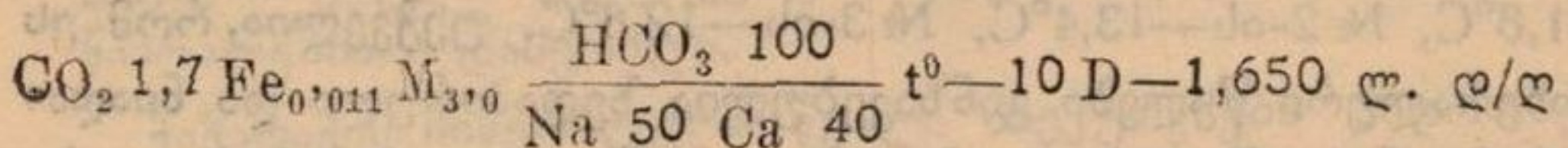
გუჯარეთის ხეობა

ბორჯომის აღმოსავლეთით, მდინარე გუჯარეთის წყლის ხეობის გაყოლებით, ზღვის დონიდან 1400—1500 მეტრის სიმაღლეზე მდებარეობს რამდენიმე სოფელი, რომელთაც მრავალნაირი კურორტული ფაქტორი ახასიათებთ: განსაკუთრებულად ლამაზი ბუნება, მაღალი მთის ჰავა, პარკული ტიპის ფიჭვ-ნაძენარის ტყე, ალპური იალაღები და სხვადასხვა თვისების მქონე სამკურნალო მინერალური წყალი. ერთმანეთისაგან სულ მცირე მანძილის დაშორებით განლაგებულია მინერალური წყლის რამდენიმე გამოსავალი:

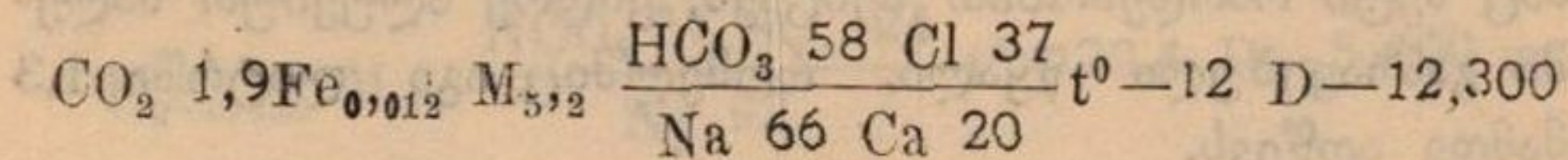
1. ნახშირმჟავა - ჰიდროკარბონატულ - ქლორიდულ - ნატრიუმთან-კალციუმთან წყლები მ ა ჯ ა რ წ ყ ა ლ ი ს ა :

2. ნახშირმჟავა-რკინა-ჰიდროკარბონატულ - ნატრიუმთან-კალციუმთან წყლები წ ი ნ უ ბ ა ნ ი ს ა :

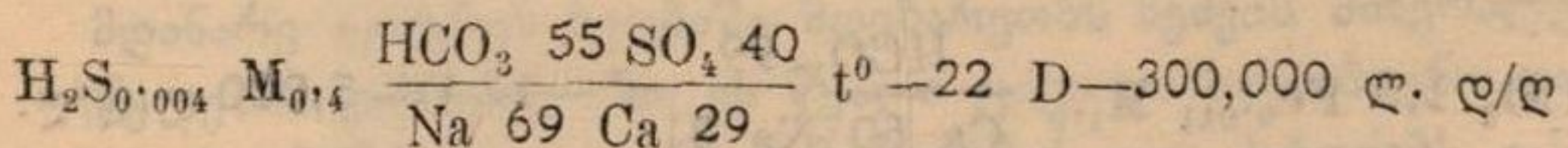

3. ნახშირმჟავა - რკინიან-ჰიდროკარბონატულ - ქლორიდულ-ნატრიუმთან-კალციუმთან წყლები ვ ა რ დ ე ვ ა ნ ი ს ა :

ლ. დ/ლ

4. თერმულ - გოგირდოვან - ჰიდროკარბონატულ - სულფატურ-ნატრიუმთან-კალციუმთან წყლები ა ბ ა ნ ო ს დ ე ლ ე ს ი :

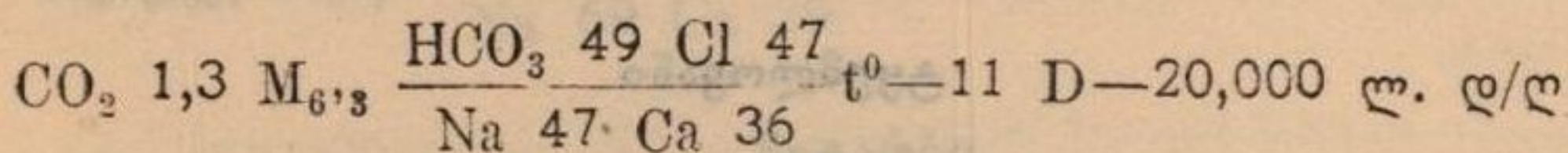

ამ რაიონში წარმოდგენილია ე. წ. ბორჯომის ფლიში, რომელიც შედგება მერგელების და ქვიშაქვების მორიგეობისაგან. ეს ნალექები აქ აჩენენ ანტიკლინურ ნაოჭს, რომელიც თავის მხრივ დაწვრილნაოჭებულია. ფართოდაა განვითარებული სხლეტვითი დისლოკაციები: შესხლეტვა, ნაწევები და სხვა, რომელთანაც, ჩვეულებრივ, დაკავშირებულია ამ რაიონის მინერალური წყლების გამოსავლები.

ეს რაიონი წალვერიდან 15—20 კილომეტრით არის დაშორებული და ცენტრთან დაკავშირებულია სამანქანო გზით. ზაფხულობით აქ აუარებელი ავადმყოფი მკურნალობს სრულიად პრიმიტიულ პირობებში, ყოველგვარი საექიმო დახმარებისა და კონტროლის გარეშე.

მაჭარწყალი

მდინარე გუჯარეთის წყლის გაყოლებით, ტყით შემოსილსა და საკმაოდ ძნელად მისასვლელ ადგილას მდებარეობს ესენტუკის ტიპის ნახშირმჟავა-ჰიდროკარბონატულ-ქლორიდულ-ნატრიუმთან-კალციუმთან წყლების გამოსავლები. აქედან სამიოდე კილომეტრის დაშორებით სოფელ მაჭარწყალსა და ვარდევანს შორის, მდინარე წინუბანის წყლის პირას, მთის ნაპრალიდან გამოდის თითქმის ისეთივე თვისებების მქონე მინერალური წყალი, რომლის ქიმიური ანალიზი გაკეთებულია 1933 წელს ქიმიკოს კრივოშიას მიერ. ეს წყალიც ესენტუკის წყლის ტიპისაა. მისი ქიმიური ფორმულა კურლოვით ასეთია:

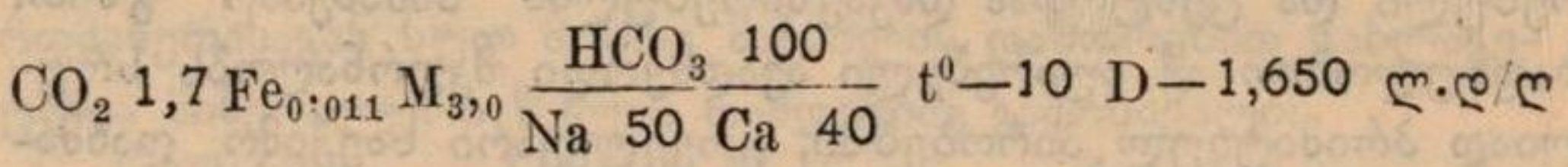

წინუბანი

სოფელ წინუბანსა და მაჭარწყალს შორის, მდინარე წინუბნის წყლის მარჯვენა მხარეზე ლამაზსა და გაშლილ ადგი-

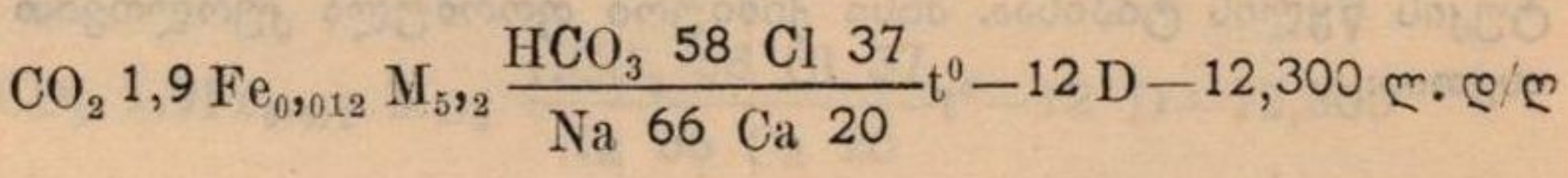

ლას, რომელსაც ჩრდილოეთით იალაღები აკრავს, ხოლო სამხრეთით ფიჭვ-ნაძვნარით შემოსილი მთები, ორ ადგილას ამოდის სასიამოვნო გემოს მქონე ცივი რკინიანი წყალი. ეს წყაროები პრიმიტიულადაა მოწყობილი. წყალი ადგილზე ჟანგის ფერს სტოვებს. ადგილობრივი მოსახლეობა მას სასმელად ხმარობს. ქიმიკოს კროვოშის გამოკვლევებით, წინუბნის წყალი მიეკუთვნება ნახშირმჟავა-რკინიან-ჰიდროკარბონატულ-ნატრიუმიან-კალციუმიანი წყლების ჯგუფს:

ვარდევანი

სოფელ ვარდევანში, მდინარე ვარდევანის წყლის მარცხენა ნაპირზე იქ, სადაც იგი გუჯარეთის ხეობას უერთდება, მოჩუხჩუხებს მინერალური წყალი. აქ ძირითადი ქანები მერგელებისაგანაა წარმოდგენილი, ისინი ძლიერ აშლილი არიან. მინერალური წყლის გამოსავალი სწორედ ამ ზოლთან არის დაკავშირებული. ვარდევანის მინერალური წყლის ქიმიური ანალიზი უწარმოებიათ კროვოშის, კუბცისს და სხვებს. მათი მონაცემებით, იგი ნახშირმჟავა-რკინიან-ჰიდროკარბონატულ-ქლორიდულ-ნატრიუმიან-კალციუმიანი წყლების ჯგუფს ეკუთვნის. კურლოვის ფორმულა:

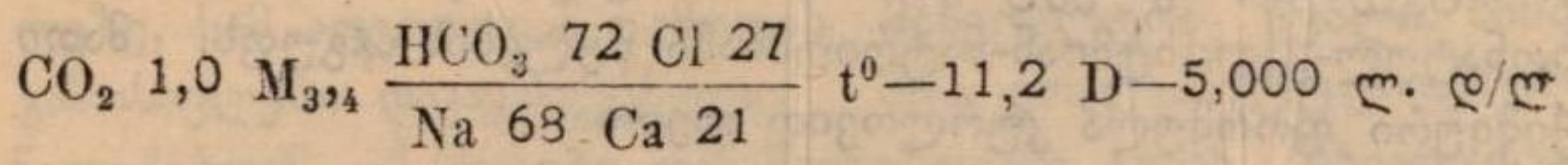

ტყემლოვანი

სოფელ ტყემლოვანიდან სამხრეთ-დასავლეთისაკენ 3 კილომეტრის დაშორებით, მდინარე ძამის მარჯვენა შენაკადის ალიხევის ერთ-ერთ გვერდით ხეობაში 3 სხვადასხვა ადგილიდან ამოდის მინერალური წყალი, რომელსაც მოსახლეობა სასმელად ხმარობს. ეს მინერალური წყალი გამოდის შრეებ-

რივი ტუფოგენური ქანების გავრცელების ზოლში. ტყემლობის მინერალური წყალი შეუსწავლია 1932 წელს ქიმიკოს კრივოშიას და 1940 წელს ვ. ულუხანოვს. ამ წყლების ქიმიური ფორმულა კურლოვით ასეთია:

ზ ე მ ო - წ ყ ა რ ო: ნახშირმჟავა-ჰიდროკარბონატულ-ქლორიდულ-ნატრიუმთან-კალციუმთან. წყალი:

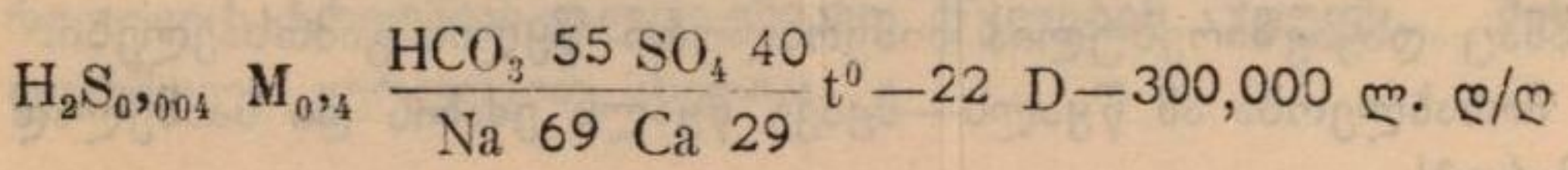

აბანოს ღელე

სოფელ მაჭარწყალიდან 4 კილომეტრის დაშორებით, მდინარე გუჯარეთის წყლის ხეობაში, გვირგვინას მთის კალთასა და აბანოს ღელეს მარცხენა ნაპირზე, მთის ნაპრალიდან გამოდის ნელთბილი მინერალური წყალი, რომელსაც გოგირდის სუნი უდის. ეს მინერალური წყალი დაკავშირებულია ვულკანოგენურ ქანებთან. ამ ხეობის მცხოვრებნი წყალს დამატებით ათბობენ და სრულიად პრიმიტიულად იღებენ მინერალური წყლის აბაზანებს.

აბანოს ღელეს მინერალური წყლის ქიმიური ანალიზი გააკეთეს კრივოშიამ, კუპცისმა და სხვებმა.

ავტორთა მონაცემებით, ეს წყალი მიეკუთვნება თერმულ-გოგირდოვან - ჰიდროკარბონატულ-სულფატურ-ნატრიუმთან-კალციუმთან წყლების ჯგუფს. მისი ფორმულა ასეთია:

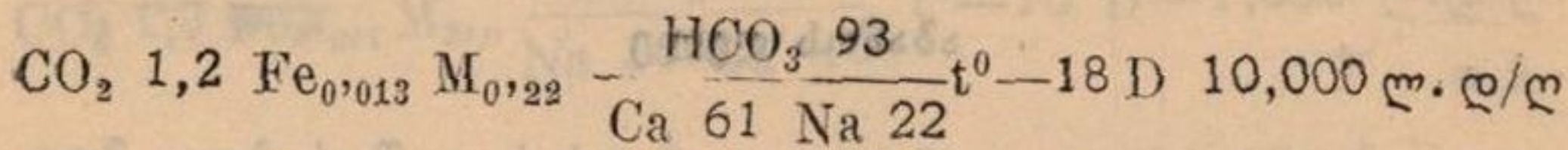

მიტარბი

გუჯარეთის წყლის სამხრეთით, სოფელ დიდი მიტარბოდან 3 კილომეტრის დაშორებით, მდინარე მიტარბულას ხეობაში რამდენიმე ადგილიდან ამოდის მინერალური წყალი, რომელიც ქვებზე მოყვითალო ქანგისფერ ნალექს სტოვებს.

წყაროების გამოსავლები დაკავშირებულია ანტიკლინის ღერძთან, რომელიც აშლილია და შესდგება ტუფოგენური ქანებისაგან. მის ახლოს ფლიშური ნალექები უნდა იყოს წარმოდგენილი.

მიტარბის მინერალური წყლების ქიმიური ანალიზი გააკეთეს ქიმიკოსმა კრივოშიამ, ვოიცოვამ და სხვებმა. ავტორთა მონაცემებით, იგი ეკუთვნის ნახშირმჟავა-რკინიან-ჰიდროკარბონატულ-კალციუმიან-ნატრიუმიანი წყლების ჯგუფს. მათი ქიმიური ფორმულა კურლოვით ასეთია:

ამ მინერალურ წყალს ადგილობრივი მოსახლეობა იქვე ათბობს და სრულიად პრიმიტიული წესით ღია ცისქვეშ აბაზანებისათვის იყენებს.

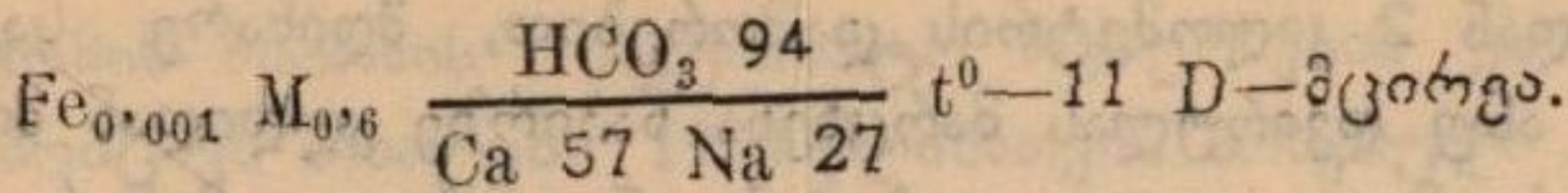
ტიმოთეს უბანი

სოფელ ტიმოთეს უბნიდან 2 კილომეტრის დაშორებით მდინარე გუჯარეთის წყლის ხეობაში, გვირგვინას მთის ნაპრალებიდან გამოდის მინერალური წყალი. ეს წყალი პატარა ღელეს წყალს ერევა და ამის გამო მისი მინერალიზაცია იმდენად მცირეა, რომ იგი მტკნარ წყალს უახლოვდება.

რაიონში წარმოდგენილია შუა ეოცენური ასაკის ტუფოგენური ნალექები. შემჩნეულია ქანების აშლილობა, რომელთანაც დაკავშირებულია მინერალური წყლის გამოსავლები.

მოსახლეობა ამ წყალს—მჟავე წყალს ეძახის და სასმელად ხმარობს.

მინერალური წყლის ქიმიური ანალიზი გაკეთებულია კრივოშიას და გრიგორიანის მიერ 1933 წელს. მათი მონაცემებით, ტიმოთეს უბნის წყალი ეკუთვნის სუსტი მინერალიზაციის მქონე რკინიან-ჰიდროკარბონატულ-კალციუმიან-ნატრიუმიანი წყლების ჯგუფს. ამ წყლის ქიმიური ფორმულა კურლოვით ასეთია:

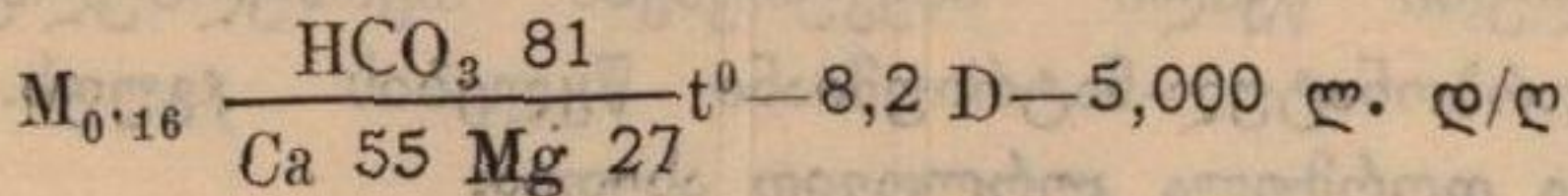

სადგერის თერმული წყლები

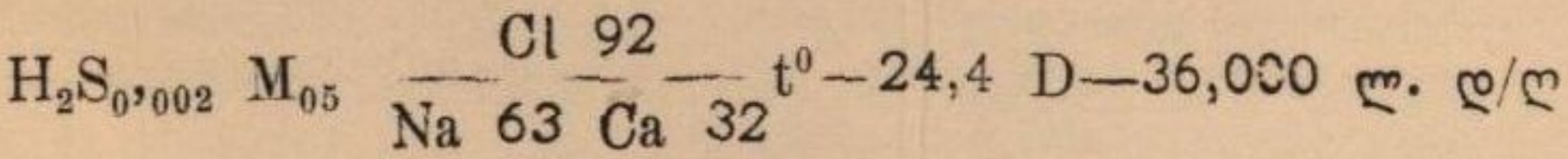
ბორჯომიდან 3 კილომეტრის დაშორებით, მდინარე ბორჯომულას ორივე ნაპირზე, ზღვის დონიდან 880 მეტრის სიმაღლეზე, სამ ადგილიდან ამოდის მინერალური წყალი. მისი გამოსავლები დაკავშირებულია შუა ეოცენის ტუფოგებურ ნალექებთან. აქ შრეები დანაწილებულნი არიან სხვადასხვა მიმართულების ნაპრალებად. სწორედ ამ ნაპრალებიდან გამოდის სადგერის მინერალური წყლები.

ამჟამადაც აუარებელი ავადმყოფი იყრის თავს სადგერის მინერალური წყლების გრიფონებთან; ისინი სრულიად პრიმიტიული წესით, ღია ცის ქვეშ იღებენ მინერალური წყლის აბაზანებს.

მინერალური წყალი გამოკვლეულია ქიმიკოს კრივოშიას, დენისის, ულუხანოვის და სხვათა მიერ. მათი გამოკვლევების შედეგად, № 1 წყაროს წყალი მიეკუთვნება ჰიდროკარბონატულ-კალციუმიან-მაგნიუმიანი წყლების ჯგუფს. მისი ფორმულა ასეთია:

№ 2 წყაროს წყალი მიეკუთვნება გოგირდოვან-ქლორიდულ-ნატრიუმიან-კალციუმიანი წყლების ჯგუფს. მისი ფორმულა კურლოვით ასეთია:

ღვირის აბანო

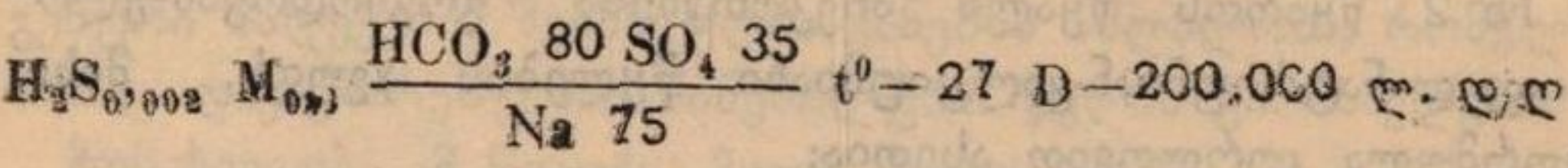
მტკვრის ხეობის გაყოლებით, ბორჯომიდან 10—12 კილომეტრის დაშორებით მდებარეობს სოფელი ღვირი. ამ

სოფლიდან 2 კილომეტრის დაშორებით, მდინარე საკირეს წყლის, ანუ დვირულას მარცხენა ნაპირზე კლდიდან მოჩუბ-ჩუბებს საკმაოდ დიდი დებიტის ნელთბილი მინერალური წყალი, რომელსაც გოგირდის სუნი უდის.

მინერალური წყლის გამოსავლები დაკავშირებულია შუა ეოცენური ასაკის ტუფოგენური ნალექების ნაპრალებთან. აქ გავრცელებულია ორი მიმართულების ნაპრალები: ჩრდილო-აღმოსავლეთური და ჩრდილო-დასავლეთური. ხეობა აქ ძალზე ლამაზი და გაშლილია, ირგვლივ მას ფიჭვ-ნაძვნარით დაფარული მთები აკრავს.

მინერალური წყლების გამოსავლების ადგილას სულ სამი გრიფონია. ჰიდროგეოლოგ ოვჩინიკოვის და ქიმიკოს კრივოშიას 1932 წლის დაზვერვით, დვირის წყაროების საერთო დებიტი დღე-ღამეში 200.000 ლიტრამდე აღწევს.

1948 წელს ჩითახევჭესმა ამ მინერალურ წყლებზე ააშენა 5 ოთახიანი კაპიტალური და კარგად მოწყობილი აბანო. წყალს ათბობენ. კვირაობით ეს აბანო გამოყენებულია ჰიგიენური მიზნით, ხოლო დანარჩენ დღეებში — სამკურნალოდ. დვირის აბანოში თავს იყრიან რაიონის სხვადასხვა სოფლიდან ჩამოსული ავადმყოფები. ისინი ექიმის დანიშვნის და კონტროლის გარეშე მკურნალობენ. დვირის მინერალური წყალი მიეკუთვნება თერმულსულფატურ-ჰიდროკარბონატულ-ნატრიუმის წყლების ჯგუფს. მისი ქიმიური ფორმულა კურლოვით ასეთია:

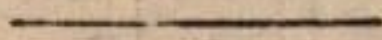

ბორჯომის რაიონის საკურორტო რესურსების ეს მიხედვით
ხილვა მოიცავს მასალებს 1951 წლისათვის არსებული მდგომარეობის მიხედვით.

ბორჯომის შესახებ არსებული მდიდარი ლიტერატურის და საარქივო და სამეცნიერო-კვლევითი მასალის შესწავლის გარდა, რაც ჩვენ მიერ იქნა ჩატარებული საქართველოს სსრ ჯანმრთელობის სამინისტროს კურორტოლოგიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის დავალებით და მის მიერ დამტკიცებული პროგრამით, ავტორი პირადად იმყოფებოდა ამ რაიონში ხანგრძლივი დროის განმავლობაში და ადგილზე სწავლობდა აქ აღწერილ თითოეულ ობიექტს.

1951 წლის შემდეგ ბორჯომის საკურორტო რაიონი კიდევ უფრო გამშვენიერდა, კეთილმოწყობილ იქნა და გაძლიერდა ახალი საკურორტო ობიექტებით, მნიშვნელოვნად წავიდა წახ რაიონის სამეცნიერო კვლევითი შესწავლის საქმეც.

რაიონის განვითარების გენერალური გეგმა ითვალისწინებს შემდგომ გრანდიოზულ მშენებლობას, კეთილმოწყობას და გამშვენიერებას, რაც კიდევ უფრო გაზრდის ჩვენი ქვეყნის ამ სახელგანთქმული საკურორტო რაიონის მნიშვნელობას.

[Faint bleed-through text from the reverse side of the page, including words like 'ბორჯომი', 'კურორტი', 'მნიშვნელობა', 'განვითარების', 'გეგმა', 'მშენებლობა', 'კეთილმოწყობა', 'გამშვენიერება', 'გრანდიოზულ', 'მნიშვნელოვნად', 'წავიდა', 'წახ', 'რაიონის', 'სამეცნიერო', 'კვლევითი', 'შესწავლის', 'საქმეც', 'ითვალისწინებს', 'გრანდიოზულ', 'მშენებლობას', 'კეთილმოწყობას', 'და', 'გამშვენიერებას', 'რაც', 'კიდევ', 'უფრო', 'გაზრდის', 'ჩვენი', 'ქვეყნის', 'ამ', 'სახელგანთქმული', 'საკურორტო', 'რაიონის', 'მნიშვნელობას']

ლიტერატურა

1. ჭავჭავაძე ივანე—ქართველი ერის ისტორია. წიგნი პირველი თბილისი, 1928 წ.; წიგნი მეორე, თბილისი, 1948; წიგნი მესამე (მე-13—15 საუკ.), თბილისი, 1941 წ.; წიგნი მეოთხე (მე-15—16 საუკ.), თბილისი, 1948 წ.
2. ჭავჭავაძე ივანე—ბალნეოლოგიური და ინჰალაციური მკურნალობა საქართველოში. თბილისი, 1935 წ.
3. ვახუშტი ბატონიშვილი—აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. თბილისი, 1941 წ.
4. ჭავჭავაძე ალექსანდრე—საქართველოს გეოგრაფია. თბილისი, 1926 წ.
5. ჭავჭავაძე დიმიტრი—კურორტოლოგია. თბილისი, 1945 წ.
6. ანა დედოფლისეული—ქართლის ცხოვრება. თბილისი, 1942 წ.
7. ყავრიშვილი ბესო—ბორჯომის მხარე. თანამედროვე მედიცინა, № 5 1924 წ.
8. ნიორაძე გიორგი—საქ. სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, ტ. III B. თბილისი, 1940 წ.
9. ორბელიანი გრიგოლი—წერილები. ტ. II. თბილისი, 1967 წ.
10. წერეთელი აკაკი—ლექსები. ტ. I. თბილისი, 1940 წ.
11. შარდენი ჟან—მოგზაურობა საქართველოში. თბილისი, 1937 წ.
12. ქუჩიშვილი გიორგი—ლექსები, ტ. I. თბილისი, 1946 წ.
13. ექვთიმიშვილი ზაქარია—კავკასიის ირემი ბორჯომის სახელმწიფო ნაკრძალში. თბილისი, 1946 წ.
14. აღადაშვილი ალექსანდრე—ბორჯომის მინერალური წყლის გავლენა კუჭის სეკრეციაზე. ჟურნ. „თანამედროვე მედიცინა“, № 1—2. 1931 წ.
15. დიდებულისძე გრიგოლი—ბორჯომის მინერალური წყლის გავლენა დუოდენალურ სეკრეციაზე. კურორტოლოგიის ინსტიტუტის შრომათა კრებული. თბილისი, 1936 წ.
16. ტყემალაძე მიხეილ—ბორჯომის გაზიანი წყლის ხანგრძლივი ხმარებას გავლენა კუჭის სეკრეციაზე. კურორტოლოგიის ინსტიტუტის შრომათა კრებული. 1936 წ.
17. ნოდია მიხეილ—ბორჯომის მინერალური წყლის კუჭიდან ევაკუაციის საკითხისათვის. კურორტოლოგიის ინსტიტუტის შრომათა კრებული.

18. პარმა იოსებ— ბორჯომის მადნეული წყლის გავლენა კუჭის ევაცუ-
აციაზე. კურორტოლოგიის ინსტიტუტის შრომათა კრებული. 1936 წ.
19. ბეგიაშვილი თ.— ისტორიული კრებული. თბილისი. 1933 წ.
20. საქ. კურორტოლოგიის ინსტიტუტის საფონდო მასალა ბორჯომის შესა-
ხებ (ოგილვი, ოფიინიკოვი, ჩიხელიძე).
21. საქ. ცენტრალური არქივის საფონდო მასალა. ფონდი № 289,
№ 504.
22. ბორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის მასალები ბორჯომის ისტო-
რიისათვის.
23. საქართველოს კურორტების ცნობარი. თბილისი. 1926 წ.
24. „ივერია“— ბორჯომის მინერალური წყლები. 1895 წ., № 98,
25. ბორჯომის სანატორიუმების შთაბეჭდილებათა წიგნები.
- 26; კურორტოლოგიის ინსტიტუტის შრომები. ხელნაწერი.
27. აბულაძე ა. დაღუნაშვილი ლ.— ბორჯომის მინ. წყლის წყარო № 1
ხანგრძლივი ხმარების გავლენა დიაბეტით და ქოლესტისტიტით
ავადმყოფთა წყლის ბრუნვაზე. საქ. კურორტოლოგიის და ფიზიო-
თერაპიის ინსტიტუტის შრომები, ბორჯომი ტ. № 2. 1946 წ.
28. ლუჯავა შერი— ბორჯომის მინ. წყლების № 1 და № 21 შედარებითი
მოქმედება კუჭის სეკრეციაზე საქ. კურორტოლოგიური და ფიზიო-
თერაპიის ინსტიტუტის შრომები, ბორჯომი № 2. 1946 წ.
- 29 ფარჯანაძე შალვა— ბორჯომის მინ. წყლების № 37 და № 41 გავლენა
ნაღვლის წარმოშობაზე. საქ. კურორტოლოგიის და ფიზიოთერაპიის
ინსტიტუტის შრომები. ბორჯომი ტ. 2. 1946 წ.
30. ცხომელიძე ნინო— ბორჯომის № 37. მინ. წყაროს წყლის გავლენა
კუჭის სეკრეციაზე. საქ. კურორტ. და ფიზიოთერაპიის ინსტიტუტის
შრომები. ბორჯომი. ტ. 2. 1946 წ.
31. Аладов А. К вопросу о физиологическом действии Боржом-
ской мин. воды Екатерининского источника. Харьков. 1911 г.
32. Ткемალაძე М. Боржоми. Тбилиси. 1937 г.
33. Захарин Г. Боржом и Виши. С.-Петербург. 1836 г.
34. Захарин Г. Терапевтическое значение боржомских минераль-
ных вод. Москва. 1905 г.
35. Выходцев И. Боржом, его минеральные источники и климат.
Тифлис. 1890 г.
36. Родзаевский Ю. К. Боржомские воды в Закавказском
крае. Русская медицина 1894 г. №№ 45—46.
37. Коншин А.— Описание работ по барражу Екатерининского
источника. Грозный. 1913 г.

38. **Фадеев А.** Воспоминания. Одесса. 1893 г.
39. **Федоров Е.** Горная климатическая станция Цеми. Тифлис. 1908 г.
40. **Чайковский П.** в Тбилиси. Неизданные письма. «Заря Востока»
41. **Андгуладзе В.** О действии Боржомских минеральных вод Москва. 1950 г.
42. **Джавахишвили Д.** Курортное дело в Грузии. Труды Института курортологии. Боржом. Т. 2. 1946 г.
43. **Гильденштет И.** Путешествие по Грузии и имерстии. С. Петербург. 1809 г.
44. **Торопов Н.** Опыт медицинской географии Кавказа. С.-Петербург. 1864 г.
45. **Струве Г.** Материалы для изучения минеральных вод Кавказа. отд. I. Тифлис. 1868 г.
46. Абастуман, Боржом, Уравель. Тифлис, 1852 г.
47. **Ковалевский П.** Боржом и его целебные источники. Харьков. 1892 г.
48. **Воейков А.** Климат Боржома и Боржомского имения. С.-Петербург. 1912 г.
49. **Ковалевский П.** Боржом и его целебные источники. Харьков. 1892 г.
50. **Штакман А.** Боржомские и Цагверские минеральные воды. Тифлис. 1888 г.
51. **Мольденгауэр Ф.** Анализ Боржомской Екатерининской воды и ее соли. Тифлис. 1894 г.
52. **Мезерницкий П.** Радиоактивность Боржомской минеральной воды. С.-Петербург 1910 г.
53. **Иоаннесиани А.** Боржом и его минеральные источники. Тифлис. 1878 г.
54. **Вацадзе С.** К вопросу о влиянии соляно-щелочных вод (Есентукской № 17 и Боржомских) на отправления желудка и кислотность мочи у здоровых и больных людей. С.-Петербург. 1891 г.
55. **Вольфович О.** Терапевтическое значение Боржомских минеральных вод. Москва. 1905 г.
56. **Виноградов-Никитин П. В.** Каптажное устройство Екатерининского источника в Боржоме. Труды XIII Съезда Русск. Естествоиспытателей и врачей 1913 г. в Тифлисе, т. VI Тифлис, 1916 г.

შინაარსი

შესავალი	3
ბორჯომის რაიონის კურორტებისა და სამკურნალო ადგილების რესურსების კადასტრი	6
ბორჯომის რაიონის ფიზიკურ-გეოგრაფიული და კლიმატური და- ხასიათება	14
ბორჯომი	18
ბორჯომის რაიონის ჰიდროგეოლოგია	21
ბორჯომის მინერალური წყლის ქიმია	30
ბორჯომში მინერალური წყლის ჩამოსხმის დინამიკა	33
ბორჯომში მკურნალობის ჩვენება და წინააღმდეგჩვენებანი	35
კურორტ ბორჯომში არსებული სამკურნალო დაწესებულებები	38
ჯანმრთელობის დაცვის დაწესებულებათა ქსელი ბორჯომში	39
კურორტის გამტარიანობა 1946—1950 წლებში	39
ბორჯომისა და მისი ხეობის კურორტთა მშენებლობა	40
დაწვრილებითი ცნობები ბორჯომისა და მისი ხეობის კურორტებზე არსებული სანატორიუმებისა და დასასვენებელი სახლების შესახებ	43
ბორჯომის ხეობის კურორტები	48
ლიტერატურა	80

თბილისი, 1950 წელი

ბიბლიოთეკის კატალოგის რედაქციის მიერ
დაამუშავებულია

3

რედაქტორი პროფ დ. ჭავჭავაძე
ტექნოლოგი ვ. ხუციშვილი
კორექტორი ვ. გადილია

სააღრიცხვო ფორმატა რაოდენობა 4,26
ნაბეჭდო ფორმატა რაოდენობა 4,92

5

